

Скорба О. А., Бурденко І. М., Винниченко Н. В.

**РОЗВИТОК ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
В УМОВАХ КОНВЕРГЕНЦІЇ ОБЛІКОВИХ СИСТЕМ**

Монографія

За загальною редакцією доцента О. А. Скорби

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Скорба О. А., Бурденко І. М., Винниченко Н. В.

**РОЗВИТОК ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
В УМОВАХ КОНВЕРГЕНЦІЇ ОБЛІКОВИХ СИСТЕМ**

Монографія

За загальною редакцією доцента О. А. Скорби

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2022

УДК 657.1+657.6

С 44

Авторський колектив:

О. А. Скорба, кандидат економічних наук, доцент;
І. М. Бурденко, кандидат економічних наук, доцент;
Н. В. Винниченко, доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

Ф. О. Журавка – доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин СумДУ;
Н. В. Стоянець – доктор економічних наук, професорка кафедри маркетингу Сумського НАУ

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як монографія
(протокол № 4 від 21 жовтня 2021 року)*

Скорба О. А.

С 44 Розвиток обліку та аудиту в умовах конвергенції облікових систем : монографія / О. А. Скорба, І. М. Бурденко, Н. В. Винниченко ; за заг. ред. доц. О. А. Скорби. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 145 с.

У монографії ґрунтовно розглянуто й узагальнено окремі питання обліку, фінансової звітності та аудиту діяльності суб'єктів господарювання, а також проблеми й перспективи розвитку в процесі конвергенції облікових систем.

Результати дослідження можуть бути використаними в навчальному процесі під час викладання бухгалтерського обліку, організації бухгалтерського обліку, звітності підприємств, аудиту тощо.

УДК 657.1+657.6

© Сумський державний університет, 2022

© Скорба О. А., Бурденко І. М.,

Винниченко Н. В., 2022

ЗМІСТ

	С.
Вступ.....	4
Особливості обліку похідних фінансових інструментів (<i>І. М. Бурденко</i>).....	6
Базові засади документування операцій із товарними залишками для їх подальшої автоматизації на малих підприємствах (<i>Н. В. Винниченко</i>).....	60
Визначення суттєвості в бухгалтерському обліку та аудиті (<i>О. А. Скорба</i>).....	96
Висновки.....	142

ВСТУП

Проблематика реформування національної системи бухгалтерського обліку відповідно до вимог ринкової економіки й Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) є предметом наукових дискусій уже впродовж багатьох років. Вивчення поглядів вітчизняних науковців дало нам змогу зробити висновок про відсутність одностайної думки щодо відповідності національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку вимогам МСФЗ.

У сучасних умовах саме бухгалтерський облік та аудит є інформаційною моделлю господарської діяльності будь-якого суб'єкта господарювання й держави загалом.

Критичний погляд на процес реформування системи бухгалтерського обліку в Україні з точки зору методів перетворення Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку до світового досвіду: активне обговорення процесів конвергенції – максимального наближення – Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку до МСФЗ та застосування Міжнародних стандартів аудиту як національних відбуваються досить повільно.

В Україні довго панувала епоха національних бухгалтерських шкіл, їх розвитку й збагачення. У результаті взаємопроникнення прогресивних ідей настала ера формування єдиного бухгалтерського інформаційного простору. У її основі – перехід від національних правил ведення бухгалтерського обліку до обліку за міжнародно визнаними обліковими принципами, що становлять методологічну базу МСФЗ. Але не варто переоцінювати роль МСФЗ, оскільки їх формують з огляду на певні інтереси не одної країни. Крім того, вони є недостатніми для вирішення окремих питань. Тому наукові дослідження у

сфері бухгалтерського обліку й аудиту повинні враховувати різноманітність економічних процесів та їх облікове відображення. На сучасному етапі розвитку бухгалтерського обліку й контролю виявилось, що темпи глобалізації настільки швидкі, що Національна система обліку та контролю не встигає за розвитком подій. Як наслідок – ігнорування здобутків теорії й практики обліку та контролю. Усе зазначене зумовлює необхідність подальших наукових досліджень облікової теорії, контролю та практики в умовах конвергенції облікових систем.

У монографії викладений матеріал систематизовано за темами, що, на погляд авторів, є найактуальнішими на сьогоднішньому етапі конвергенції облікових систем. Зокрема, висвітлено особливості обліку похідних фінансових інструментів, досліджені базові засади документування операцій із товарними залишками для їх подальшої автоматизації на малих підприємствах, застосування концепції суттєвості в бухгалтерській звітності та аудиті.

Розглянуті в монографії теми містять низку інфографічних елементів, серед яких: таблиці, схеми, рисунки й графіки. Висновки та рекомендації, наведені авторами, обґрунтовані й спираються на проведені дослідження.

Монографія підготовлена колективом кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування Навчально-наукового інституту бізнесу, економіки та менеджменту Сумського державного університету в складі таких авторів, як: І. М. Бурденко, Н. В. Винниченко, О. А. Скорба.

Видання рекомендовано фахівцям у галузі обліку й аудиту, студентам та аспірантам економічних спеціальностей, а також науковцям і викладачам ЗВО.

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Сучасний стан розвитку світової економіки характеризується підвищеною нестабільністю. Коливання цін, нестійкість процентних ставок і валютних курсів призводять до виникнення кризових явищ та впливають на фінансові ринки. У відповідь на такі процеси в закордонній економічній практиці були створені, функціонують і є вдосконалюваними складові фінансових ринків – ринки похідних фінансових інструментів.

Ринок похідних фінансових інструментів дає змогу уникнути або зменшити фінансові втрати під час придбання чи реалізації активів, а також отримати прибуток від проведення операцій із похідними фінансовими інструментами учасникам торгів. Така практика поширюється серед закордонних підприємств, але її не застосовують вітчизняні суб'єкти господарювання, що можна пояснити недоліками в законодавстві щодо регулювання механізмів використання сучасних фінансових інструментів, а також недостатньою поінформованістю потенційних учасників ринку про можливості похідних фінансових інструментів.

У науковій літературі немає однозначного тлумачення категорії «фінансовий інструмент». З одного боку, його розглядають як контракт, який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства й фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого [25, 42], а з другого – ототожнюють із поняттям «фінансовий актив», розглядаючи під фінансовими інструментами цінні папери, валюту, грошові зобов'язання тощо.

Для визначення сутності цих двох термінів розглянемо різні наукові підходи, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 – Тлумачення понять «фінансовий інструмент» і «фінансовий актив»

Фінансовий актив	Фінансовий інструмент
<p>Фінансові активи – кошти, цінні папери, боргові зобов’язання та право вимоги боргу, що не належать до цінних паперів [34]</p>	<p>Фінансовий інструмент – контракт, який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства й фінансового зобов’язання або інструмента власного капіталу в іншого [25]</p>
<p>Фінансові активи – це специфічні неречові активи (акції, облігації, векселі, казначейські зобов’язання), що обертаються на фінансовому ринку і являють собою законні вимоги їхніх власників на отримання грошового доходу в майбутньому [23]</p>	<p>Фінансовий інструмент – будь-який договір, згідно з яким одночасно виникає фінансовий актив у однієї компанії та фінансове зобов’язання або дольовий інструмент в іншої [42]</p>
<p>Фінансовий актив – це:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) грошові кошти та їх еквіваленти; б) контракт, що надає право отримати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства; в) контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах; 	<p>Фінансовими інструментами варто вважати: цінні папери, зокрема цінні папери інститутів спільного інвестування; інструменти грошового ринку; опціони, ф’ючерси, свопи, контракти на майбутню відсоткову ставку та будь-які інші деривативні контракти, базовим активом яких є цінні папери, валюта або інші деривативні контракти, базовим показником яких є</p>

Продовження таблиці 1

Фінансовий актив	Фінансовий інструмент
<p>г) інструмент власного капіталу іншого підприємства [25]</p>	<p>процентні ставки, дохідність, індекси або курс, та які можуть бути виконаними у вигляді фізичної поставки (поставні деривативні контракти) або розрахунків (розрахункові деривативні контракти); фінансові контракти на різницю цін; деривативні контракти, що стосуються активів, прав, зобов'язань, індексів, курсів, не зазначених у цій частині, та які мають характеристики іншого деривативного фінансового інструмента, зокрема які укладають на регульованому ринку, ОТМ або БТМ [33]</p>
<p>Фінансові інструменти (фінансові активи) – різні форми короткострокового та довгострокового інвестування, якими торгують на фінансовому ринку. До них належать інструменти позики (облігації, векселі, казначейські зобов'язання) та інструменти власності (акції) [37]</p>	
	<p>Фінансовий інструмент – особливий продукт фінансового ринку, який має форму договору або угоди і використовується для залучення фінансових ресурсів однією стороною й отримання прибутків та/або економічної вигоди – іншою [12]</p>

Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» (НП(С)БО 13) [25] та Міжнародного стандарту фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти» [42] до фінансових активів належать грошові кошти та цінні папери, а також контракти, що надають право отримати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства, та контракти, які надають право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах. Одночасно з цим Т. В. Пепа [36] наголошує, що документ, який підтверджує право власності на цінні папери, валютні цінності тощо є фінансовим інструментом.

Водночас у ст. 1 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [33] зазначено, що деривативні фінансові інструменти – це деривативні цінні папери й деривативні контракти, тобто деривативні контракти також варто вважати фінансовими інструментами поряд із цінними паперами та грошовими коштами. У такому разі ринок деривативних фінансових інструментів визначають як сукупність учасників ринку деривативних фінансових інструментів і правовідносин між ними, що виникають під час емісії деривативних цінних паперів, укладення деривативних контрактів, учинення й виконання правочинів щодо деривативних цінних паперів, укладення та виконання договорів про заміну сторони деривативних контрактів, виконання зобов'язань за деривативними фінансовими інструментами.

Отже, категорія «фінансовий інструмент» є ширшою за поняття «фінансовий актив», оскільки охоплює також фінансові зобов'язання, інструменти власного капіталу й похідні фінансові інструменти.

Для детальнішого розгляду взаємозалежності цих категорій на основі Міжнародного стандарту фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти» (IFRS 9) [42] та

Міжнародного стандарту фінансової звітності 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» (IFRS 7) [43] проаналізуємо місце фінансового активу в загальній структурі фінансових інструментів, що відображено на рисунку 1.1.

Рисунок 1 – Місце фінансового активу в загальній структурі фінансових інструментів

Детальніше розглянемо одну з груп фінансових інструментів – похідні фінансові інструменти (далі ПФІ).

Із наукової точки зору підходи до визначення поняття «похідні фінансові інструменти» є досить різними. Вони наведені в таблиці 2.

Таблиця 2 – Тлумачення категорії «похідний фінансовий інструмент» у науковій літературі

Автор	Визначення
Дж. Халл [47]	Це фінансовий інструмент, вартість якого залежить від вартості інших, більш первинних базисних змінних (тобто активів)

Продовження таблиці 2

Автор	Визначення
О. М. Сохацька [38]	Це строковий контракт, за яким вартісна оцінка величини зобов'язань або прав одного контрагента зафіксована, а іншого залежить від вартості базового активу, тобто є похідною
І. Б. Хома, І. В. Алексєєв, Л. С. Тревого, Н. І. Андрушко [35]	Це стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати цінні папери, кошти (валютні цінності), матеріальні або нематеріальні активи (товари) на визначених ним умовах у майбутньому
С. М. Еш [13]	Це така група фінансових інструментів, механізм випуску та обігу яких пов'язаний із купівлею-продажем певних фінансових чи матеріальних активів (ф'ючерсні, форвардні, опціонні угоди, свопи тощо)
С. О. Маслова, О. О. Опалов [19]	Це договори, вартість яких залежить від вартості інших цінних паперів, щодо яких вони укладені, або показників курсів цінних паперів. Дають змогу власникам зафіксувати прийнятні з їх точки зору ціни на купівлю або продаж
Л. О. Примостка [31]	Це контракти, які укладаються з метою перерозподілу фінансових ризиків і передбачають попередню фіксацію всіх умов проведення в майбутньому певної операції (купівлі, продажу, обміну, емісії) з інструментом, який є предметом угоди

Продовження таблиці 2

Автор	Визначення
О. Б. Фельдман [41]	«Производные финансовые продукты – инструменты, что являются системой экономико-правовых отношений, которые, осуществляясь в определенных взаимосвязях, взаимодействиях, взаимном соподчинении, производят, воплощают и реализуют срочность и (или) производность, т. е. это система общественных отношений, создающих как полезность особенного финансового продукта, так и механизмы взаимодействия участников рынка для его (продукта) реализации в качестве особенного финансового товара (инструмента)
О. Ю. Смолянська [37]	Це інструменти, механізм випуску та обігу яких пов'язаний із купівлею-продажем певних фінансових чи матеріальних активів, або їх можна визначити як контракти, що укладаються з метою перерозподілу фінансових ризиків і передбачають фіксацію всіх умов проведення в майбутньому певної операції (купівлі, продажу, обміну, емісії) з інструментом, який є предметом угоди
В. В. Гоффе [9]	Дериватив – похідний строковий фінансовий інструмент, що встановлює умови проведення операцій з активом, вартість якого лежить в його основі, не потребує початкових інвестицій та є ефективним інструментом зниження й перерозподілу ризиків

Продовження таблиці 2

Автор	Визначення
В. Б. Гордон [8]	Це фінансові інструменти у формі контракту на продаж/купівлю певних активів (товарів, цінних паперів, валюти, інших активів) на відповідних умовах у майбутньому, вартість яких залежить від ціни базового активу

Відповідно до даних проведеного аналізу більшість учених розглядають похідні фінансові інструменти як специфічну групу фінансових інструментів із властивими лише їй ознаками. Проте водночас із цим С. О. Маслова [19] стверджує, що похідний фінансовий інструмент варто розглядати як договір, тобто з юридичної точки зору. Аналогічне тлумачення надане О. М. Сохацькою [38], яка деталізує, що це строковий контракт. Незважаючи на таке уточнення, вважаємо більш повним тлумачення з економічної точки зору, у якому похідні фінансові інструменти розглядають насамперед як групу фінансових інструментів.

Підхід О. Б. Фельдмана [41] відрізняється від розглянутих. На його думку, похідні фінансові інструменти являють собою систему економіко-правових відносин, що втілюють і реалізують похідність та строковість.

Серед основних ознак похідних фінансових інструментів одноголосно виділяють їх похідність. Водночас проведений аналіз дає підстави стверджувати, що більшість учених [8, 9, 11, 13, 19, 24, 38, 41, 47] наголошують на залежності вартості похідного фінансового інструмента від вартості базисного активу, під який укладено контракт. Інша група авторів, серед яких І. Б. Хома [35], С. М. Еш [13], О. Ю. Смолянська [37], акцентують увагу на процесі купівлі-продажу базисних

активів, що, на їх думку, обумовлює механізм випуску, обігу та реалізації фінансових інструментів.

Строковість як одна з основних ознак похідного фінансового інструмента була зазначена О. М. Сохацькою, В. О. Галановим, Е. Л. Найманом [24], О. Б. Фельдманом і В. В. Гоффе, у той час як фіксація цін, що відбувається в момент підписання контракту «на майбутнє», розглянута у визначеннях, наданих О. М. Сохацькою, групою вчених на чолі з І. Б. Хомою, В. Іоновим [11], О. Ю. Смолянською.

На стандартності похідних фінансових інструментів наголосила група науковців, оскільки угоди укладають за розробленими специфікаціями щодо ціни, кількості та строків виконання. Проте зазначена ознака властива лише біржовим контрактам, а похідні фінансові інструменти можуть обертатися й поза біржею, тому виділення стандартності як характерної риси є недоцільним.

Певними вченими [9, 14, 37] як ознаку похідного фінансового інструмента було виділено можливість зниження та перерозподілу ризику, проте, на нашу думку, є більш доречним класифікувати цю здатність до функцій похідних інструментів.

Відповідно до міжнародного законодавства похідним є фінансовий інструмент, який відповідає таким ознакам, як: розрахунки за ним провадитимуться в майбутньому; вартість змінюється залежно від змін відсоткової ставки, курсу цінних паперів, валютного курсу, індексу цін, кредитного рейтингу (індексу) або інших змінних, що є базисними, та який не потребує початкових інвестицій.

Систематизуючи наведені визначення категорії «похідні фінансові інструменти», можна виділити такі характеристики: похідність (залежність вартості від зміни вартості на базисний актив), строковість, фіксація цін і мінімальна потреба в інвестиційних ресурсах.

Поняття «дериватив» зустрічається в Податковому кодексі України, у якому зазначено, що дериватив – документ, що засвідчує право та/або зобов’язання придбати чи продати в майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах [27]. Отже, у цьому визначенні наведено такі характерні риси похідних фінансових інструментів, як фіксація цін, похідність, строковість, що свідчить про тотожність понять «дериватив» і «похідний фінансовий інструмент».

Основними функціями похідних фінансових інструментів є отримання доходу та управління ризиками за допомогою проведення операцій із похідними фінансовими інструментами.

Також більшість учених [3, 7, 10, 16, 17, 41] притримується думки, що похідні фінансові інструменти виконують інформаційну функцію, тобто укладення строкових угод сприяє формуванню системи передбачення та аналізу змін у цінах на базисні активи. Як відомо, є двосторонній взаємозв’язок між ринковою ціною базисного активу й ринковою вартістю похідного фінансового інструмента. З одного боку, майбутня ціна залежить від очікувань учасників реального ринку щодо майбутньої ринкової ціни конкретного базисного активу, а з іншого – динаміка ринку похідних фінансових інструментів впливає на визначення цін на ринку реального активу [16]. Варта уваги точка зору І. Дарушина, який наголошує, що інформація, яка надається ринком похідних фінансових інструментів, знижує витрати на одержання інформації щодо стану економіки загалом, оскільки відображає очікування багатьох господарських одиниць. Крім того, похідні фінансові інструменти сприяють покращанню якості економічної інформації, що є причиною

оперативного реагування цін на фінансових ринках на події, що відбуваються в реальній економіці [10].

Група науковців, серед яких О. Б. Фельдман, А. С. Глущенко та М. В. Кисельов, виокремлює функцію підвищення ліквідності й ефективності фінансового ринку. Водночас як ефективний розглядають ринок, ціни на якому в будь-який момент часу повністю відображають усю наявну інформацію, тобто в цьому контексті її можна розглядати як інформаційну.

Дослідники А. С. Глущенко та М. В. Кисельов звертають увагу також на інноваційну функцію похідних фінансових інструментів, пов'язану з виникненням складних ф'ючерсних та опціонних стратегій на ринках похідних фінансових інструментів, що, доводячи свою ефективність, стають самостійними гібридними деривативами. Проте вважаємо досить точним коментар А. С. Глущенко з цього приводу, у якому йдеться, що визначення нових засобів лише для вирішення юридичних та інформаційних питань дещо згладжує інноваційну спрямованість похідних фінансових інструментів, оскільки загалом його можна розглядати через поєднання інформаційної функції й функції підвищення ліквідності та ефективності ринку [7]. На думку автора, сутність цієї функції полягає в узагальненні інноваційної спрямованості деривативів як каталізатора джерел формування та розвитку фінансових інновацій, тобто коли не можна одностайно замінити інноваційну спрямованість сукупністю інших їх функцій, тому що ключовою в такому визначенні постає можливість не лише досягнення, а й упровадження фінансової інновації.

Неподібним до розглянутих є підхід О. Б. Фельдмана [41], який виділяє функцію створення фіктивного капіталу й забезпечення його руху. Фіктивний капітал, тобто той, який не функціонує безпосередньо в процесі виробництва

та не є позиковим, відіграє все більшу роль в економічному процесі. Науковець О. Б. Фельдман робить акцент на тому, що функція створення й забезпечення руху фіктивного капіталу має першочергове значення для забезпечення високих темпів соціально-економічного розвитку, а відповідно є визначальною загальною економічною функцією деривативів. Крім того, функція створення фіктивного капіталу розмежовує похідні інструменти та цінні папери. Механізм формування цієї межі полягає в тому, що деривативи мають характеристики процесу інвестування (час, ціни, валюти, потоки платежів, платоспроможність і ліквідність), надаючи завдяки цьому нові варіанти у виборі рішень учасникам економічного процесу. Отже, у більшості угод деривативи не є способом прямого пересування цінностей. Проте М. В. Кисельов критикує першочерговість цієї функції та підлеглість їй інших.

Водночас О. Б. Фельдман виділяє таку функцію, як можливість укладання арбітражних угод, що, на думку групи авторів на чолі з А. С. Глущенко, є недоречним, оскільки арбітраж – це пошук здійснення ринкового дисбалансу для мінімізації відповідних ризиків [7].

Інтегральна функція, яку виділяє М. В. Кисельов [16], полягає в тому, що, оскільки базисними активами можуть бути і фінансові, і реальні активи, це дає змогу хеджування широкого спектра соціальних і технологічних ризиків глобальної економіки. Перерозподіл капіталу з реальних ринків на ринки похідних фінансових інструментів і навпаки, на думку автора, сприяє їх інтеграції.

Отже, похідними фінансовими інструментами є інструменти фінансового ринку. За правовою ознакою ПФІ є договором / контрактом, у результаті якого виникає право / зобов'язання продати або купити базовий

фінансовий актив за певною ціною в обумовлений строк, вартість яких залежить від ціни базисного активу.

Похідні фінансові інструменти як групу фінансових інструментів поділяють на види. У таблиці 3 наведено класифікацію похідних фінансових інструментів за різними ознаками.

Таблиця 3 – Класифікація похідних фінансових інструментів (складено автором за [6])

№ пор.	Класифікаційна ознака	Вид фінансового деривативу
1.	За видами строкових контрактів	Форвард, ф'ючерс, опціон, своп, різновиди цих контрактів
2.	За стандартністю	Стандартні та нестандартні
3.	За строками	Короткострокові та довгострокові
4.	За видами ринкових відносин, що лежать у їх основі	1) інструменти, в основі яких лежать відносини (договори) купівлі-продажу; 2) інструменти, в основі яких лежать інші ринкові відносини
5	За умовами строкової фінансової угоди	Тверді та умовні
6	За системою торгівлі	Біржові й позабіржові
7.	За різновидами ціни базисного активу	Відсоткові, валютні, фондові та індексні
8.	За можливістю поставки базисного активу	Ті, що передбачають поставку, й без поставки
9.	За формою виконання	1) ПФІ з можливістю фізичної поставки базисного активу в момент закінчення строку дії; 2) розрахункові ПФІ

За типом базисного активу, що лежить в основі деривативу, їх поділяють на:

– *фондові* – стандартні документи, що засвідчують право продати та/або купити цінний папір на обумовлених умовах у майбутньому;

– *валютні* – стандартні документи, що засвідчують право продати та/або купити валютну цінність на обумовлених умовах у майбутньому;

– *товарні* – стандартні документи, що засвідчують право продати та/або купити біржовий товар (крім цінних паперів) на обумовлених стандартних умовах у майбутньому [27].

За місцем здійснення операцій похідні фінансові інструменти поділяють на біржові й позабіржові. Відповідно основною рисою біржових є те, що їх укладають і реалізують на біржі, яка так само є учасником механізму реалізації таких контрактів, а також установлює та контролює порядок здійснення операцій із ними; позабіржові обертаються за межами біржі, їх вона не контролює.

Найбільш розповсюдженим є поділ похідних фінансових інструментів на ф'ючерсні, форвардні, опціонні контракти та свопи. У законодавстві України [27] наведені такі визначення різновидів похідних інструментів:

– *форвардний контракт* – цивільно-правовий договір, за яким продавець зобов'язується в майбутньому в установлений строк передати базовий актив у власність покупця на визначених умовах, а покупець зобов'язується прийняти в установлений строк базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену таким договором.

– *ф'ючерсний контракт (ф'ючерс)* – стандартизований строковий контракт, за яким продавець зобов'язується в майбутньому в установлений строк (дату виконання зобов'язань за ф'ючерсним контрактом)

передати базовий актив у власність покупця на визначених специфікацією умовах, а покупець зобов'язується прийняти базовий актив і сплатити за нього ціну, визначену сторонами контракту на дату його укладення;

– *опціон* – цивільно-правовий договір, згідно з яким одна сторона контракту одержує право на придбання (продаж) базового активу, а інша бере на себе безумовне зобов'язання продати (придбати) базовий актив у майбутньому впродовж строку дії опціону чи на встановлену дату (дату виконання) за визначеною під час укладання такого контракту ціною базового активу. За умовами опціону покупець виплачує продавцеві премію опціону [37];

– *своп* – цивільно-правова угода про здійснення обміну потоками платежів (готівкових або безготівкових) чи іншими активами, розрахованими на підставі ціни (котирування) базового активу в межах суми, визначеної договором на конкретну дату платежів (дату проведення розрахунків) упродовж дії контракту.

Відмінним від розглянутих підходів до визначення класифікації деривативів є погляд О. Б. Фельдмана. Його сутність полягає в узагальненні похідних фінансових інструментів, базуючись переважно на умовах їх обертання та формах відтворення певних економіко-правових відносин. На думку автора, доцільно виділяти три ймовірні групи різновидів похідних фінансових інструментів:

– перша група об'єднує ті типи ПФІ, у яких юридичні форми економіко-правових відносин презентують їх відповідно до норм закону як (похідні) цінні папери;

– друга група охоплює ті ПФІ, у яких економіко-правові відносини, що їх створюють, не потребують презентування й підтвердження формальним цінним папером, але водночас передбачають особливий правовий режим із використанням різноманітних регулюючих документів;

– третя група містить у собі ті ПФІ, для яких механізм взаємодії учасників ринку не регулюється статусом цінного паперу (як для першої групи), не передбачає особливого правового режиму (як для другої групи), а побудований як вільні договірні відносини учасників. Супутні цим відносинам угоди, правила, документи забезпечують виявлення, реалізацію та облік залежності (зв'язку) в часі дохідності різних грошових потоків.

Такий погляд дає змогу узагальнити можливі зміни в структурі визначення тих або інших деривативів і зміни нормативно-правової бази. Він підкреслює, що уявлення конкретних інструментів може змінюватися з часом відповідно до змін характеру того або іншого способу виробництва, що надає гнучкості класифікації, але водночас дає підставу для невизначеності, тому що окремі похідні інструменти можуть перебувати на перетинах окремих груп.

Отже, *похідні фінансові інструменти* – це група фінансових інструментів, що укладають у формі контрактів (договорів), які засвідчують право та/або зобов'язання придбати чи продати базисний актив на встановлених умовах у майбутньому, потребують мінімальних інвестиційних вкладень і за допомогою яких можна отримати інвестиційний дохід та управляти ризиком на підставі відповідного інформаційного забезпечення, активізувати формування й розвиток фінансових інновацій.

Визначення похідного інструмента стосується нефінансових змінних, що не є специфічними для сторони контракту. До них належать індекс збитків від землетрусів у певному регіоні та індекс температур у певному місті. Нефінансовими змінними, специфічними для сторони контракту, є настання або ненастання пожежі, що пошкоджує або руйнує актив, який належить стороні контракту. Зміна справедливої вартості нефінансового

активу є специфічною для його власника, якщо справедлива вартість відображає не лише зміни в ринкових цінах на такі активи (фінансову змінну), а й стан конкретного утримуваного нефінансового активу (нефінансову змінну). Наприклад, якщо гарантія залишкової вартості конкретного автомобіля наражає гаранта на ризик змін у фізичному стані зазначеного транспортного засобу, то зміна такої залишкової вартості є для власника автомобіля специфічною [42].

Ефективність діяльності суб'єктів господарювання за умов фінансової нестабільності, що останнім часом виявилася характерною як для міжнародних, так і національних ринків, не лише обумовлена показниками дохідності, а й істотно залежить від рівня ризику. Така ситуація стосується насамперед фінансових ринків, з огляду на що на перший план виходять дві основні функції похідних фінансових інструментів: отримання доходів та управління фінансовими ризиками. Залежно від цього виділяють дві основні операції з похідними фінансовими інструментами: хеджеві та спекулятивні.

Хеджеві операції спрямовані на обмеження ризику за умови виникнення несприятливої ситуації під час торгівлі базисними активами. Міжнародне законодавство [43] виділяє такі види фінансових ризиків, яких можна частково чи повністю уникнути способом проведення операцій хеджування за допомогою похідних фінансових інструментів, а саме:

а) **ціновий ризик**, що містить у собі:

1) *валютний ризик* – ризик того, що вартість базисного активу буде коливатися внаслідок змін курсу обміну валют на базисний актив;

2) *відсотковий ризик* – ризик того, що вартість базисного активу буде коливатися внаслідок змін ринкової відсоткової ставки;

3) *ринковий ризик* – ризик того, що вартість базисного активу буде коливатися внаслідок змін ринкових цін незалежно від того, спричинені ці зміни факторами, властивими конкретному типу цінних паперів або їх емітентові, чи факторами, які впливають на всі цінні папери в обігу на ринку;

б) *кредитний ризик* – ризик того, що одна сторона контракту не зможе виконати зобов'язань, чим завдасть збитків іншій стороні;

в) *ризик ліквідності (ризик фінансування)* – ризик того, що підприємство зустрінеться з труднощами під час залучення коштів для виконання зобов'язань щодо фінансових інструментів. Він пов'язаний із тим, що суб'єкт господарювання не зможе своєчасно виконати своїх зобов'язань або втратить частину доходів через надмірну кількість високоліквідних активів;

г) *ризик руху грошових коштів* – ризик того, що майбутній рух грошових коштів, пов'язаний із монетарним фінансовим інструментом, буде коливатися за величиною. Наприклад, у разі боргового документа з плаваючою ставкою такі коливання призводять до зміни актуальної відсоткової ставки фінансового інструмента здебільшого без відповідної зміни його справедливої вартості.

У науковій літературі [35, 39] операції з похідними фінансовими інструментами розглядають також як використовувані для управління іншими видами ризиків, такими як:

– *інфляційний* – імовірність майбутнього знецінювання грошових коштів, тобто втрати їх купівельної спроможності;

– *базисний* – імовірність структурних зрушень у різних відсоткових ставках. Його зумовлює виникнення асиметрії в динаміці окремих ставок, на противагу

відсотковому ризику, пов'язаному зі змінами в рівнях відсоткової ставки з плином часу;

– *регіональний* – ризик, обумовлений специфікою певного адміністративного чи географічного регіону, що характеризується умовами, відмінними від середніх по країні. Розбіжності можуть стосуватися кліматичних, національних, політичних, законодавчих та інших особливостей регіону, що впливають на стан позичальника й тому стають складовою кредитного ризику [31];

– *модельний* – потенційні збитки (втрати), яких може зазнати установа внаслідок рішень, що здебільшого ґрунтуються на результатах внутрішніх моделей, через помилки під час розроблення, упровадження або використання таких моделей [22].

Хеджером є особа, яка страхує свої фінансові активи або угоди на спотовому ринку способом відкриття протилежної позиції на ринку похідних фінансових інструментів.

Розрізняють два основні типи хеджування:

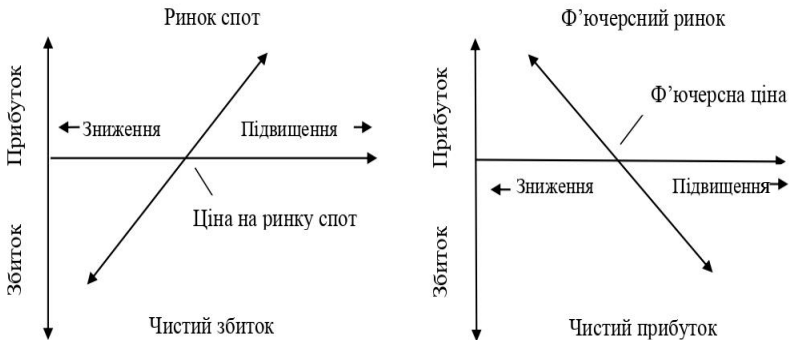
– *хедж покупця*. Його застосовують тоді, коли компанія планує купити в майбутньому певну кількість базисного активу й прагне зменшити ризик, пов'язаний із можливим зростанням його ціни, валютного курсу тощо;

– *хедж продавця*. Його застосовують за необхідності зменшити ризики, пов'язані з можливим зниженням ціни, валютного курсу на базисний актив.

Детальніше розглянемо схеми хеджування за допомогою таких інструментів, як ф'ючерс та опціон.

Для хеджування з використанням ф'ючерсного контракту учасник ринку займає на ф'ючерсному ринку позицію, що є однаковою та протилежною тій, яку він утримує на ринку спот. Зважаючи на це, розрізняють короткий та довгий хедж.

У короткому хеджі відкривають коротку позицію за ф'ючерсами, що компенсує відкриту довгу позицію на ринку спот. Оскільки позиції протилежні, вони захищають продавця від ризику зниження ціни (валютного курсу, індексу тощо). Якщо на ринку спот ціна (валютний курс, індекс тощо) знижується, то в момент, коли учасник ринку продає ф'ючерси, збитки на спотовому ринку компенсуються прибутком за ф'ючерсним контрактом. На рисунку 2 наведено механізм хеджування ф'ючерсом шляхом відкриття короткої позиції.

Рисунку 2 – Короткий хедж ф'ючерсним контрактом

У довгому хеджі відкривають довгу позицію за ф'ючерсами, щоб компенсувати коротку на спотовому ринку. Тобто, якщо на ринку спот позиція коротка, що свідчить про необхідність купівлі активу учасником ринку, то на ф'ючерсному ринку варто зайняти довгу позицію або купити ф'ючерсний контракт. У такому разі, якщо на ринку спот ціна (валютний курс, індекс тощо) зростатиме, то в момент, коли учасник ринку купує ф'ючерси, збитки на ринку спот компенсуються прибутками за ф'ючерсними контрактами. На рисунку 3 наведено механізм хеджування ф'ючерсом шляхом відкриття довгої позиції.

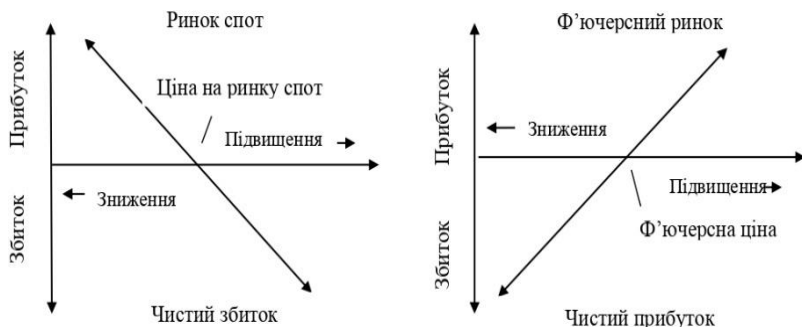

Рисунок 3 – Довгий хедж ф'ючерсним контрактом

Систематизуючи наведені підходи, сформуємо загальну схему хеджування валютними, відсотковими й індексними ф'ючерсами (табл. 4).

Таблиця 4 – Схема хеджування фінансовими ф'ючерсами [38]

Фінансовий ф'ючерс	Коротка позиція захищає від:	Довга позиція захищає від:
Відсотковий	зростання відсоткових ставок	зниження відсоткових ставок
Валютний	зниження валютного курсу	зростання валютного курсу
Індексний	зниження фондового індексу	зростання фондового індексу

У разі хеджування шляхом укладання опціонної угоди утримувач контракту одержує необхідний йому захист від ризику, зберігаючи можливість отримання доходу за умови сприятливої зміни ціни на базисний актив. Водночас важливим моментом у процесі здійснення операцій з опціонами є врахування того, що максимальний ризик покупців опціонів обмежений розміром премії, у той

час як максимальний ризик продавців опціонів не обмежений, а їх максимальний прибуток дорівнює розміру премії.

Розглянемо схеми хеджування за допомогою укладання опціонної угоди: купівля опціону кол, продаж опціону кол, купівля опціону пут та продаж опціону пут.

Учасники ринку можуть відкрити коротку чи довгу позицію за опціоном двома шляхами. Один, наприклад, може купити опціон кол і тримати його до настання строку його виконання. У такому разі в нього як в утримувача опціону є право купити базисний актив, тобто зайняти довгу позицію. Інший може продати опціон пут, виконуваний його утримувачем, – за цих умов утримувач має право продати базисний актив, а продавець зобов'язаний купити цей актив, тобто зайняти довгу позицію. Отже, в одному випадку утримувач опціону кол, а в іншому – продавець опціону пут займають довгу позицію після закінчення строку опціону. Водночас обидва розраховують на зростання ціни базисного активу.

У разі відкриття довгої позиції за опціоном кол прибуток покупця чи утримувача опціону необмежено зростатиме зі збільшенням ринкової ціни активу. У разі зниження ціни активу збиток не обмежений розміром премії, сплаченої за опціон [38]. Графік прибутків та збитків за довгою позицією щодо опціону кол наведено на рисунку 4.

У разі відкриття короткої позиції за опціоном пут продавець опціону отримує прибуток розміром премії, якщо ринкова вартість базисного активу залишиться незмінною або зросте. У разі зменшення ціни потенційний збиток не обмежений. На рисунку 5 відображено графік прибутків і збитків у разі продажу опціону пут.

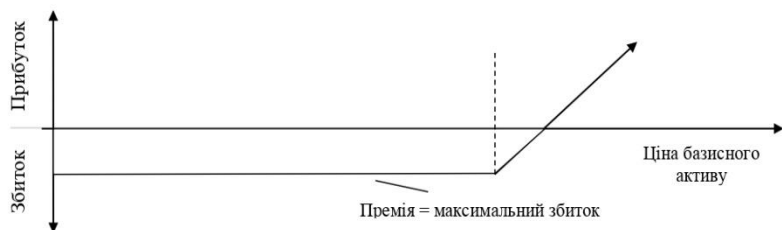

Рисунок 4 – Графік прибутків та збитків у разі купівлі опціону кол

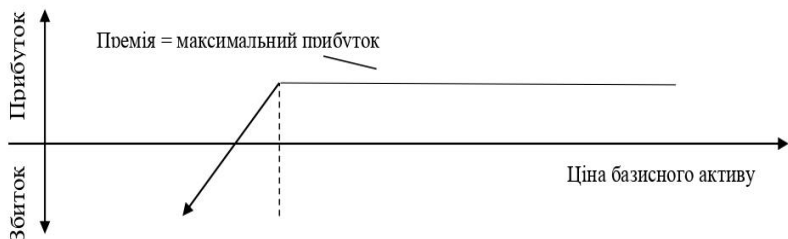

Рисунок 5 – Графік прибутків та збитків у разі продажу опціону пут

Зворотна ситуація відбувається для покупця опціону пут і продавця опціону кол: перший має право, а другий зобов'язаний зайняти коротку позицію за базисним активом.

У разі купівлі опціону пут прибуток покупця чи утримувача опціону необмежено зростатиме в разі зменшення ринкової ціни активів. У разі зростання ціни збиток обмежений розміром премії, сплаченої за опціон (рис. 6).

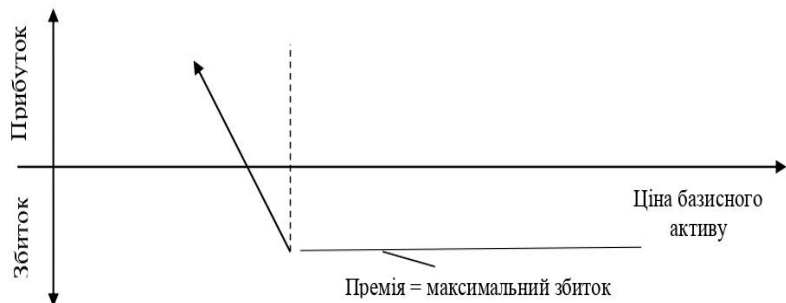

Рисунок 6 – Графік прибутків та збитків у разі купівлі опціону пут

У разі продажу опціону кол продавець отримує прибуток розміром премії, якщо ринкова вартість базисного активу залишиться незмінною або зменшиться. В іншому разі – за зростання ціни – потенційний збиток не обмежений. На рисунку 7 наведено графік прибутків і збитків у разі продажу опціону кол.

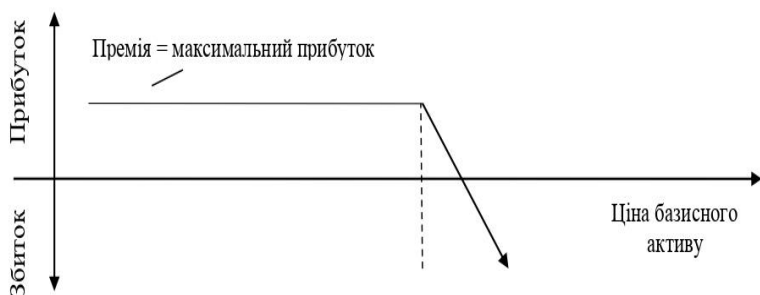

Рисунок 7 – Графік прибутків та збитків у разі продажу опціону кол

Хеджування спрямоване насамперед на зниження цінового ризику, але його неправильна стратегія також може стати джерелом додаткового ризику. Основний тип ризику, властивий хеджуванню, – це ризик, пов'язаний із

непаралельним рухом ціни базисного активу й відповідного похідного фінансового інструмента. Базисний ризик є через різку дію закону попиту та пропозиції на спотовому й строковому ринках. Ціни спотового ринку та ринку похідних фінансових інструментів не можуть дуже відрізнятись, оскільки в такому разі виникають арбітражні можливості.

Ще одним джерелом базисного ризику є адміністративні обмеження на максимальні денні коливання ціни деривативу, установлені на біржах. Наявність таких обмежень може призвести до того, що за необхідності закрити строкові позиції під час сильних коливань ціни базисного активу різниця між ф'ючерсною ціною й ціною спот може бути достатньо великою.

Незважаючи на можливі ризики, пов'язані із самим процесом хеджування, його роль дуже значна:

- істотно знижує ціновий ризик. Хеджування відсоткових ставок і валютних курсів знижує невизначеність майбутніх фінансових потоків;

- правильно побудована програма хеджування зменшує як ризик, так і витрати. Зрештою хеджування збільшує капітал, стабілізуючи доходи;

- метою ефективної програми хеджування є не повне усунення ризиків, а їх зниження. Мета – хеджування досягнення оптимальної структури ризику, тобто співвідношення між перевагами хеджування та його вартістю [66].

Застосування методу хеджування ризиків можливе лише на основі глибокого уявлення про його сутність і зміст, критерії й принципи вибору інструментів здійснення. Проблема ефективного управління фінансовими ризиками в нашій країні без методу хеджування не може бути вирішеною, тому актуальним є питання висвітлення суті цього процесу.

Метод хеджування є непростим, його теоретичне висвітлення в науковій літературі неоднозначне, що ускладнює формування уявлення про нього та обмежує можливості практичного застосування. У виборі будь-якої стратегії зменшення ризиків варто керуватися принципами максимальної оптимальності вибраних методів. Саме цією особливістю хеджування вирізняється серед інших методів у системі мінімізації ризиків.

Необхідність виокремлення хеджування як напрямку в системі мінімізації ризиків обумовлена саме специфікою інструментів його реалізації, що передбачають потребу у виконанні чітко визначених умов поставки базового активу в майбутньому, а також правом вибору залежно від ситуації на ринку. Тобто в основу хеджування покладено принцип фіксації умов шляхом створення позабалансової позиції, що за строковим контрактом є обов'язковою для реалізації в майбутньому, а також принцип страхування. Загалом процес хеджування дає змогу відчутно зменшити або повністю усунути ризик. Теоретично хеджування слугує імунітетом, захищаючи від непередбачуваних цінових змін на ринку [31].

Оскільки визначень поняття «хеджування» багато, доцільно навести їх у таблиці 5. Не можна не зважати на те, що в наукових публікаціях надані вільні визначення хеджування як процесу страхування від негативних змін відсоткових ставок або валютних курсів за допомогою похідних фінансових інструментів, але вони переформулюються з визначеннями, наведеними в МСФЗ та НП(С)БО.

Об'єктом хеджування є актив, зобов'язання або майбутня операція, що створюють для підприємства ризик зміни справедливої вартості цих активів і зобов'язань або зміни грошових потоків, пов'язаних із майбутньою операцією [42].

Таблиця 5 – Визначення поняття «хеджування»

Джерело	Визначення
МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»	Це застосування одного чи декількох інструментів хеджування для повної чи часткової компенсації змін справедливої вартості об'єкта хеджування або пов'язаного з ним грошового потоку [42]
НП(С)БО 13 «Фінансові інструменти»	Це застосування одного чи декількох інструментів хеджування для повної або часткової компенсації змін справедливої вартості об'єкта хеджування або пов'язаного з ним грошового потоку [25]
Ян Х. Гідді	Це використання одного інструмента для зниження ризику, пов'язаного з несприятливим впливом ринкових факторів на ціну іншого, пов'язаного з ним інструмента [2]
О. М. Кузьмак	Це діяльність, спрямована на створення захисту від можливих втрат у майбутньому. Хеджування передбачає використання строкових угод, які дають змогу учасникам ринку зменшити ступінь ризику майбутніх операцій із купівлі-продажу активів на ринку, зменшуючи водночас і можливі прибутки чи збитки від таких операцій [18]
В. А. Галанов	Це система економічних відносин учасників фінансового ринку, пов'язаних зі зниженням кредитних та цінових ризиків, яких досягають за рахунок одночасності та протилежного спрямування торгових угод на строковому ринку й ринку реального товару або як створення позабалансової позиції шляхом укладання строкових угод, економічно пов'язаних із ризиковим активом, для мінімізації ризику [5]

Щодо видів хеджування, то можна виділити такі:

а) за технікою здійснення:

– *хеджування продажем (або коротке)*, за якого фірма продає ф'ючерсні контракти. Його зазвичай застосовують для забезпечення продажної ціни реального товару, який перебуває або перебуватиме у власності торговця, фірми, що переробляє або добуває сировину, чи фермера;

– *хеджування покупкою (або довге)*, за якого фірма набуває ф'ючерсних контрактів. Його застосовують як засіб, що гарантує закупівельну ціну для торговців і фірм, що переробляють та споживають сировину;

б) за цілями:

– *чисте (звичайне)*, застосовуване для запобігання ціновим ризикам;

– *абстрактне*, здійснюване для отримання прибутків у результаті очікуваної сприятливої зміни співвідношень цін базового активу й строкових контрактів із різними термінами поставки.

– *випереджувальне*, яке полягає в тому, що угоду зі строковими контрактами укладають до угоди з базовим активом і не на всю суму. У такому разі хеджування є вповільнювачем часу укладання торгового контракту;

– *селективне*, яке характеризується тим, що угоду на строковому ринку проводять не одночасно з угодою базового активу й не на відповідну йому суму. Укладання угоди буде обумовленим очікуванням хеджера, його поглядами щодо перспективи зміни вартості базового активу [39].

в) відповідно до МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»:

– *хеджування справедливої вартості* – хеджування змін справедливої вартості визнаного активу чи зобов'язання або ідентифікованої частини такого активу чи зобов'язання, що стосується конкретного ризику й впливатиме на чистий прибуток (збиток);

– *хеджування грошових потоків* – хеджування зміни грошових потоків щодо ризику, пов'язаного з визнаним активом чи зобов'язанням або прогнозованою операцією, що впливатиме на чистий прибуток (збиток);

– *хеджування фінансових інвестицій у господарські одиниці за межами України* – хеджування зміни вартості активів та зобов'язань господарської одиниці за межами України внаслідок зміни валютних курсів [42].

Зазначимо основні вимоги до проведення операцій хеджування. Зокрема, метою ефективної програми хеджування не є повне усунення ризику. Її розробляють, щоб трансформувати їх із неприйнятних у прийнятні для підприємства. Під час ухвалення рішення про хеджування потрібно оцінити величину потенційних втрат, яких підприємство може зазнати в разі відмови від хеджу. Якщо потенційні втрати неістотні, то вигоди від хеджування можуть виявитися меншими, ніж витрати на його здійснення; у такому разі компаніям краще утриматися від нього. Програма хеджування потребує розроблення внутрішньої системи правил і процедур.

Щоб остаточно переконатися в ефективності операцій хеджування, розглянемо приклад США. Штат Техас накопичив унікальний досвід хеджування, а саме: хеджування податкових надходжень до бюджету. Казна Техасу на чверть залежить від податкових надходжень із нафтових компаній. Після падіння цін на нафту в середині вісімдесятих років до 11 доларів за барель бюджет штату недоотримав 3,5 млрд доларів, що було дуже «болісно». Для того щоб така ситуація не повторилася в майбутньому, була розроблена програма хеджування податкових надходжень за допомогою опціонів на нью-йоркській біржі. Програма була створеною так, щоб фіксувати мінімальну ціну нафти (21,5 долара за барель), а в разі зростання цін на неї штат отримував додаткові надходження в повному обсязі.

Отже, хеджування – складний, багатоплановий процес, що відволікає деяку частину оборотних засобів. Але він дає змогу максимально ефективно використовувати всі наявні інструменти та його види залежно від цілей, умов і потреб суб'єктів господарювання.

Другою групою операцій із похідними фінансовими інструментами є спекулятивні операції, мета проведення яких – отримання позитивної різниці між ціною купівлі й ціною продажу. Спекулянтами є незалежні трейдери та приватні інвестори. Здебільшого вони непричетні як до ризиків, пов'язаних зі зміною цін на базисні активи, так і до самих активів, а лише прагнуть отримати прибуток у результаті укладання контракту на купівлю базисного активу, що, на їх думку, повинен подорожчати, або продаж активу, який, як вони вважають, стане дешевшим [18].

Незважаючи на корисливі цілі спекулянта, спекуляція позитивно впливає на фінансовий ринок, сприяє його стабільності й ліквідності, згладжуванню цінових коливань. Купівлею похідних фінансових інструментів за низькими цінами спекулянти сприяють підвищенню попиту, що приводить до зростання цін. І навпаки, продаж спекулянтами похідних фінансових інструментів за високими цінами зменшує попит і відповідно зумовлює їх зниження [11]. Крім того, спекулянти беруть на себе ті ризики, що хеджери намагаються перенести на інших учасників ринку. Вони займають позиції з огляду на очікуваний рух цін у майбутньому для отримання прибутку.

Усіх учасників залежно від мети проведення операцій із ПФІ поділяють на: хеджерів, арбітражерів і спекулянтів (трейдерів, брокерів – торговців), фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів (суб'єктів господарювання реального сектора), інституційних інвесторів, банки, інших фінансових посередників, хедж-фонди, професійних організаторів ринку ПФІ,

пов'язані з ними інститути інфраструктури та ін. Неодмінними учасниками ринків ПФІ є держава, наднаціональні фінансові інститути, міжнародні фінансово-промислові компанії.

Кожний із цих учасників ринку ПФІ має свої цілі, зокрема:

- *хеджер* – учасник, який страхує (переносить) фінансові ризики, пов'язані з базовими фінансовими інструментами;

- *спекулянт* – учасник, який прагне отримати прибуток за найменших витрат власного капіталу, переважно за рахунок різниці в цінах базисних фінансових інструментів, а також для перенесення на себе ризиків хеджерів;

- *арбітражер* – учасник, який одержує вигоду за рахунок одночасного придбання-продажу одного й того самого фінансового інструмента на різних ринках за наявності різниці в цінах.

У практичній діяльності розрізняють просторовий арбітраж, за якого операції проводять на різних ринках, та часовий арбітраж, спрямований на використання сприятливих цінових змін упродовж певного періоду. З розвитком фінансових ринків та вдосконаленням засобів комунікацій просторовий арбітраж втрачає своє значення, оскільки істотні відхилення в цінах інструментів на різних ринках виникають дедалі рідше. Часовий арбітраж, навпаки, стає популярнішим, особливо на валютних ринках, з огляду на поширення системи плаваючих валютних курсів. На фінансових ринках, крім валютного арбітражу, часто проводять операції, спрямовані на отримання прибутків від різниці у відсоткових ставках на окремих регіональних ринках, – відсотковий арбітраж [39].

Отже, глобалізація, централізація й інтернаціоналізація фінансового ринку впливають на роль в архітектурі міжнародного ринку ПФІ та фінансового ринку загалом. Глобалізація ринків ПФІ й пов'язане з нею посилення ролі та загострення конкуренції приводять до появи нових якісних змін в управлінні, регулюванні й філософії функціонування. Інтернаціоналізація ринку ПФІ свідчить про формування взаємозв'язків і взаємозалежності між національним та світовим ринками капіталу. Завдяки новим технологіям відбувається процес створення системи фінансових центрів, що дає змогу значно знизити не лише трансакційні витрати з реалізації фінансових стратегій, а й необхідний на них час.

Розвиток ринкових відносин на фінансових ринках зумовлює необхідність зміни поведінки його учасників. Торговельні стратегії в ринковій економіці повинні базуватися не лише на аналізі інформації про динаміку зміни цін і курсів на активи з негайною поставкою спот, не менш значущими для них стають цінові прогнози майбутніх цін, що можна одержати за умови функціонування ринків похідних фінансових інструментів [39]. Усе це потребує визначення цін на похідні фінансові інструменти.

Варто зазначити, що більшість науковців, зокрема О. М. Сохацька, О. Б. Фельдман, У. Шарп, зосереджують увагу на моделях ціноутворення лише на опціонні й ф'ючерсні контракти, у той час як формування ціни на всі види похідних фінансових інструментів розглядають В. О. Чугунов та І. Б. Хома, А. М. Буренін.

Детальніше розглянемо моделі ціноутворення на основні види похідних фінансових інструментів: форвард, ф'ючерс, опціон і своп.

Форвардною ціною активів на термін T є ціна поставки, за якою в конкретний момент часу укладають форвардний контракт. У момент укладання контракту

вартість форварда дорівнює нулю, оскільки в цей час форвардна ціна фінансових активів збігається з ціною поставки цих активів. Проте через деякий час форвардна ціна фінансових активів може змінитися як позитивно, так і негативно.

Відповідно вартість короткої чи довгої позиції за форвардним контрактом можна визначити за формулами 1 і 2:

$$f_{\text{дл}} = (F - K) \cdot e^{-rT}, \quad (1)$$

$$f_{\text{кор}} = (K - F) \cdot e^{-rT}, \quad (2)$$

де F – форвардна ціна на момент поставки;

K – ціна поставки;

T – термін, на який укладено форвардний контракт;

r – безризикова відсоткова ставка;

e – основа натурального логарифма ($\approx 2,71$) [45].

Також форвардна ціна фінансових активів залежить від видів цих активів та того, чи приносять вони дохід.

На відміну від форвардних контрактів ф'ючерси є біржовим фінансовим інструментом, і ф'ючерсна ціна відображає очікування інвесторів щодо майбутньої ціни спот для відповідного фінансового активу. У разі укладання ф'ючерсного контракту ціна повинна бути більшою або меншою від ціни спот цього активу. Різницю між ф'ючерсною ціною й ціною спот називають *базисом*, ситуацію, за якої ф'ючерсна ціна більша за ціну спот, – *контанго (премією)*, а за якої менша – *бекуордейшном (знижкою)*, що відображено на рисунку 8 [8].

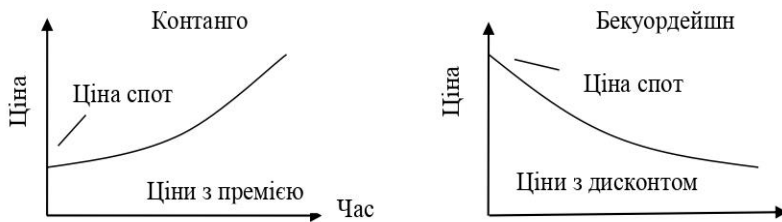

Рисунок 8 – Співвідношення ф'ючерсної ціни й ціни спот [11]

Для кожного ф'ючерсного контракту встановлюють розмір тіку. Тік – це мінімальний крок ціни на ф'ючерсному ринку. Ціни рухаються вгору-вниз у межах, кратних цьому кроку (тіку). Це дає змогу обмежити різницю цін на торгах і допомагає учасникам максимально точно визначити стратегію своїх дій відповідно до прогнозованих ними розрахунків. Зважаючи на те, що кожний ф'ючерсний контракт має свій фіксований розмір, для кожного з них обчислюють свій мінімальний тік [36].

У науковій літературі виділяють також моделі ціноутворення ф'ючерсів за фінансовими активами, що лежать в їх основі.

Для оцінювання вартості опціонів зазвичай використовують біноміальну модель. Головною особливістю цієї моделі є те, що вартість опціонів не залежить від імовірності підвищення цін фінансових активів, а обумовлена лише можливим відхиленням приросту ціни за один період.

Детальніше розглянемо біноміальну модель ціноутворення опціонів на прикладі. Наприклад, ціна акції компанії «Лілія» сьогодні ($t = 0$) становить 100 дол. США, а за рік ($t = T$) вартість цієї акції дорівнюватиме 130 дол. США або 60 дол. США, тобто ціна акції за рік або зросте на 30 %, або знизиться на 40 %.

або зменшиться на 40 %. Крім того, безперервно нараховується безризикова ставка 8 %. Припускають, що інвестори можуть надати кредит (купуючи восьмивідсоткові облігації) та позичити кошти (продаючи облігації) під зазначений відсоток.

Розглянемо опціон кол на акції компанії «Лілія» з ціною виконання 100 дол. США та датою виконання через рік. Це означає, що на дату виконання вартість опціону кол становитиме 30 дол. США (якщо ціна акції зросте) або 0 дол. США (якщо ціна акції знизиться). На рисунку 9 наведена ситуація репрезентована як «дерево ціни». Біноміальну модель використовують для оцінювання внутрішньої вартості опціону в момент часу 0.

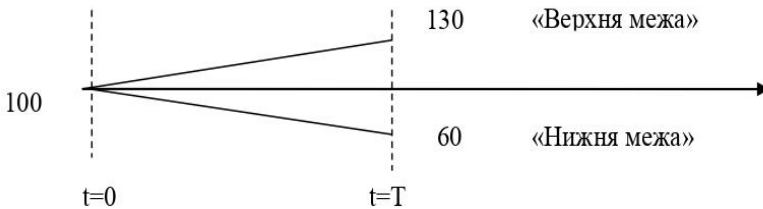

Рисунок 9 – Дерево ціни опціону

Для інвестора можливі три альтернативи розвитку подій:

- вкласти кошти в акції;
- вкласти кошти в опціон кол;
- придбати облігації без ризику та акції.

Також відомо, що 100 дол. США інвестують у безризикову облігацію, вартість якої зросте приблизно до 108,33 дол. США з урахуванням безперервно нараховуваного відсотка.

Як зображено на рисунку 9, можливі два варіанти цін у майбутньому. Їх називають «верхнім положенням», за якого ціни зростають, і «нижнім положенням», за якого ціни падають.

Проаналізуємо можливі варіанти розвитку подій, розрахунки до яких наведено в таблиці 6.

Курс опціону невідомий. Його значення вчені запропонували обчислювати через зведений портфель, що складається з акцій та безризикових облігацій. Нехай портфель містить у собі N_S акцій і N_B облігацій. У «верхньому положенні» цей портфель буде таким: $130N_S + 108,33N_B$. У «нижньому положенні» відповідно $60N_S + 108,33N_B$.

Таблиця 6 – Можливі ціни на акції, облігації та опціон кол упродовж строку дії опціону, дол. США

Інструмент	Виплати у «верхньому положенні»	Виплати у «нижньому положенні»	Поточний курс
Акція	130	60	100
Облігація	108,33	108,33	100
Опціон кол	30	0	невідомий

Використавши дані таблиці 6, порівняємо виплати з ціною опціону. У «верхньому положенні» $130N_S + 108,33N_B = 30$, а в «нижньому» $60N_S + 108,33N_B = 0$.

Віднявши друге рівняння від першого, одержимо $N_S = 0,4286$. Підставивши це значення в рівняння, матимемо $130 \cdot 0,4286 + 108,33N_B = 25$, $N_B = -0,2835$.

На фінансовій мові це означає, що, інвестувавши зі 100 дол. США 42,86 дол. США в акції та продавши облігації за 28,35 дол. США, у майбутньому можна отримати ті самі виплати, що й за опціоном кол. Потрібно лише 14,51 дол. США власних коштів, що буде вартістю опціону.

Отже, узагальнено ціну опціону визначають за формулою 3.

$$V_0 = N_S \cdot P_S + N_B \cdot P_B, \quad (3)$$

де N_S, N_B – кількість акцій і безризикових облигацій;

V_0 – вартість опціону;

P_S – ціна акцій;

P_B – ціна облигацій.

Якщо позначити: u – «верхнє положення», d – «нижнє положення», h – N_s (hedge ratio), або коефіцієнт хеджування, то h можна визначити за формулою

$$h = \frac{P_{ou} - P_{od}}{P_{su} - P_{sd}}, \quad (4)$$

де P – ціна акцій у кінці періоду, а індекси означають інструмент (o – опціон, s – акція).

Щоб репродувати опціон кол в умовах біноміальної моделі, необхідно купити h акцій та одночасно отримати кошти під ставку без ризику шляхом короткого продажу облигацій. Цю суму визначають за формулою

$$B = PV \cdot (h \cdot P_{sd} - P_{od}), \quad (5)$$

де PV – дисконтована вартість облигації на кінець періоду дії опціону.

Отже, вартість опціону кол розраховують за формулою

$$V_0 = h \cdot P_S - B, \quad (6)$$

де V_0 – вартість опціону;

h – коефіцієнт хеджування;

B – поточна вартість «короткої» позиції за облигацією в портфелі, що відображає виплати за опціоном кол.

Розглянута модель ґрунтується на припущенні, що курс акцій у кінці періоду володіння опціоном може мати одне з двох значень. Насправді значення може бути будь-яким із досяжної множини, але це не проблема, оскільки можна розвивати модель. Для цього рік поділять на півріччя, квартали тощо, а для кожного періоду будують дерево ціни. Модель можна використовувати і для оцінювання опціонів пут. За допомогою біноміальної моделі визначають паритет опціонів кол та пут за формулою

$$P_p + P_s = P_c + \frac{E}{e^{RT}} , \quad (7)$$

де P_p , P_c – відповідний курс опціонів кол і пут;

$\frac{E}{e^{RT}}$ – дисконтована вартість ціни виконання опціону на базі безперервно нараховуваного відсотка.

Біноміальну модель розвинули Ф. Блек та М. С. Шоулс. У запропонованій ними моделі збільшено кількість періодів і зменшено їх довжину. Крім того, припускають, що не було податків та витрат на операції [39].

Порівнюючи формулу біноміальної моделі й формулу Блека – Шоулза, стає зрозумілим, що величині h відповідає $N(d_1)$, яка показує кількість акцій, що необхідно купити інвесторові, щоб отримати такі самі виплати, як і за опціоном кол. Величині B , якою позначають суму коштів, яку інвестор позичає, відповідає $EN(d_2)$, тобто номінал позички, що повинна бути поверненою кредиторів в момент T – дату виконання. Тому e^{RT} – це коефіцієнт дисконтування, що свідчить про те, що відсоткова ставка за позичкою становить R , а термін повернення позички T . Отже, формула Блека – Шоулза дає змогу розрахувати вартість інвестиційної стратегії (купівлі акцій та отримання

кредиту), що приносить у момент T такі самі виплати, як і опціон кол.

Відповідно до формули Блека – Шоулза вартість опціону кол залежить від п'ятьох змінних: ринкової вартості акцій P_s , ціни виконання опціону E , часу до дати виконання T , безризикової ставки R та ризику звичайної акції σ . Обернену залежність зі зростанням вартості опціону має лише ціна його виконання, у той час як збільшення інших змінних прямо впливає на зростання вартості опціону кол [39].

Оцінюючи своп, його подають як поєднання двох облігацій, щодо однієї з яких один з інвесторів займає довгу позицію, а щодо іншої – коротку. У такому разі вартість свопа ($P_{св}$) дорівнює різниці цін цих облігацій.

Отже, моделі ціноутворення на похідні фінансові інструменти залежать не лише від виду інструмента, а й від базисного активу. Зокрема, форвардну та ф'ючерсну ціни розраховують на основі спот-ціни активу й рівня його дохідності, для оцінювання вартості опціонів використовують біноміальну модель і модель Блека – Шоулза, а свопи обчислюють шляхом їх подання як поєднання двох облігацій.

Розглянемо особливості фінансового обліку похідних фінансових інструментів на вітчизняних підприємствах на прикладі опціону. Зауважимо, що ціну опціону визначають за результатами торгів на біржі.

Опціон належить до деривативу – документа, який засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати в майбутньому базовий актив – цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах (пп. 14.1.45 ПКУ; п. 1, 3 Положення № 632) [27].

Основні документи, що регулюють випуск опціонів, наведено в таблиці 7.

Таблиця 7 – Нормативні документи, що регулюють випуск опціонів

Нормативний документ	Питання, що регулює	Примітка
Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів [55]	Установлює стандартні (типові) реквізити деривативів	Визначає обов'язкові реквізити опціонів
Положення про порядок реєстрації змін до правил фондової біржі щодо запровадження в обіг на ній деривативів [56]	Установлює порядок реєстрації змін до правил фондової біржі щодо запровадження в обіг на ній деривативів, зокрема ф'ючерських контрактів та опціонів	Визначає обов'язкові реквізити опціонів
Порядок реєстрації випуску опціонних сертифікатів та проспекту їх емісії [57]	Установлює вимоги до реєстрації випуску опціонних сертифікатів і проспекту їх емісії	Цим документом замість опціонів упроваджується новий вид цінного документа – опціонний сертифікат [46]

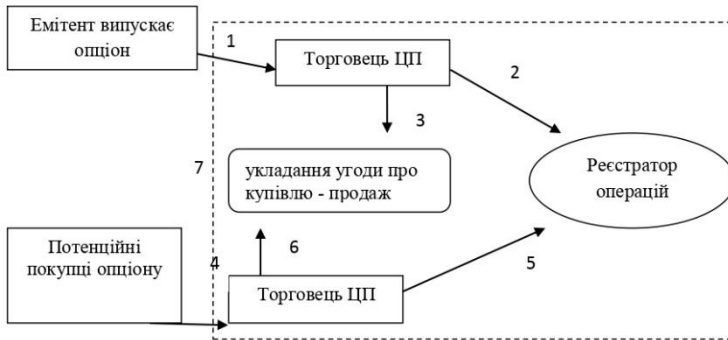
Джерело: складено автором.

Базову ціну продажу опціону визначає емітент диференційовано для різних регіонів України. Рішення про розмір базової ціни продажу опціонів оформлюють єдиним відповідним документом. Його затверджує керівник підприємства.

Емітентами опціонів можуть бути винятково юридичні особи, зокрема торговці цінними паперами.

Розміщення та обіг опціонів здійснюються на фондових біржах чи організаційно-оформлених позабіржових торговельно-інформаційних системах винятково через торговців цінними паперами з обов’язковим повідомленням про місце продажу таких опціонів.

Розміщення опціонів на біржовому ринку України передбачає ряд процедур, що забезпечують процес реалізації опціону (рис. 10).

Умовні позначення: → здійснювана операція; ---- межі біржі

Етапи:

1. емітент укладає з торговцем цінними паперами договір - доручення на розміщення опціонів на біржі;
2. торговцем цінними паперами укладає договір про організацію розміщення опціонів;
3. подає заявки на розміщення опціонів на біржі;
4. особи, які бажають придбати опціони заключають з торговцем цінними паперами договір - доручення на придбання цінних паперів - опціонів;
5. торговець цінними паперами укладає договір на купівлю опціонів з реєстратором операцій;
6. торговцем цінними паперами подає на біржу заявку на придбання опціонів;

Рисунок 10 – Порядок реалізації опціону через біржовий ринок України

Джерело: складено за [39].

Особа, яка хоче придбати опціони підприємства, купує їх через торговця цінними паперами, укладаючи з ним відповідний договір доручення або комісії. Фондові біржі України будують свою діяльність, спираючись на нормативну базу, зазначену вище. Водночас кожна біржа

самостійно розробляє правила торгівлі, яких повинні дотримуватися учасники торгів. Варто наголосити, що, оскільки кожна біржа формує власні правила, вони відповідно відрізняються одні від одних.

Працівник структурного підрозділу підприємства з роботи зі споживачами, отримавши повідомлення про потенційного покупця опціону, зв'язується з торговцем цінними паперами, який письмово інформує про укладання договору доручення (комісії) з покупцем і сплату ним ціни придбання опціону. Також торговцеві цінними паперами необхідно надати до структурного підрозділу заявку на оформлення сертифіката опціону та інформацію, що повинна бути в ньому відображеною.

Сертифікат опціону є документом, що підтверджує право власності на придбаний опціон.

Для обліку похідних фінансових інструментів у робочому плані рахунків підприємства передбачено в складі позабалансового рахунку 03 «Контрактні зобов'язання» субрахунок 031 «Деривативи», до якого відкривають аналітичні рахунки. Контрактні зобов'язання обліковують за їх видами з можливістю ідентифікації кожного контракту. На цьому рахунку відображається інформація про наявність зобов'язань і прав згідно з укладеними контрактами, контроль за їх виконанням та зняттям з обліку в дату виконання, а також відомості про укладання нових контрактів. Дані цього рахунку використовують для наведення інформації за операціями з ф'ючерсними й опціонними контрактами під час складання річної звітності.

Також важливо в наказі про облікову політику розкрити інформацію про облік операцій на строковому ринку. Для цього варто виокремити розділ, у якому необхідно відобразити основні принципи обліку похідних інструментів, зазначити бухгалтерські проведення для

відображення операцій в обліку, а також навести перелік інформації, що підлягає розкриттю в примітках до фінансової звітності.

Під час розкриття інформації рекомендуємо оцінити характер і рівень ризиків, пов'язаних із фінансовими інструментами й способами управління ними. Основні ризики охоплюють кредитний ризик, ризик ліквідності та ринковий ризик тощо.

Після підписання контракту на ПФІ господарська операція ще не відбулася, тому дериватив поки що не має оцінної вартості, не було передавання активів або погашення зобов'язань. Отже, під час відображення першої події (підписання контракту) варто керуватися принципом превалювання сутності над формою. Це означає, що дериватив до моменту його виконання відобразатиметься на позабалансовому рахунку 03 «Контрактні зобов'язання». Лише після виконання контракту буде оформлено відповідні бухгалтерські проведення з оприбуткування активів, списання коштів тощо [26].

Якщо емісія опціонів пов'язана з основною діяльністю, то операції з ПФІ є операційною діяльністю підприємства, доходи й витрати, пов'язані з купівлею-продажем опціонів, обліковують на аналітичних рахунках субрахунків 719 «Інші доходи від операційної діяльності» та 949 «Інші витрати операційної діяльності». Для обліку операцій із похідними фінансовими інструментами рекомендовано використовувати рахунки третього, шостого класу (табл. 8).

Таблиця 8 – Рекомендовані рахунки для обліку операцій із деривативами – ф'ючерсними та опціонними контрактами [21]

03	Позабалансовий рахунок «Контрактні зобов'язання»
31	Рахунки в банках
364	Розрахунки з покупцями та замовниками. Субрахунок розрахунків за гарантійним забезпеченням
379	Розрахунки з іншими дебіторами. Субрахунок розрахунків за операціями з деривативами
685	Розрахунки з іншими кредиторами. Субрахунок розрахунків із клієнтами за операціями на строковому ринку
719	Інші доходи від операційної діяльності. Субрахунок доходів за операціями з деривативами
Рахунок 9-го класу «Витрати діяльності»	Субрахунок обліку біржових комісій на строковому ринку та субрахунок витрат за операціями з деривативами
949	Інші витрати операційної діяльності. Субрахунок витрат за операціями з деривативами

Водночас у ф'ючерсному й опціонному контрактах обов'язково зазначають зобов'язання сторін контрактів сплачувати одна одній грошові кошти (варіаційну маржу) сумою, розмір якої залежить від зміни значення базового активу. Варіаційну маржу розраховують і виплачують у порядку, визначеному Угодою про систему заходів зниження ризиків невиконання зобов'язань за строковими контрактами.

За підсумком кожного торгового дня за дилерськими операціями учасника торгів позитивну маржу (позитивний результат зміни справедливої вартості ф'ючерсних і маржувальних опціонних контрактів) рекомендовано відображати в обліку за дебетом рахунка 364 (розрахунки за гарантійним забезпеченням) у кореспонденції з рахунком 379 (розрахунки за операціями з деривативами), а негативний результат – в обліку за кредитом рахунка 364 у кореспонденції з рахунком 379. Отже, позитивна маржа за підсумком кожного торгового дня збільшує дебіторську заборгованість біржі перед учасником, а негативна зменшує. У кінці звітної періоду (кварталу) субрахунок 379 закривають у кореспонденції з рахунком інших операційних доходів або інших витрат операційної діяльності. У разі визначення проміжного (місячного) результату фінансової діяльності рекомендуємо не закривати рахунок 379, а просто використовувати його сальдо під час розрахунку, щоб за підсумками кварталу був зафіксованим результат – дохід або витрати [20].

У таблиці 9 наведено відображення в обліку процесу реалізації емітованого опціону підприємством.

Відповідно до індивідуальної податкової консультації ДФСУ № 3238/6/99-99-15-03-02-15/ПК від 12 липня 2019 р. щодо оподаткування ПДВ операцій із деривативами за умови додержання вимог, визначених Положенням, затвердженим постановою КМУ від 19 квітня 1999 р. № 632, ЦКУ, ПКУ та іншими нормативно-правовими актами, які регулюють операції юридичної особи-резидента (платника ПДВ) із випуску, погашення, продажу, викупу деривативів (зокрема, опціону або форвардного контракту) та/або відступлення права, вимоги за такими деривативами не є об'єктом оподаткування ПДВ [46].

Таблиця 9 – Відображення в обліку продажу опціону, емітованого підприємством [21]

№ пор.	Зміст господарської операції	Документ, кількість, сума	Обороти за рахунками	
			Дебет	Кредит
1	Відображено витрати на випуск опціонних сертифікатів	Згідно з тарифами	949	685
2	Перераховано плату за послуги випуску ПФІ	Згідно з тарифами	685	311
3	Перерахування учасником коштів гарантійного забезпечення	Залежно від кількості контрактів, що учасник планує придбати	364	311
4	Утримання біржових комісій на строковому ринку	Згідно з тарифами	92	364
5	Поставлено на позабаланс зобов'язання з опціону	Кількість контрактів	031	—
6	Позитивна маржа (позитивний результат зміни справедливої вартості ф'ючерсних і маржувальних опціонних контрактів)	Сума позитивної варіаційної маржі	364	379
7	Витрати на суму нарахованої від'ємної варіаційної маржі	Сума від'ємної варіаційної маржі	379	364
8	Дохід у момент укладення контракту	Сума отриманої премії за стандартним опціонним контрактом	364	379

Продовження таблиці 9

№ пор.	Зміст господарської операції	Документ, кількість, сума	Обороти за рахунками	
			Дебет	Кредит
9	Витрати в момент укладення контракту	Сума сплаченої премії за стандартним опціонним контрактом	379	364
10	Надходження коштів за опціонні сертифікати від торговця цінними паперами	Згідно з тарифами	311	379
11	Продано опціонних сертифікатів через торговця цінними паперами	Згідно з тарифами	379	719
12	Списана собівартість базового активу		902	268
13	Виконано зобов'язання за опціоном	Кількість контрактів	–	031
14	Відображення доходу в обліку учасника	Кредитове сальдо рахунку 379	379	719
15	Відображення витрат в обліку учасника	Дебетове сальдо рахунку 379	949	379
16	Визначено фінансовий результат від реалізації опціонів: – списані витрати; – списані доходи		791	949
			719	791

Для періодичного відстеження обсягів коштів, залучених від розміщення опціонів підприємства, можуть складати внутрішню звітність. Наприклад, до 10 числа місяця, наступного за звітним періодом, створюють звіт про

залучення коштів. Довідку про джерела залучення коштів можуть подавати один раз на місяць. Вона призначена для відображення загальних обсягів коштів, отриманих у результаті різних видів залучення наростальним підсумком.

Отже, глобалізаційні процеси, що відбуваються у світовій економіці, призводять до нестабільності у фінансових системах країн. У відповідь на це в закордонній практиці був створений окремий сегмент фінансового ринку – ринок похідних фінансових інструментів.

Із подальшим розвитком ринкових відносин в Україні та появою іноземного капіталу вітчизняні компанії все частіше виходять на міжнародні ринки товарів і послуг, починають взаємодіяти зі світовими фінансовими ринками, переймають досвід закордонних країн щодо ведення господарської діяльності, страхування різних ризиків та пошуку додаткових джерел отримання доходу. За таких умов особливо гостро постає питання обліку окремих операцій, методологію ведення яких українське законодавство розкриває лише в загальних аспектах. Саме до такого виду операцій належить діяльність із похідними фінансовими інструментами. Національне НП(С)БО 13 є недосконалим щодо регулювання обліку операцій із похідними фінансовими інструментами, а тому розглянемо міжнародний досвід їх визнання, обліку й відображення у звітності.

У сучасних умовах похідні фінансові інструменти виконують в економічній системі дві важливі функції, з одного боку, створюючи механізми для хеджування ризиків, а з іншого – даючи змогу спекулянтам гарантувати свої прогнози й здійснювати спекулятивні операції для отримання доходу від різниці в цінах.

Моделі ціноутворення на основні види похідних фінансових інструментів залежать від виду інструмента. Зокрема, форвардну та ф'ючерсну ціни розраховують на

основі спот-ціни базисного активу, ураховуючи рівень його дохідності; для оцінювання вартості опціонів застосовують біноміальну модель і модель Блека – Шоулза; а свопи обчислюють шляхом їх подання як поєднання двох облігацій – із твердим та плаваючим купонами.

Список використаних джерел

1. Безп'ятов А. В. Развитие похідних фінансових інструментів у країнах з перехідною економікою : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.05.01. Київ, 2004. 18 с.

2. Берлач А. І., Берлач Н. А., Ілларіонов Ю. В. Організаційно-правові основи біржової діяльності : навч. посіб. Київ : Фенікс, 2000. 336 с.

3. Бурденко И. Н. Влияние транспарентности на качественные характеристики рынка производных финансовых инструментов. *Вестник Витебского государственного технологического университета*. 2013. № 25. С. 116–122.

4. Буренин А. В. Форварды, фьючерсы, опционы, экзотические и погодные производные. Москва : Научно-техническое общество имени академика С. И. Вавилова, 2003. 339 с.

5. Галанов В. А. Производные финансовые инструменты срочного рынка: фьючерсы, опционы, свопы. Москва : Финансы и статистика, 2002. 464 с.

6. Галанова А. В. Влияние рынка внебиржевых производных финансовых инструментов на рыночные риски : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.10. Москва, 2003. URL: <http://diss.rsl.ru/diss/03/0991/030991028.pdf>.

7. Глущенко А. С. Розкриття поняття «похідні фінансові інструменти» через узагальнення найбільш виражених їх властивостей та виконуваних функцій. *Вісник Харківського національного університету*. 2008. № 802.

URL: www.nbuu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Ekon/802/08gbdroz.pdf.

8. Гордон В. Б. Ринок похідних фінансових інструментів та перспективи його розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2005. 20 с.

9. Гоффе В. В. Ринок деривативів: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2005. 24 с.

10. Дарушин Н. Теоретические основы функционирования срочного рынка и его социально-экономическая роль. *Рынок ценных бумаг*. 2003. № 4. С. 68–73.

11. Деривативы. Курс для начинающих / пер. с англ. ; под ред. В. Ионина. Москва : Альпина Паблицер, 2012. 201 с.

12. Дропа Я. Б. Фінансові інструменти формування ресурсів у національній економіці в умовах глобалізації. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 16. С. 682–687.

13. Еш С. Фінансовий ринок : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2009. 528 с.

14. Захарова О. Л. Використання похідних фінансових інструментів з метою хеджування ризиків. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 28–1. С. 228–231.

15. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0893-99>.

16. Киселев М. В. Функции деривативов. *Финансы и кредит*. 2008. № 3. С. 45–50.

17. Крамаренко Я. Ю. Валютні деривативи: сутність, класифікація, призначення. *Економіст*. 2000. № 10. С. 44–47.

18. Кузьмак О. М. Механізми нейтралізації банківських ризиків. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2016. Вип. 1 (1). С. 374–377.

19. Маслова С. О., Опалов О. А. Фінансовий ринок : навч. посіб. Київ : Каравела, 2004. 344 с.

20. Методические рекомендации ведения юридическими лицами бухгалтерского и налогового учета операций с фьючерсными и опционными контрактами на срочном рынке. *Українська міжбанківська валютна біржа*. URL: <https://uicgroup.com/wp-content/uploads/metod.pdf>.

21. Методичні рекомендації з відображення у бухгалтерському обліку операцій з ф'ючерсними та опціонними контрактами учасниками фондового ринку : Рішення НКЦПФР від 08.05.2012 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr650863-12 #Text>.

22. Мешенко Н. Моделі та інструменти оцінки ризиків. Впровадження вимог Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах. 2018. URL: https://bank.gov.ua/adminuploads/article/Model_instrumenti_ocinki_rizikiv_2018-09-1819pr.pdf?v=4.

23. Мозговий О. М., Оболенська Т. Є., Мусієць Т. В. Міжнародні фінанси : підручник. Київ : КНЕУ, 2016. 558 с.

24. Найман Е. Малая энциклопедия трейдера. Москва : Альпина Паблицер, 2014. 458 с.

25. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти» : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.2001 р. № 559 із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01#Text>.

26. Остап'юк Н. Похідні фінансові інструменти: просто про складне. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-msfo-28-proizvodnye-finansovye-instrumenty-prosto-o-slozhnom>.

27. Податковий Кодекс України від 25.07.2021 р. № 1605-IX. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.

28. Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=632-99-%EF>.

29. Положення про порядок реєстрації змін до правил фондової біржі щодо запровадження в обіг на фондовій біржі деривативів : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 04.08.2009 р. № 884. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0818-09>.

30. Порядок реєстрації випуску опціонних сертифікатів та проспекту їх емісії : Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.06.2009 р. № 572. URL: <http://search.ligazakon.ua/ldoc2.nsf/link1/Re16932.html>.

31. Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 263 с.

32. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків : Закон України від 30.10.1996 р. № 448/96-ВР із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

33. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV із змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>.

34. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р.

№ 2664П. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.

35. Ринок фінансових послуг : підручник / І. Б. Хома та ін. Львів : Львівська політехніка, 2005. 248 с.

36. Сагова С. В. Особливості обліку ф'ючерсних операції. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2008. № 1 (41). URL: <http://nuwm.rv.ua/metods/asp/vd/v41ek35.doc>.

37. Смолянська О. Ю. Фінансовий ринок : підручник. Київ : ЦНЛ, 2005. 384 с.

38. Сохацька О. М. Ф'ючерсні ринки: глобальні тенденції та становлення в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.05.01. Тернопіль, 2003. 38 с.

39. Сохацька О. М. Біржова справа : підручник. 2-ге вид., змін. і доп. Тернопіль : Карт-бланш ; Київ : Кондор, 2008. 632 с.

40. Учет операций с опционами на срочном рынке «Украинская биржа» : методическое пособие. 2010. URL: fs.uh.ua/files/158/.

41. Фельдман А. Б. Производные финансовые и товарные инструменты. Москва : Экономика, 2008. 472 с.

42. Фінансові інструменти : Міжнародний стандарт фінансової звітності 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016#Text.

43. Фінансові інструменти: розкриття : Міжнародний стандарт фінансової звітності 7. URL: http://www.minfin.gov.ua/document/237443/14_IFRS7_IFRS_2009GVT.pdf.

44. Хеджування. Торговельна система та торговельні тактики. URL: <http://forextrading.org.ua/hedzhuvannya.html>.

45. Чугунов А. В. Энциклопедия финансового риск-менеджмента. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2006. 878 с.

46. Щодо оподаткування ПДВ операцій з деривативами : Індивідуальна податкова консультація ДФСУ № 3238/6/99-99-15-03-02-15/ПК від 12.07.2019 р.

URL: https://taxlink.ua/ua/tax_explained/dfsu-3238699-99-15-03-02-15ipk-vid-12072019.

47. Hull John C. Options, Futures & Other Derivatives. Prentice Hall Inc., 2009. 814 p.

БАЗОВІ ЗАСАДИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ТОВАРНИМИ ЗАЛИШКАМИ ДЛЯ ЇХ ПОДАЛЬШОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У сучасних умовах складність ведення бізнесу супроводжується такими наслідками, як зростання обсягів дебіторської й кредиторської заборгованості, збільшення товарних залишків, зниження їх обіговості, зменшення платоспроможності та погіршення фінансового стану суб'єктів господарювання загалом. Це також потребує від власників бізнесу й управлінського складу здійснення низки заходів щодо активізації діяльності, підвищення обіговості товарів і покращання фінансового становища підприємства. Особливо складнішають ці процеси в умовах тотальної фіскалізації розрахунків, що стали неабияк поширеними останні два роки. Якщо раніше фіскалізації підлягали розрахунки юридичних осіб фізичних осіб-підприємців – загальносистемників та окремих категорій єдинників, то останні зміни, заплановані для впровадження, стосуватимуться всіх приватних підприємців. Це так само викликало значну активність, тому що вимагає від підприємців обліку товарів. Якщо раніше для цього підприємець не потребував особливих автоматизованих засобів, намагався економити на програмному забезпеченні, обладнанні та інших складових, то тепер у нього є чітке завдання поставити на облік товари, щоб надалі реалізовувати їх із використанням РРО.

Звісно, реформи, що почалися в 2020 році й були спрямованими на впровадження тотальної фіскалізації, спричинили хвилю обурення мікробізнесу, що працює на спрощеній системі оподаткування. Крім того, за умов тотальної фіскалізації досить важливими стали зміни, упроваджені починаючи з 2020 року, у результаті яких збільшено граничні суми доходів для спрощеної системи

оподаткування. Зокрема, змінився давно застарілий обсяг 300 тис. грн для першої групи та збільшився обсяг для другої й третьої груп до 5 млн грн та 7 млн грн відповідно.

Такі зміни істотно впливають на ситуацію, адже для більшості ФОП уже не потрібно приховувати справжні обсяги. Проте досить багато питань залишилися актуальними. Зокрема, питання наявності документів та документального оформлення операцій. Більшість товарів і далі придбають без належного оформлення, що навіть сумлінних підприємців змушує уникати фіскалізації розрахунків. Аналіз діяльності суб'єктів господарювання свідчить про те, що на сьогодні як мінімум переважна кількість контрагентів (оптових постачальників) торгує без належного пакета документів.

Насамперед відповідно до Законодавства України суб'єкти господарювання повинні здійснювати облік товарів для їх подальшого продажу. Якщо юридичні особи зобов'язані вести повноцінний облік усіх операцій, зокрема пов'язаних із їх реалізацією, то фізичним особам необхідно мати документи на придбані товари. Аналіз законодавства щодо вимог вести документальний облік суб'єктами господарювання юридичними й фізичними особами репрезентований в таблиці 1.

Як можемо помітити, не одна законодавча норма вимагає документування операцій із продажу товарів. У підприємців так само гостро постає питання як бути, якщо постачальник не надає належного пакета документів. Законодавство вимагає підтвердження того, що товар був придбаним, але в жодній із норм законодавства не зазначено, що це обов'язково повинна бути товарна накладна. Це може бути і розрахунковий документ. Проте водночас не можна використовувати як підтвердження квитанцію про перерахування коштів на особисті картки, тому що в такому разі ФОП зобов'язаний сплатити податки з випланих доходів.

Таблиця 1 – Узагальнення вимог ведення документального обліку суб'єктами господарювання

Нормативно-правовий акт	Сутність вимог
Податковий кодекс України (п. 44.1, ст. 44)	<p>Для цілей оподаткування платники податків зобов'язані вести облік доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування та/або податкових зобов'язань, на підставі первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів, ведення яких передбачено законодавством.</p> <p>Платникам податків забороняється формування показників податкової звітності, митних декларацій на підставі даних, не підтверджених документами, що визначені абзацом першим цього пункту[1]</p>
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (п. 2 і п.3, ст. 3)	<p>Бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку.</p> <p>Підприємства, які мають право ведення спрощеного обліку доходів і витрат та не зареєстровані платниками податку на додану вартість, можуть узагальнювати інформацію в реєстрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису[2]</p>
Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (п.12 ст. 3 розділ 2)	<p>Вести в порядку, встановленому законодавством, облік товарних запасів, здійснювати продаж лише тих товарів (послуг), що відображені в такому обліку.</p> <p>При цьому суб'єкт господарювання зобов'язаний надати контролюючим органам під час проведення перевірки документи (у паперовій або електронній формі), які підтверджують облік та походження товарів, що на момент перевірки знаходяться в місці продажу (господарському об'єкті).</p> <p>Такі вимоги не поширюються на фізичних осіб – підприємців, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані платниками податку на додану вартість (крім тих, які провадять діяльність з реалізації технічно складних побутових товарів, що підлягають гарантійному ремонту, а також лікарських засобів та виробів медичного призначення, ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння)[3]</p>
Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку (п. 1.2, ст. 1)	Господарські операції відображаються в бухгалтерському обліку методом їх суцільного й безперервного документування [4]

Таблиця 2 – Штрафні санкції, застосовувані до суб'єктів господарювання за відсутність документального оформлення операцій із товарами

Законодавчі акти	Види і розмір штрафних санкцій
Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг»	Ст. 20 До суб'єктів господарювання, що здійснюють реалізацію товарів, які не обліковані в установленому порядку, та/або не надали під час проведення перевірки документи, які підтверджують облік товарів, що знаходяться в місці продажу (господарському об'єкті), за рішенням контролюючих органів застосовується фінансова санкція в розмірі подвійної вартості таких товарів, які не обліковані в установленому порядку, за цінами реалізації, але не менше від десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Такі вимоги не поширюються на фізичних осіб – підприємців, які є платниками єдиного податку та не зареєстровані платниками податку на додану вартість (крім тих, які здійснюють діяльність із реалізації технічно складних побутових товарів, що підлягають гарантійному ремонту, а також лікарських засобів та виробів медичного призначення, ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння) [3]
Кодекс України про адміністративні правопорушення	Порушення встановленого законом порядку проведення розрахунків у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг - тягне за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють розрахункові операції, від двох до п'яти неоподаткованих мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п'яти до десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, тягнуть за собою накладення штрафу на осіб, які здійснюють розрахункові операції, від п'яти до десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від десяти до двадцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян [17]
Податковий кодекс України	П. 121. Порушення встановлених законодавством строків зберігання документів з питань обчислення і сплати податків та зборів, а також документів, пов'язаних із виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. П. 121.1. Незабезпечення платником податків зберігання первинних документів, облікових та інших реєстрів, бухгалтерської та статистичної звітності, інших документів з питань обчислення і сплати податків та зборів протягом установлених статтею 44 цього Кодексу строків їх зберігання та/або ненадання платником податків контролюючим органам оригіналів документів (крім документів, отриманих з Єдиного реєстру податкових накладних) чи їх копій під час здійснення податкового контролю у випадках, передбачених цим Кодексом, – тягнуть за собою накладення штрафних санкцій розміром 1020 грн, повторно - 2040 грн [1]

Зважаючи на це, для фізичних осіб – підприємців на єдиному податку передбачене певне послаблення у вимогах: вони зобов'язані мати документи, що підтверджують придбання товарів, і не зобов'язані здійснювати повноцінний облік. Проте відсутність офіційно перерахованих коштів на рахунок іншого ФОП може призвести до отримання додаткових штрафних санкцій.

Такі санкції здебільшого застосовують до суб'єктів господарювання, які перебувають на загальній системі оподаткування, або ФОП платників ПДВ. Але наміри впровадити тотальну фіскалізацію призведуть до можливості застосування додаткових штрафних санкцій і до «спрощенців», які не є платниками ПДВ.

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» станом на 2021 рік урегулює штрафні санкції для підприємців, які здійснюють види діяльності, за якими зобов'язані ставити РРО, проте можна зробити висновок, що із січня 2022 року у разі повної фіскалізації такі штрафи поширюватимуться на всіх підприємців, зокрема «єдинників».

Загальний рівень відповідальності суб'єктів господарювання фізичних осіб – платників єдиного податку в разі відсутності належного документального оформлення в умовах повної фіскалізації наведений на рисунку 1.

Ураховуючи ці положення, потреба в документуванні господарського процесу реалізації товарів зумовлює необхідність автоматизації, тобто забезпечення базовим програмним забезпеченням, а за певних умов таким, що містить у собі спрощений управлінський функціонал.

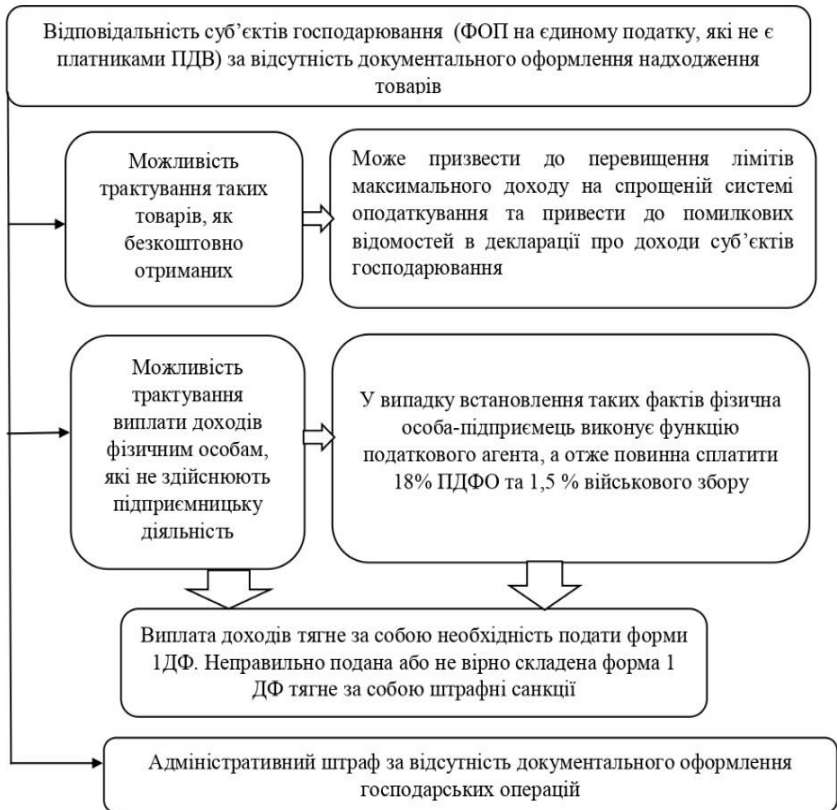

Рисунок 1 – Відповідальність ФОП на спрощеній системі оподаткування за неналежне оформлення товарів у разі тотальної фіскалізації

У науковій літературі виділяють декілька підходів до трактування поняття «автоматизація». Зокрема в таблиці 3 презентовані найбільш узагальнені з них.

Таблиця 3 – Узагальнення підходів до визначення сутності поняття «автоматизація»

Підхід	Сутність поняття
Як загальне явище науково-технічного прогресу	<p>– один із напрямів науково-технічного прогресу, що використовує саморегульовальні технічні засоби й математичні методи для звільнення людини від участі в процесах отримання, перетворення, передавання та використання енергії, матеріалів, виробів або інформації чи істотного зменшення ступеня цієї участі або трудомісткості виконуваних операцій [7, 8];</p> <p>– часткове або повне перекладання стереотипних операцій та бізнес-завдань під контроль спеціалізованої інформаційної системи або програмно-апаратного комплексу, у результаті якого відбувається вивільнення людських і фінансових ресурсів, підвищення продуктивності праці та ефективності стратегічного управління [16]</p>
З психологічної точки зору	<p>– розвиток навички або звички до того моменту, коли вона стане рутиною й не потребуватиме особливих зусиль чи керівництв;</p> <p>– стан індивідів, які так автоматично реагують на компульсивні імпульси, що їх можна описати як автомати [13]</p>
З точки зору виконання дії	поступове впровадження автоматизму шляхом практики [14]
З точки зору окремої науки	система знань, що дають змогу змушувати машини працювати без участі людини [14]
З точки зору виробничого процесу	вищий рівень розвитку машинної техніки, за якого регулювання й управління виробничими процесами здійснюється без участі людини, а лише під її контролем [15]

Аналіз сучасних підходів до автоматизації бізнес-процесів діяльності вітчизняних підприємств свідчить про впровадження автоматизації у двох напрямках. По-перше, у власників бізнесу виникає бажання автоматизації таких основних бізнес-процесів як продаж, оброблення й взаємодія з клієнтською базою, що зумовлено зростанням обсягів діяльності суб'єкта господарювання, різким розширенням клієнтської бази або необхідністю навести лад з огляду на різке збільшення асортименту продукції чи для моніторингу походження товарів. По-друге, в умовах постійного підвищення вимог у сфері документального оформлення операцій і необхідності автоматичного формування звітності суб'єкта господарювання автоматизація бізнес-процесів обумовлена складністю таких процесів та значними за обсягами витратами часу.

Проведений у праці [16] аналіз свідчить про те, що найчастіше автоматизацію здійснюють у розрізі трьох основних сегментів, таких як:

1) автоматизація обліку й звітності, спрямована на забезпечення потреб облікового процесу. І, як наголошує автор, найчастіше використовують програму 1С, адже вона має низку переваг порівняно з іншими на ринку програмних продуктів. Зокрема, зручний інтерфейс і пропрацьовану архітектуру, комфортну для користувачів вартість (очікування = витрати), а також розгалужену систему конфігурацій для різних сфер та обсягів ведення бізнесу;

2) упровадження CRM-системи, використовуваної для забезпечення інформацією управлінського складу підприємства, особливо за умови персоналізованого обслуговування клієнта;

3) ERP-система, що є корпоративною й спрямована на автоматизацію як облікового, так і управлінського функціоналу та побудована за модульним принципом. Вона дає змогу ширше охопити бізнес-процеси підприємства й забезпечує кращі аналітичні можливості підприємства, що

підвищує ефективність управління та має значну кількість переваг порівняно з іншими системами.

Щороку впровадження ERP-систем набуває більших обертів, оскільки наявні системи постійно вдосконалюють і пропонують усе нові й нові переваги для ринку. Менеджмент великих компаній готовий упроваджувати найновіші версії систем, тому що вони допомагають здійснювати функції менеджменту та значно економлять час і зусилля управлінців. Суб'єкти малого бізнесу розуміють, що не можуть вийти на новий рівень без застосування продуктів автоматизації.

Кожна ERP-система побудована модульно, тобто залежно від потреб підприємства можна змінювати наповненість таких систем. Пропонуємо аналіз ключових переваг і недоліків ERP-систем, найбільших на ринку на сьогодні, у таблиці 4. Переважна кількість опцій, не зазначених у ній, не анонсована виробниками під час опису програмного забезпечення, а тому не можна зробити висновку про їх наявність або відсутність. Здебільшого в програмних продуктах подібні модулі, проте велику роль для користувача відіграють легкість інтерфейсу, можливість комфортного впровадження системи без заміни програмних продуктів і як мінімум зручність перенесення інформації або можливість використання вже наявних інформаційних баз. Крім того, в умовах пандемії більшість програм стали орієнтованими на можливість дистанційного використання, але водночас важливо зважати на ступінь захищеності інформації. Тобто не можна однозначно наголошувати на впровадженні якоїсь однієї ERP-системи, і теза про те, що варто спробувати тестову версію, також мало впливає на рішення власників про використання окремого продукту. Адже, щоб скористатися навіть демоверсією, потрібно внести інформацію, що потребує багато часу й зусиль.

Таблиця 4 – Порівняльна характеристика ERP-систем

Характеристика	BAS ERP	SAP	Галактика ERP	SyteLine	Парус ERP	Oracle E-Business Suit	Microsoft Dynamics AX	DeloPro
Модуль управління виробничим процесом	+	+	+	+	+	+	+	+
Можливість розподілу ресурсів	+	+	+	+	+	+	+	+
Модуль фінансового обліку	+	+	+		+	+	+	+
Аналітичний модуль та можливість планування роботи	+	+	+	+	+		+	+
Кадровий модуль	+	+	+		+	+	+	
Управління комунікаціями і взаємодією з контрагентами		+	+	+	+	+	+	+
Можливість працювати в хмарному середовищі або через віддалений доступ	+							+
Інтеграція з іншими програмними продуктами і сервісами	+		+	+	+		+	
Розрахована на велику кількість користувачів	+	+	+	+	+	+		+
Розмежування прав доступу і збереження інформації	+				+			+
Застосування для різних сфер діяльності і спеціалізацій	+	+	+		+		+	+
Можливість безкоштовно використовувати	-	-	-	-				+

Автоматизація бізнес-процесів – досить складне завдання, якщо великі суб'єкти бізнесу змушені переходити на такі системи, щоб не поступитися конкурентам на ринку та втриматися в актуальних умовах

на плаву, то для невеликих суб'єктів бізнесу це можливість наростити обсяги діяльності. На відміну від великих компаній малий бізнес не готовий відразу автоматизувати всі бізнес-процеси. Якщо для юридичних осіб здебільшого вибирають один із найвідоміших продуктів, таких як 1С чи BAS-бухгалтерія, то для фізичних осіб все більшої актуальності набуває пошук продуктів автоматизації, що відповідали б більшості потреб забезпечення у сфері документального оформлення операцій і сфері управлінських потреб власника. Іноді такі потреби обмежуються найпримітивнішими даними для базового аналізу діяльності бізнесу. Чомусь на практиці у сфері автоматизації бізнес-процесів для малого бізнесу вважають, що це досить дорого, не ефективно й не виправдовує витрат. Проте відсутність належного планування ресурсів компанії не дає змоги перейти на новий рівень роботи. З усіх розглянутих у таблиці ERP-систем для малого бізнесу себе позиціонує саме система «DeloPro». Водночас, як показує практика, вона має як переваги, так і недоліки. Крім того, багато продуктів, зокрема «BAS малий бізнес», також поширюються на таку цільову аудиторію, як невеликі компанії й дрібний бізнес.

Перш ніж зробити висновок, яка з програм найефективніша для малого бізнесу, варто визначитися з тим, навіщо малому бізнесу автоматизувати бізнес-процеси. Найпопулярнішою причиною автоматизації бізнесу є скорочення витрат часу робітників на здійснення різних господарських операцій. Крім того, такий аргумент супроводжується необхідністю додаткового навчання працівників або пошуком більш кваліфікованих кадрів, здатних використовувати всі можливості такої системи, що також іноді є досить проблематичним на сьогодні. Водночас очікування підприємця щодо скорочення штату переважно

не підтверджуються, тому що виникає багато проблем із супроводженням такого програмного забезпечення.

Другим найпоширенішим аргументом є виконання законодавчих вимог щодо фіскалізації діяльності, а отже, як мінімум цей продукт повинен взаємодіяти з реєстраторами розрахункових операцій або краще взагалі з програмним реєстратором розрахункових операцій ПРРО. На практиці виконати цю вимогу виявилось набагато складніше, оскільки не залежно від того, що виробники програмного забезпечення анонсують можливість взаємодії програмного продукту з ПРРО, більшість програмних продуктів функціонують некоректно або власник не може з тих чи інших причин правильно налаштувати процеси реалізації товарів і видачі фіскального чека. Найчастіше такі процеси характеризуються великою кількістю помилок та неточностей.

Третя потреба зумовлена необхідністю здійснення внутрішнього контролю й забезпечення виконання аналітичних функцій. На цьому етапі більшість програмних продуктів втрачає сенс, оскільки переважна кількість власників не спроможні повністю використовувати функціонал у сфері аналізу та контролю.

Потреби власника малого бізнесу у сфері аналізу, що відіграють ключову роль під час вибору програмного забезпечення, наведені на рисунку 2.

За певних умов програмне забезпечення дає змогу реалізувати аналітичний потенціал, проте через неправильне групування товарів та їх хибну класифікацію можна спостерігати повний безлад у роботі програмного забезпечення в кожному конкретному випадку.

Рисунок 2 – Потреби ФОП в аналітичному функціоналі програмного забезпечення

Крім потреб, варто виокремити причини відмови від процесу автоматизації бізнес-процесів. Серед них:

- страх використання чогось нового, характерний для власників старшого віку або тих, хто вже встиг звикнути до одного з програмних продуктів;
- негативний досвід попередньої автоматизації, що зумовлює небажання впроваджувати щось нове. У такому разі вирішальний вплив мають обслуговування й сервіс, що забезпечать легке входження в процес автоматизації;
- вартість. Зазвичай нові конфігурації широко використовуваних продуктів дорогі й власники бізнесу не готові витратитися на зміну на новішу конфігурацію або її

перше впровадження. Водночас у разі останнього особливу роль відіграє низка переваг програмного забезпечення;

- складність упровадження програмного продукту, адже власник враховує не лише вартість, а й витрати на його повноцінне обслуговування: платність додаткових модулів, оплату праці фахівців, які забезпечать якісний процес входження в продукт, додаткові витрати на обслуговування;

- ризики одержання третіми особами доступу до інформації, втрати конфіденційності, уразливість продукту від вірусів і неможливість його захисту;

- відсутність належної технічної, організаційної й кадрової забезпеченості, що також може супроводжуватися додатковими витратами;

- відсутність ефективно вибудованих бізнес-процесів. Власникові потрібно реформувати внутрішні бізнес-процеси, щоб забезпечити легкість упровадження програмного продукту.

Останнє досить часто не враховують під час ухвалення рішення, що так само спричиняє значну кількість труднощів у впровадженні програмного продукту. Для того щоб ефективно побудувати бізнес-процеси, потрібно не лише чітко розуміти їх сутність, а й класифікувати, наповнюючи їх переліком господарських операцій.

Оскільки внутрішнє середовище суб'єктів господарювання може характеризуватися високим рівнем занедбаності відображення господарських операцій і систематизації бізнес-процесів, налагодження бізнес-процесів, готових до автоматизації, може бути досить тривалим, складним та витратним за часом і коштами. А перехід на автоматизовані системи потребує швидкого реформування внутрішніх процесів та не лише, оскільки визначаючись із програмним продуктом, підприємець повинен провести істотні підготовчі роботи з аналізу ринку програмних продуктів, визначення власних потреб, а в разі

автоматизації інтернет-бізнесу, ураховуючи й орієнтуючись на потреби користувачів продукту. За наявності виробничого процесу автоматизація повинна відповідати базовим засадам стратегії розвитку бізнесу, що, на жаль, є не в багатьох.

Важливу роль під час визначення програмного продукту, який використовуватимуть у подальшому, відіграють співпраця з клієнтами, одержання зворотного зв'язку. Саме можливість оперативного реагування на запит клієнта є важливим фактором і необхідністю, ураховуючи швидкість змін у внутрішньому й зовнішньому середовищах клієнта.

На етапі ухвалення рішення про впровадження програмного продукту потрібно добре зважити всі за та проти, проаналізувати власну структуру й розподіл функціональних обов'язків. Якщо це не просто програма для обліку, а управлінська система, варто уважно сконцентруватися на її виборі. Здебільшого наявність у суб'єкта бізнесу функціональної структури управління спричиняє багато труднощів в описах і систематизації бізнес-процесів, а отже, може мати додаткові труднощі на етапі здійснення автоматизації. Звісно, суб'єкт малого бізнесу – не велика компанія, проте це не означає, що впровадження програмного продукту буде простим. Переважно в невеликих компаніях функціональні обов'язки мають змішаний характер і тісно переплітаються між різними функціональними підрозділами, фахівцями. Здебільшого невеликим підприємствам властива відсутність, як уже зазначено вище, стратегії розвитку, а отже, розуміння фахівцями засад, на яких ґрунтується курс підприємства.

Водночас спроби актуалізації інформації, розроблення стратегії та доведення до кожного з працівників базових засад розвитку підприємства

створюють враження бюрократизації процедур. Саме тому на підприємстві важливо не просто ефективно розподіляти повноваження, а й розбудовувати попроцесний підхід в управлінні малим бізнесом. Більшість науковців сьогодні наголошують на ефективності такого управління та зазначають, що саме такий метод управління є найпростішим під час упровадження процесів автоматизації. Водночас особливу увагу за таких умов варто звертати на побудову взаємодії в середині кожного процесу для формування ефективного інформаційного забезпечення, що буде основою автоматизації процесів.

Серед основних переваг попроцесного підходу до організації й управління малим підприємством можна визначити:

- можливість делегування повноважень, що сприяє підвищенню ефективності управління підприємством;
- орієнтованість на результат і відповідальність за якість виконуваних процесів;
- орієнтованість на потреби споживачів;
- створення умов, за яких підвищується оперативність діяльності та ефективність ухвалення рішень;
- аналіз усіх витрат і зменшення тих із них, що не пов'язані з актуальними процесами;
- створення умов для скорочення часових проміжків на одержання інформації для ухвалення рішень, що забезпечує базові умови для підвищення рівня взаємодії й комунікації між процесами;
- створення сприятливих умов для автоматизації бізнесу.

Вагома перевага попроцесного підходу – супроводження процесу від початку до кінця. Крім того, є бачення того, що повинно бути на виході, а отже, відповідна відповідальність та очікуваний результат.

На початку визначення ролі бізнес-процесів у реалізації автоматизації товарних залишків варто чітко ідентифікувати сутність поняття «бізнес-процес» та охарактеризувати наповненість процесу реалізації переліком властивих йому операцій. Отже, сутність поняття «бізнес-процес» репрезентовано в таблиці 5.

Таблиця 5 – Аналіз сутності поняття «бізнес-процес»

Автор	Сутність
А. П. Ладанюк, І. В. Ельперін, Т. Л. Мостенська	а) структурований набір операцій, визначений для створення необхідного виходу для окремого споживача чи ринку; б) сукупність різних видів діяльності, що разом створюють результат (товар або послугу), який має цінність для споживача клієнта або замовника, водночас замовником може бути інший БП; в) ланцюжок робіт (операцій, функцій), результатом яких є продукт чи послуга [8]
Вікіпедія	будь-яка діяльність, що має вхідний продукт, додає вартість до нього та забезпечує вихідний продукт для внутрішнього або зовнішнього споживача[9]
M. Gaikwad	низка кроків, яку виконує група зацікавлених сторін для досягнення конкретної мети [10, 11]
D. Bourgeois	це процес, орієнтований на досягнення мети для бізнесу [12]
V. Andersen	це системна послідовність взаємопов'язаних функцій, що утворюють процес переходу від входу до виходу [18]
M. Robson, M. Ullah	це робочий процес, що створює рух повноважень між людьми або відділами. Кожен процес можна умовно описати як набір етапів, кроків процедур, які характеризуються послідовністю і певним результатом [19]

Продовження таблиці 5

В. В. Демиденко	спланований алгоритм взаємопов'язаних дій чи потоків роботи, який підлягає систематичним змінам під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, у якому задіяні всі ресурси організації, спрямований на задоволення попиту споживачів і максимізацію прибутку. Цей процес має початок (вхід), певну кількість стадій діяльності й результат роботи, який отримується на виході [20]
І. Б. Садовська, Т. В. Божидарнік, К. Є. Нагірська	сукупність однорідних операцій, спрямованих на виконання певного господарського завдання. Господарські процеси, або процеси операційного циклу, – постачання (придбання), виробництво, реалізація (збут) – відображають процес кругообороту капіталу, спричинений функціонуванням товарно-грошових відносин [27]

З позиції менеджменту бізнес-процес відрізняється від визначення, що варто враховувати під час автоматизації облікових процесів. А тому класичного визначення бізнес-процесу, вживаного в менеджменті чи ІТ, краще не використовувати.

Саме тому в умовах автоматизації бізнес-процесів, пов'язаних з обліком, потрібно орієнтуватися на їх класичну класифікацію. Як відомо, у бухгалтерському обліку прийнято виділяти три ключових процеси: постачання, виробництво та збут. Ідея автоматизації цих процесів приходить до власника бізнесу тоді, коли немає можливості набору нових працівників, а ті, які є, страждають від великого навантаження. Тому, щоб оптимізувати процеси, власник шукає нові рішення.

Коли у власника бізнесу виникає ідея автоматизації, переважно вона зумовлена гострою проблемою змін у роботі бізнесу, насамперед таких характеристик, як

«функціонал – ціна – швидкість». Водночас повний цикл упровадження програмного продукту триває від одного до трьох місяців. Умовно в разі автоматизації бізнес-процесів підприємства його алгоритм можна репрезентувати так (рис. 3).

Рисунок 3 – Алгоритм підготовки до автоматизації бізнес-процесів

Це не означає, що для бізнесу немає інших кроків на шляху до його автоматизації. Щоб цей процес проходив «безболісно» для підприємства й воно могло підготуватися до якісних змін у роботі, усе-таки варто зосередитися на запропонованому алгоритмі. Неврахування зазначених моментів може призвести до подовження тривалості процесу автоматизації, а інколи й необхідності повернутися назад.

Найбільш поширеним програмним продуктом у сфері автоматизації торгівельної діяльності залишаються різні конфігурації 1С, зокрема спеціалізований продукт для торгівлі (як оптової так і роздрібної), приватних підприємств. Окремі конфігурації програми спрямовані саме на ФОП-платників єдиного податку, які здійснюють торгівельну діяльність і забезпечують усі законодавчі вимоги до організації документування господарських процесів. Проте в сучасних умовах таких програмних продуктів досить багато, тому, перш ніж перейти до їх порівняння, варто визначитися, які завдання необхідно виконати за умов автоматизації бізнес-процесів малого бізнесу.

Основні завдання в обліку, для яких малий бізнес, зокрема ФОП, автоматизує бізнес-процеси:

1) безпосереднє забезпечення облікового процесу в торгівлі, для якого виникає потреба в автоматизації саме операцій із надходження й вибуття товарів (а також у разі надання послуг з обліку надання таких послуг). Тобто програмний продукт повинен повністю забезпечувати можливість сформувавши рахунки, накладні, акти виконаних послуг тощо, тобто повний пакет документів, необхідний для оформлення операцій із реалізації товарів. Крім товарного обліку, програмний продукт повинен здійснювати облік та аналіз інформації в розрізі контрагента, кожного договору чи замовлення. Важливою функцією, якої іноді потребує власник торгівельного підприємства, є оформлення операцій із повернення товарів. І в разі тотальної фіскалізації розрахунків із контрагентами повинна бути можливість підключення реєстратора розрахункових операцій. З урахуванням можливості підключення ПРРО виникає необхідність його коректної синхронізації з програмою. Досвід початку 2021 року свідчить про те, що значна кількість програмних

продуктів некоректно синхронізувалася з ПРРО, що створювало значні незручності, а інколи призводило до встановлення звичайного реєстратора розрахункових операцій;

2) у разі реалізації діяльності, пов'язаної з виконанням замовлень. Для автоматизації виникає необхідність створення можливості для постійного моніторингу замовлень: порядку, обсягів, форм і термінів оплати, їх термінів та способів виконання. Водночас аналітичний модуль виконання замовлень повинен забезпечувати можливість кореляції з модулем оплати праці для преміювання чи депреміювання виконавців замовлень, а отже, давати змогу аналізу за виконавцями;

3) складський модуль для аналізу товарних запасів у розрізі груп, підгруп товарних запасів та місць їх зберігання. За певних умов може бути потрібною наявність групування товарних запасів за характеристиками: якісними й кількісними. Звісно, можна вручну реалізувати цю функцію шляхом правильного групування товарних запасів, проте власники, у яких є товари з різними технічними та якісними характеристиками, сприймають можливість автоматизації такої функції досить позитивно. Крім зазначених можливостей, обов'язковим щодо обліку товарних запасів модулем повинен бути функціонал, спрямований на облік результатів інвентаризації: можливості оприбуткування чи списання або вирівнювання в разі пересортувань;

4) в умовах активізації інтернет-торгівлі, одночасних оптової й роздрібної торгівлі виникає необхідність обліку товарів за різними цінами залежно від джерела надходження замовлення чи обсягів реалізації, місця зберігання чи придбання, а також у разі власного виробництва, їх використання в господарському процесі виробництва. І хоча для багатьох власників мікробізнесу

метод оцінювання запасів у бухгалтерському обліку нічого не говорить, можливість визначення хоча б одного з найбільш застосовуваних методів (ФІФО чи середньозваженої) обов'язково повинен бути передбаченим програмним продуктом;

5) невід'ємною складовою торгівельної діяльності, яку повинен охоплювати програмний продукт, є облік готівкових і безготівкових операцій. Інколи його потрібно реалізовувати в розрізі різних валют. Крім документального забезпечення цих процесів, зокрема можливості формування таких документів, як платіжні доручення, а також прибуткові й видаткові касові ордери, облік за звітами підзвітних осіб тощо. За таких умов зручно, якщо відразу є можливість упровадження обмежень в розрахунках готівкою і такі операції не є санкціонованими в разі бажання їх здійснити;

б) невід'ємною складовою торгівельної діяльності є модуль розрахунків як із дебіторами, так і з кредиторами, який дає змогу не лише вести облік, а й аналізувати розрахунки за кожним окремим договором чи контрагентом. Додатковою опцією бажана реалізація можливості аналізу операцій за способом розрахунків, а також їх сортування за строками погашення й видами заборгованості;

7) невід'ємною складовою, що обов'язково повинен забезпечувати програмний продукт, є облік розрахунків з оплати праці. Водночас у сучасних умовах не достатньо нарахування заробітної плати за посадовою платнею. Оскільки в мікробізнесі досить часто у власника виникає бажання встановити стимули, щоб працівники намагалися реалізувати якомога більше товарів, то програмний продукт повинен передбачати можливість як нарахування бонусних систем оплати праці, так і аналізу за кожним працівником у розрізі виконання ним своїх функцій. Крім того, необхідна

можливість не лише нараховувати заробітну плату, а й оформляти її видачу. Зокрема, обов'язковою складовою в цьому елементі є податкова, що повинна забезпечувати правильне нарахування податків і зборів, а також соціальних пільг. Неабияку важливість має автоматичне формування всіх звітів щодо заробітної плати, податків і зборів із неї;

8) додатковими опціями кожний підприємець хотів би бачити такі, як моніторинг обсягів доходів для їх неперевикнення, синхронізація програмного продукту з інтернет-магазином тощо. Ураховуючи, що здебільшого для неперевикнення доходів можуть відкривати декілька ФОП на різних членів сім'ї, виникає необхідність створення декількох робочих фірм і можливості легкого переходу між ними. Важливою вимогою власників бізнесу на сьогодні є можливість працювати з програмою онлайн або дистанційно й водночас відразу декільком користувачам. Особливої актуальності така вимога набула в умовах COVID-19. Досить важливою опцією для власників малого бізнесу є можливість придбання окремих опцій поступово, оскільки власники бізнесу іноді не готові викласти відразу всю суму за програмний продукт з усіма можливостями.

Особливу увагу потрібно звернути на те, що в умовах пандемії підходи до автоматизації істотно змінюються, тому що змінюються умови їх реалізації. А тому варто зупинитися на основних моментах такої автоматизації.

1 Широкого використання набувають саме хмарні технології, оскільки малий бізнес найбільш гнучкий до переходу в онлайн. Отже, усі бізнес-процеси легко (звісно, умовно, порівнюючи з великими компаніями) вивести в онлайн. А тому хмарні сервіси набувають значної актуальності саме для власників малого та мікробізнесу.

2 Високий попит на не просто програмні продукти, а продукти, що забезпечують маркетингові можливості,

автоматизацію контекстної реклами, інтеграцію з інтернет-магазином тощо.

3 Створення умов, за яких будуть скорочуватися витрати робочого часу, а більшість функцій візьме на себе програмний продукт.

4 Можливість використання інформації в режимі реального часу.

Саме тому на сьогодні втрачає актуальність установлення лише бухгалтерських програмних продуктів, а виходить на перший план установлення інформаційних систем модульного плану з можливістю їх доповнення, тобто сучасних ERP-систем. Проте мікробізнес, на жаль, здебільшого не готовий до цього, а тому досить популярними залишаються програми спрощеного характеру.

Варто розглянути популярні на ринку продукти автоматизації бізнес-процесів саме для ФОП і мікробізнесу. Зокрема, перша програма «**ERP FOSS**» – це продукт, що дає змогу вести бухгалтерський облік і створює мінімальні можливості для управління через хмарне середовище. Ця програма забезпечує потреби документування типових бізнес-процесів, аналізу інформації за рухом товарних потоків, створення типових звітів та аналітичних реєстрів бухгалтерського обліку. Крім того, вона має базові можливості для аналізу доходів і витрат та спрямована на формування інформації про грошові потоки підприємства.

Однією зі значущих переваг цього програмного продукту є специфіка діяльності, для якої такий продукт найбільш придатний. Отже, вона найефективніша у сфері торгівлі й розрахунків із контрагентами. Крім того, серед істотних переваг цього продукту – можливість його синхронізації з програмним РРО. Можливість його використання для забезпечення інтернет-торгівлі є також важливою для роботи мікробізнесу складовою, оскільки дає

змогу не просто роздрукувати чек, а відправити його на пошту особі, яка зареєструвала покупку в Інтернеті. Характеризується зручністю та забезпечує економію витрат часу й коштів, що також сприяє економії на працівниках складу, бухгалтерії та штрафних санкціях.

Іншим досить відомим програмним продуктом є система «**BOOKKEEPER**». Вона дає змогу перевести бухгалтерію в онлайн-середовище та працювати з будь-якого робочого місця. Крім того, виробники продукту анонсують його не лише для мікробізнесу, а й для неприбуткового сектору, що розширює аудиторію користувачів цією програмою. Програмний продукт «**BOOKKEEPER**» зручний і простий у використанні, але його функціонал майже обмежений бухгалтерськими функціями. Однією з переваг усе-таки є завершений обліковий цикл, що виконує програма, тобто від виписування первинного документа до подання звітності. Вона дає змогу створення декількох фізичних і юридичних осіб, а також розмежування прав доступу й забезпечення конфіденційності інформації серед користувачів. Програма позиціонована навіть для користувачів, які не мають знань у сфері бухгалтерського обліку або інформаційних технологій.

Зрозуміло, що цей продукт є простим, із певним рівнем функціональності, придатним для використання в різних операційних системах, проте гарантії щодо захищеності та безпеки викликають сумніви.

Ще одна програма – «**ПІДПРИЄМЕЦЬ 4**», що вже достатньо давно діє на вітчизняному ринку. Як і більшість програмних продуктів, вона дає змогу автоматизувати такі процеси, як виробництво й торгівля, а також грошові потоки підприємства. Перевагами продукту є можливість формування елементарних звітів як для ФОП, так і для мікропідприємств, а також автоматизація операцій із ПДВ.

Формує звіти, що синхронізуються з «М.Е.Дос» та іншими сервісами подання звітності. Цей продукт добре синхронізується з інтернет-магазинами. Відчутними перевагами є можливість роботи через мобільні пристрої й синхронізація з касовими апаратами, ПРРО, сканерами, принтерами етикеток і штрихкодів та оптимальність для ведення роботи із замовленнями.

Незважаючи на гарантування виробником надійності збереження даних, сервіс зазвичай потрібно розглядати досить критично з цієї точки зору. Але відчутною перевагою цього продукту є збереження інформації не в хмарному середовищі, а на жорсткому диску, що так само створює певний рівень безпечності доступу до даних. Продукт не потребує додаткової плати за оновлення та додаткових витрат на відміну від продуктів, створених у рамках 1С.

Серед таких продуктів можна виділити два основних: «1С: Торгівля для приватних підприємців» та «1С: Управління торгівлею для України». Перша з цих програм призначена саме для ведення обліку приватними підприємцями. Вона є ширшою за функціоналом, проте не такою гнучкою щодо її модифікації порівняно з попередніми. Програма має стандартні конфігурації й дає змогу функціонування в передбачених межах, містить у собі широкі можливості для автоматизації бізнес-процесів підприємця, особливо торгівлі та складського обліку. Взаємодія з клієнтами може бути автоматизованою як у розрізі замовлень, так і в розрізі кожного контрагента, що є досить зручним та функціональним, а отже, має ширші можливості для відображення операцій із грошовими коштами. Водночас програма може вести їх облік у розрізі різних валют і прив'язці ціни товару до конкретної валюти. Це є досить зручним та не потребує ручного коригування цін у разі зміни курсу валют. Звісно, зазначені програмні

продукти більше спеціалізуються на торгівельних операціях, проте мають і такі важливі модулі, як облік кадрів та заробітної плати, дають змогу заповнення довідників за працівниками з усією необхідною інформацією, а також податкового обліку основних податків та зборів, пов'язаних з оплатою праці. Із використанням програми можна автоматично формувати книгу обліку доходів підприємства і єдиний звіт із ЄСВ та ПДФО.

Програма безпечна, оскільки її установлюють на ПК і всі бази даних доступні лише на ПК. Хоча в умовах пандемії виникла необхідність дистанційного використання програми, що також стало можливим. Програми автоматично оновлюється через Інтернет, проте виробники залишили за собою право розроблення її нових версій, установлення яких витратне для користувача. Недоліком програми є можливість її застосування підприємцями з незначними оборотами й вузьким колом видів діяльності. Крім того, програма, на жаль, не дає змоги обліку декількох ФОП.

Другий продукт фірми 1С порівняно з першим має низку ширших можливостей, а тому його можуть використовувати не лише ФОП, а й невеликі підприємства, особливо зі значущим асортиментом товарів і більшими оборотами грошових коштів. Спеціалізацією «1С: Управління торгівлею для України» залишаються торгівельні підприємства, що здійснюють усі види торгівлі: оптову, роздрібну, посередницьку, комісійну, дропшипінг тощо. У цій програмі широко репрезентований модуль розрахунків як із дебіторами, так і з кредиторами. Крім того, вона дає змогу проводити елементарні операції, пов'язані з управлінням торгівлею: планування, аналіз та контроль. Спеціалізація на торгівлю створює можливості аналітичного характеру у сфері товарообігу, аналізу запасів,

товарних груп, їх вибуття через ефективну систему аналітичного обліку. Крім того, одна з управлінських функцій програми – аналіз цін, що є частиною можливостей управління й аналізу цінової політики підприємства.

Як і будь-який інший програмний продукт компанії «ІС», програма захищена від сторонніх осіб, дає змогу налаштовувати права доступу, ефективно взаємодіє з клієнт-банком, створює можливості для онлайн-торгівлі. Цей продукт має функцію як бухгалтерського, так і податкового обліку. Крім того, він дає змогу впровадження бонусної системи оплати праці залежно від ефективності роботи торговельних представників компанії. Особливістю програми є те, що вона передбачає можливість переходу на новий рівень управління підприємством дрібним підприємцям.

«Укрсклад» та **«Укрбланк»** – два продукти автоматизації обліку, що, на нашу думку, є найбільш простими щодо реалізованих у них функцій. Перший здійснює винятково найпростіший складський облік, а другий просто формує первинні документи. Водночас програми містять реєстри аналітичного обліку, але не спрямовані на створення будь-яких звітів. Перевагою, звісно, є ціна. Їх активують один раз, оновлення безкоштовне. Призначені для сфери послуг або торгівлі, але для дуже малої кількості операцій. І не тому, що є обмеження кількості таких операцій, а тому, що за умови великих обсягів торгівлі складно сформувати звітність та потрібно переводити діяльність на продуктивніші програми. Ці два програмні продукти дають змогу здійснювати первинний облік касових і банківських документів, проте мають обмежені можливості щодо обліку зарплати. Вони ефективні для використання підприємцями-фрилансерами або тими, для кого ФОП є допоміжним

видом діяльності. Серед переваг – безпечність: їх установлюють на жорсткий диск. Зручні для використання на ноутбуці, але, на жаль, не доступні дистанційно.

Інший продукт – **«Інфо-підприємство»**. Програма нова й призначена для використання в магазинах. Теж досить проста, але платна. Так само орієнтована на торгівлю та не придатна для автоматизації складних виробничих процесів. Дає змогу вести облік грошових потоків, має модуль обліку оплати праці й забезпечує можливості первинного обліку торгівлі, зокрема щодо ПДВ.

Продукт має певні гарантії безпеки, оскільки бази даних розміщують на ПК. Добре синхронізується з усім торгівельним обладнанням і може інтегруватися з ПРРО. Помітною перевагою продукту є функція ведення обліку за декількома фізичними та юридичними особами. Придатна для використання суб'єктами, які мають середні й великі обороти.

«Onebox» є конструктором, що можна налаштовувати під користувача, формуючи значну кількість звітів у системі. Проте програма повністю віртуальна й не надає гарантій щодо збереження інформації та безпеки даних. Вона має можливості й бази даних контрагентів, дає змогу здійснювати складський облік, облік за замовленнями, але все одно залишається винятково віртуальним продуктом.

Є низка продуктів, що забезпечують потребу саме в бухгалтерських і податкових звітах. Один із таких – **«iFin Супер-Звіт»**. Перевагою цього продукту є можливість формування та подання податкових звітів. Вона більше призначена для тих підприємців, які не хочуть долучатися до технічного прогресу, проте змушені подавати звітність в електронному вигляді. Незважаючи на те, що вона задовольняє потреби приватного підприємця в створенні первинного документа, веденні оперативного обліку

товарів, навіть містить зарплатний модуль, її перевагою для більшості ФОП залишається можливість подання електронної звітності. Виробники передбачили безкоштовний пробний період. Проте, сформувавши інформацію щодо товарів, тестування багатьох програмних продуктів зазвичай буде недоцільним, тому що супроводжуватиметься значними витратами часу. Істотною перевагою програми є можливість обміну електронними документами з контрагентами. Вона має зручний інтерфейс і приваблює своєю простотою у використанні. Проте є певні прогалини щодо вбезпечення. Це повністю онлайн-продукт, тому бази даних зберігаються на невідомих серверах, що, на нашу думку, повинно турбувати підприємців. Цей продукт не можуть використовувати навіть ті підприємці, які мають найпростіший виробничий процес, що також зумовлює певні обмеження.

Ще один досить відомий програмний продукт – «**FLP.ua**», що є винятково простим варіантом автоматизації роботи ФОП на єдиному податку, які торгують товарами або послугами. Має зручний інтерфейс, модуль розрахунків та обліку грошових коштів, елементарні можливості для формування звітності ФОП на єдиному податку. Як у попередній програмі, є безкоштовний пробний період. «**FLP.ua**» – продукт, що дає змогу формувати й відправляти електронну звітність і має розширений функціонал складського обліку. Якщо в користувача виникнуть проблеми, то можна зіштовхнутися з відсутністю сервісної підтримки розробників. А отже, перед використанням варто подумати, чи дійсно цей продукт такий цікавий і функціональний.

Програма «**Taxer**» є способом вирішення насамперед податкових проблем приватних підприємців на єдиному податку, але її можуть використовувати і підприємці на загальній системі оподаткування. Цей

продукт так само орієнтований на суб'єктів господарювання, які провадять торгівельну діяльність. Він також дає змогу здійснювати облік ПДВ, руху товарів, розрахунків. Є можливість пробного періоду. Може бути використаним для формування податкової звітності без платних ключів, лише за наявності безкоштовних ЕЦП. Програма дає змогу оплачувати податки онлайн, має порівняно невисоку вартість і реалізує модуль оплати праці.

Тим, хто для обслуговування підприємницьких рахунків вибрав «ПриватБанк», відкриваються можливості застосування **«Бухгалтерія Онлайн в Приват24»**. Продукт розроблений для зручності користувачів ПриватБанку, які провадять діяльність через «Приват 24 для бізнесу». Сам продукт підходить як для юридичних, так і для фізичних осіб. Функціонує онлайн та вбезпечує всі дані в системі. Як і попередні продукти, переважно спрямований на торгівельні підприємства, реалізує функціонал з оплати праці й дає змогу вести онлайн податковий облік, сплачувати податки, надсилати звіти. Досить зручний, тому що можна працювати з будь-якого місця та гарантовано високий рівень безпеки. Зазвичай уся інформація зберігається на сервері ПриватБанку, а отже, фактично підприємець не може бути впевненим у цілковитій конфіденційності. Сервіс зручний, тому що всі податки зараховуються за актуальними реквізитами й завжди можна видрукувати підтвердження їх сплати, а також простий для розуміння. Головне, що останнім часом він набуває особливої популярності, оскільки не потрібно щось додатково скачувати та реалізовувати, сплачувати значні кошти, водночас можна уникнути штрафних санкцій.

Інший продукт порівняно новий, але вже популярний серед підприємців. Має досить просту назву – «Діловод». Він є онлайн-сервісом, призначеним для ФОП – не платників ПДВ, які займаються торгівельною

діяльністю. Цей продукт надійніший порівняно з багатьма іншими онлайн-сервісами, дає змогу не лише здійснювати первинний облік, а й створювати основні звіти підприємця. Він інтегрується з онлайн-банкінгом, можна одночасно працювати декільком користувачам. Є сервісом для автоматизації торгівельної діяльності, дає змогу обліку декількох суб'єктів господарювання, інтегрування з інтернет-магазинами та обліку в розрізі замовлень. Має можливість надання технічної допомоги в разі виникнення важливих технічних питань. Крім того, у програмі реалізовано можливість ведення декількох фірм і подання від них ключових звітів, зокрема ПДВ.

Ширші можливості має програма «Торгсофт», що на відміну від багатьох попередніх дає змогу автоматизувати не лише торгівлю та складський облік, а й нескладні виробничі процеси. Водночас можна вести облік у розрізі різних напрямів діяльності. Тобто однією з істотних переваг є забезпечення облікового процесу повного циклу від формування первинних документів до автоматичного складання звітності. Програма забезпечує облік грошових коштів. Крім бухгалтерського обліку, вона дає змогу управлінського обліку, зокрема аналізу прибутковості підприємства й витрат виробництва, а також забезпечує управлінський персонал базовою інформацією для ухвалення управлінських рішень. Крім того, у програмі забезпечене ведення податкового обліку, особливо ПДВ та основних податків з оплати праці.

За багатьма параметрами нагадує «ІС». Інтегрується з багатьма програмними продуктами, наприклад «М.Е.Дос». Дає змогу використання ПРРО, забезпечує належний рівень безпеки та захисту інформації щодо діяльності підприємства. Програму можна використовувати не лише на комп'ютерах, а й на планшетах

чи смартфонах. Забезпечена технічними консультаціями та підтримкою.

Оскільки вона призначена для торгівлі, то легко взаємодіє з різним торговельним обладнанням і може бути інтегрованою з інтернет-магазином. Дас змогу впроваджувати бонусні системи, політику знижок та ін. за всіх форм торгівлі. Крім того, у програмі передбачена можливість упровадження системи доступу до інформації з різними правами.

Здебільшого програму використовують магазини, аптеки й інші об'єкти оптової та роздрібної торгівлі. На жаль, у ній не реалізовуваний податковий модуль, що спричиняє певні незручності в її користувачів. Це зумовлює необхідність придбання іншого програмного забезпечення.

Ураховуючи, що сьогодні на ринку з'являються й зникають, так і не знайшовши свого користувача, різні програмні продукти, усі програми розглянути майже неможливо. Проте варто зазначити, що вони істотно полегшують здійснення бізнес-процесів на малих і мікропідприємствах.

За останні роки, особливо в умовах COVID-19, з'явилася значна кількість продуктів автоматизації господарських процесів у ФОП, що не потребують установлення. Так звані «хмарні продукти» доступні з будь-якого місця й не передбачають постійних оновлень. Проте вони також мають низку значущих недоліків порівняно з багатьма перевагами, що вони пропонують. Зокрема, до таких недоліків належать слабкий захист інформації, можливість доступу до неї третім особам, відсутність гарантій щодо її надійного збереження.

Отже, незважаючи на широкий асортимент продуктів автоматизації бізнес-процесів, для мікропідприємств, найбільш затребуваними залишаються продукти, що дають змогу забезпечити документальне

оформлення торгівельних операцій. Такий продукт власник вибирає з урахуванням його ключових потреб. Використання управлінських систем є більш бажаним для власників бізнесу, які планують перейти на новий рівень якісного управління, хочуть якісно систематизувати бізнес-процеси й бути конкурентоспроможними на ринку.

За всіх інших умов на вимогу забезпечення документування операцій власник бізнесу виходить із потреб економії, особливо щодо синхронізації з ПРРО та іншим обладнанням.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T10_2755?an=12018.

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T990996?an=153681>.

3. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 06.07.1995 р. № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95D0%B2%D1%80#Text>.

4. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : Наказ Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG704?an=21>.

5. Лист ВАСУ від 02.06.2011 р. № 742/11/13-11. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DFS02911>.

6. Ухвала ВАСУ від 18.08.2015 р. № К/800/19833/15). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DFS02911>.

7. Чи потрібна автоматизація бізнесу? *Українська софтверна ІТ-компанія «TQM systems»*. URL:

<https://tqm.com.ua/ua/likbez/ua-articles/chy-potribna-avtomatyzaciya-biznesu#avtomatizatsiya>.

8. Ладанюк А. П., Ельперін І. В., Мостенська Т. Л. Автоматизація бізнес-процесів підприємства. URL: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4126/1/St_01.pdf.

9. Бізнес-процес. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81>.

10. The Extensive Guide to Business Processes. Kissflow as their digital workplace. URL: <https://kissflow.com/workflow/bpm/business-process/>.

11. Madhura Gaikwad. What is a Business Process? Definition, Examples, and advantages. *Processology*. URL: <https://blog.processology.net/what-is-a-business-process>.

12. Bourgeois D. Business Processes. Information Systems for Business and Beyond Biola University. 2014. URL: <https://bus206.pressbooks.com/>.

13. APA Dictionary of Psychology. URL: <https://dictionary.apa.org/>.

14. DeKeyser R. M. Exploring Automatization Processes. Vol. 30, № 2 (Summer, 1996). P. 349–357.

15. Квіта Г. М., Шіковець К. О., Безсмертна Ю. С. Моделювання виробничих процесів автоматизованого виробництва. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/49.pdf.

16. Присакар І. І. Автоматизація сучасного бізнесу як наслідок інформатизації суспільства. *Інтелект XXI*. 2018. № 3. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_3/35.pdf.

17. Кодекс про Адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

18. Андерсен Бьёрн. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования. / пер. с англ. С. В. Ариничева ; науч. ред. Ю. П. Адлер. Москва : РИА «Стандарты и качество», 2003. 272 с.

19. Робсон М., Уллах Ф. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов / пер. с англ. ; под ред. Н. Д. Эриашвили. Москва : Аудит, ЮНИТИ, 1997. 224 с.

20. Демиденко В. В. Управління бізнес-процесами як складова процесного підходу до управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4517>.

21. Предприниматель 4.2. *Офіційний сайт компанії «Автоматика»*. URL: <https://predpr4.com/index.htm>.

22. Програми «1С: підприємство». *Офіційний сайт компанії «Форт-БіТуБі»*. URL: <http://www.1c.kiev.ua/about/>.

23. Программа «Инфо-предприятие». *Официальный сайт компании «Инфопредприятие»*. URL: <https://uvelirsoft.com.ua/>.

24. «iFin» – надійний український сервіс подання електронної звітності. *Офіційний сайт компанії «iFin»*. URL: <https://www.ifin.ua/>.

25. Зачем Таксер предпринимателю? *Официальный сайт компании «Taxer»*. URL: <https://taxer.ua>.

26. Белоусова І. А. Розвиток бухгалтерської професії як важливий чинник подолання економічної кризи в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 5. С. 3–6.

27. Садовська І. Б., Божидарнік Т. В., Нагірська К. Є. Бухгалтерський облік : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 688 с.

Визначення суттєвості в бухгалтерському обліку та аудиті

Концепція суттєвості у фінансовій звітності згадана в Міжнародному стандарті фінансової звітності (МСФЗ) 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності». Мета цього МСФЗ – забезпечити, щоб перша фінансова звітність суб'єкта господарювання, складена за МСФЗ, та його проміжна фінансова звітність за частину періоду, охопленого цією фінансовою звітністю, містили високоякісну інформацію, що: є прозорою для користувачів і порівняною в усіх відображених періодах; забезпечує прийнятну вихідну точку для обліку за Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ) та витрати на отримання якої не перевищують вигоди для користувачів.

Цей МСФЗ необхідний, якщо суб'єкт господарювання вперше застосовує МСФЗ. Його не застосовують тоді, коли, наприклад, суб'єкт господарювання: припиняє подання фінансової звітності згідно з національними вимогами, якщо раніше він подавав також інший комплект фінансової звітності, яка містила чітке та беззастережне твердження про відповідність МСФЗ; подавав фінансову звітність у попередньому році й згідно з національними вимогами ця фінансова звітність містила чітке та беззастережне твердження про відповідність МСФЗ; подавав фінансову звітність у попередньому році, що містила чітке та беззастережне твердження про відповідність МСФЗ, навіть якщо аудитори висловили умовно-позитивну думку у своєму аудиторському висновку про цю фінансову звітність. Цей МСФЗ не застосовують до змін в облікових політиках, зроблених суб'єктом господарювання, який уже застосовує МСФЗ. Такі зміни є предметом: вимог щодо змін в облікових політиках, викладених у «Облікові політики,

зміни в облікових оцінках та помилки»; конкретних вимог перехідного періоду в інших МСФЗ [1].

Користувачі фінансової звітності здатні самостійно оцінити фінансовий стан суб'єкта господарювання. Водночас істотно перекручена фінансова звітність може призвести до неправильних висновків про його стан. Але виникає питання щодо визначення поняття «суттєвість».

У статті 4 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» визначені основні принципи ведення бухгалтерського обліку, але визначення суттєвості в ньому не наведено. Про принцип суттєвості, а саме визначення суттєвої інформації, зазначено в пункті 3 НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». *Суттєва інформація* – це інформація, відсутність якої може вплинути на рішення користувачів фінансової звітності. Суттєвість інформації визначають за відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності. Крім того, це робить керівництво підприємства.

Але в національних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку термін «суттєвість» і критерії суттєвості майже не пояснено. Виходить, що суттєвість показує поріг або точку відліку, яку повинна мати інформація, щоб бути корисною власникові, потенційним користувачам, а це фізичні та юридичні особи, яким необхідна інформація про діяльність підприємства для ухвалення рішень.

Згідно з поясненнями Міністерства фінансів, наданими листом від 29 липня 2003 р. № 04230-04108, *суттєвість* – це характеристики облікової інформації, які визначають її здатність впливати на рішення користувачів фінансової звітності. Міністерство фінансів зазначає, що питання суттєвості не визначено нормативно-правовими актами. Суб'єкт господарювання самостійно

встановлює суттєвість окремих господарських операцій та об'єктів обліку з урахуванням особливостей діяльності суб'єкта господарювання, необхідності виконання своїх функцій і досягнення результатів, що деталізовано в наказі про облікову політику самого суб'єкта господарювання. Суттєвість облікової інформації може бути заданою не лише кількісними критеріями, а і якісними ознаками, значущими для її користувачів. Про це зазначено в п. 2.20 Методичних рекомендацій щодо облікової політики підприємства № 635, від 27 червня 2013 р. У фінансовій звітності суб'єкта господарювання повинна бути розкритою вся суттєва інформація.

Інформацію за статтями, що не відповідає критеріям та ознакам суттєвості, включають до статей, призначених для розкриття інших складових класифікаційної групи: активів; зобов'язань; доходів і витрат; інших показників, виділених у фінансовій звітності.

Із наведеної інформації очевидно, що суттєвість інформації обумовлена: відповідними національними НП(С)БО та/або МСФО; керівництвом суб'єкта господарювання. Це саме продубльовано в листі Міністерства фінансів від 27 серпня 2013 р. № 31-08410-07-10/25152. Тобто підприємство має право самостійно встановлювати критерії суттєвості окремих господарських операцій та об'єктів обліку з урахуванням особливостей своєї діяльності, якщо вони не закріплені бухгалтерськими нормативами. Їх зазначають у наказі про облікову політику суб'єкта господарювання. Об'єкти суттєвості в бухгалтерському обліку репрезентовані на рисунку 1 [7].

Критерій суттєвості для «підприємства загалом» дає змогу використовувати спрощену систему бухгалтерського обліку й подавати скорочену за показниками фінансову звітність. Для цього потрібно вписатися в рамки суб'єкта

малого підприємства. Нагадаємо: статус малого підприємства мають юридичні особи із середньою кількістю працівників за календарний рік, не більшою ніж 50 осіб, і річним доходом, не вищим за 10 млн євро (ст. 55 ГКУ).

Рисунок 1 – Об'єкти суттєвості в бухгалтерському обліку [7]

Підходи до визначення суттєвості інформації про господарські операції, події та статті фінансової звітності викладені в п. 2.20 Методичних рекомендацій № 635. Крім того, у них Міністерство фінансів запропонувало діапазони кількісних критеріїв суттєвості облікової інформації про господарські операції, події щодо окремих об'єктів обліку, статті фінансової звітності.

Кількісні критерії суттєвості інформації про господарські операції та події встановлюють залежно від вибраної бази. Такими їх бачить Міністерство фінансів (табл. 1.) [7].

Таблиця 1 – Кількісні критерії суттєвості інформації про господарські операції та події

Об'єкт суттєвості	Діапазон (у % від бази)	База для визначення кількісного критерію суттєвості
1. Господарські операції та події, пов'язані зі зміною в складі активів, зобов'язань, власного капіталу підприємства	До 3 %	Вартість відповідно всіх активів або всіх зобов'язань чи власного капіталу
2. Господарські операції та події щодо доходів і витрат	До 2 %	Сума чистого прибутку (збитку)
	До 0,2 %	Загальна сума доходів або витрат підприємства. Найбільша за значенням класифікаційна група доходів і витрат відповідно. Наприклад, чистий дохід від реалізації продукції та собівартість реалізованої продукції
3. Вартісні відхилення в результаті переоцінювання або зменшення корисності необоротних активів	До 10 %	Справедлива вартість активу
4. Визначення подібності активів	До 10 %	Справедлива вартість об'єктів обміну
5. Визначення звітного сегмента при розкритті інформації про сегменти	До 10 %	Відповідно чистий дохід від реалізації продукції або фінансовий результат сегменту, або активи всіх сегментів підприємства

Продовження таблиці 1

Об'єкт суттєвості	Діапазон (у % від бази)	База для визначення кількісного критерію суттєвості
6. Інші господарські операції та події	Не більше ніж 5 %	Критерії та ознаки суттєвості визначають відповідно до потреб користувачів, економічної доцільності з урахуванням: <ul style="list-style-type: none"> – обсягів діяльності підприємства; – характеру впливу об'єкта обліку на рішення користувачів; – інших якісних чинників, що можуть впливати на поріг суттєвості

У пп. 2.20.3 Методичних рекомендацій № 635 запропоновані параметри кількісних критеріїв суттєвості для наведення статей у фінансовій звітності.

Для кожного зі звітів фінансової звітності вибирають окрему базу визначення кількісних критеріїв та якісних ознак суттєвості статей фінансової звітності й діапазон кількісних критеріїв (табл. 2) [7].

Під час складання фінансових звітів суб'єкти господарювання можуть визначати склад статей, за якими будуть розкривати інформацію. Зокрема, керуючись п. 4 розд. II НП(С)БО 1, не наводити у фінансовій звітності статей, за якими немає інформації до розкриття. Виняток становлять випадки, коли така інформація була в попередньому звітному періоді. Вважаємо, що не буде порушенням зазначати у фінансовій звітності всі передбачені в ній рядки (зокрема ті, що не містять

показників), а за відсутності даних ставити в них прочерки в паперовому вигляді й не заповнювати в електронному.

Таблиця 2 – Кількісні критерії суттєвості для статей фінансової звітності

Об'єкт суттєвості	Діапазон (у % від бази)	База для визначення кількісного критерію суттєвості
1. Для статей Балансу	До 5 %	Сума підсумку Балансу
	До 15 %	Підсумок класу активів, власного капіталу або зобов'язань
2. Для статей Звіту про фінансові результати	До 5 %	Сума чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)
	До 25 %	Сума фінансового результату від операційної діяльності
3. Для статей Звіту про рух грошових коштів	До 5 %	Сума чистого руху грошових коштів від операційної діяльності
4. Для статей Звіту про власний капітал	До 5 %	Розмір власного капіталу підприємства

Під час складання фінансової звітності п. 4 розд. II НП(С)БО 1 дає змогу додавати статті зі збереженням їх назви та коду рядка з переліку додаткових статей, наведених у його додатку 3. Проте це можливо, якщо стаття відповідає таким критеріям: інформація є суттєвою; оцінка статті може бути достовірно визначеною [7].

Розглянемо ситуації використання суттєвості інформації в НП(С)БО та інших нормативних документах бухгалтерського обліку (табл. 3.) [7].

Таблиця 3 – Приклади використання суттєвості в нормативах бухгалтерського обліку

Норма документа	Приклад застосування суттєвості
Зміни в облікових оцінках	
П. 21 П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»	У примітках до фінансових звітів підприємство зобов'язане розкривати зміст і суму змін в облікових оцінках, що істотно впливають на поточний період або, як очікують, значно впливатимуть на майбутні періоди
Основні засоби (ОЗ)	
Пп. 5.2 П(С)БО 7 «Основні засоби»	Підприємство може встановлювати вартісні ознаки предметів, що входять до складу малоцінних необоротних матеріальних активів
<p><i>Бухгалтерські нормативні документи не встановлюють мінімальної або максимальної малоцінності. Суб'єкт господарювання сам вирішує, предмети з якою первісною вартістю вважати малоцінними. Тобто критерій розмежування ґрунтується на суттєвості вартості відповідних необоротних активів (НА). Якщо з позицій суб'єкта господарювання НА не суттєві за вартістю, їх класифікують до малоцінних та амортизують за спеціальними методами: 50 % / 50 % або 100 %</i></p>	
П. 23 Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку ОЗ від 30.09.03 р. № 561	<p>Кожну частину об'єкта ОЗ, вартість якої суттєва щодо первісної та/або балансової вартості об'єкта, можна амортизувати окремо.</p> <p>З цією метою розподіляють первісно визнану суму щодо об'єкта ОЗ на його суттєві частини</p>
П. 24 Методичних рекомендацій № 561	Строк корисного використання та метод амортизації суттєвої частини об'єкта ОЗ можуть бути такими самими, як строк корисної експлуатації й метод амортизації іншої суттєвої частини цього самого об'єкта

Продовження таблиці 3

Норма документа	Приклад застосування суттєвості
<p>П. 16 П(С)БО 7, пп. 2.7.1 Методичних рекомендацій № 635</p>	<p>Підприємство може переоцінювати об'єкт ОЗ, якщо його залишкова вартість суттєво відрізняється від справедливої вартості на дату балансу.</p> <p>Переоцінювання ОЗ тієї групи, об'єкти якої вже переоцінювали, надалі потрібно проводити так регулярно, щоб їх залишкова вартість на дату балансу суттєво не відрізнялася від справедливої вартості.</p>
<p><i>Порогом суттєвості для переоцінювання або відображення зменшення корисності об'єктів ОЗ п. 34 Методичних рекомендацій № 561 пропонує брати величину, що дорівнює:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – 1 % чистого прибутку (збитку) підприємства; або – 10%-му відхиленню залишкової вартості об'єктів ОЗ від їх справедливої вартості. 	
<p>П. 29 Методичних рекомендацій № 561</p>	<p>Рішення про характер та ознаки виконаних робіт із покращання об'єкта ОЗ ухвалює керівник підприємства з урахуванням результатів аналізу ситуації й суттєвості витрат</p>
<p><i>Тобто підприємство самостійно визначає, на що спрямовані роботи:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – на підвищення техніко-економічних можливостей (модернізацію, добудовування, реконструкцію) об'єкта, що приведе в майбутньому до збільшення економічних вигод, або – підтримання об'єкта в придатному для використання стані та одержання первісно визначеної суми майбутніх економічних вигод від його використання. Для ухвалення такого рішення керівник ураховує результати аналізу ситуації на суттєвість зазначених витрат. Орієнтиром у такому разі є поріг суттєвості, зафіксований у наказі про облікову політику 	

Продовження таблиці 3

Норма документа	Приклад застосування суттєвості
Нематеріальні активи (НМА)	
П. 20 П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», пп. 2.7.2 Методичних рекомендацій № 635	Нематеріальні активи тієї групи, об'єкти якої вже переоцінювали, надалі потрібно переоцінювати так регулярно, щоб їх залишкова вартість на дату балансу суттєво не відрізнялася від справедливої вартості
Пп. 37.7 П(С)БО 8	У примітках до фінансової звітності наводять склад НМА, їх балансову вартість та строк використання
Зменшення корисності активів	
Пп. 6 і 17 П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів»	<p>Про зменшення / відновлення корисності активів можуть свідчити, зокрема, такі ознаки:</p> <ul style="list-style-type: none"> – суттєве зменшення / збільшення ринкової вартості активу впродовж звітного періоду; – суттєві негативні / позитивні зміни в технологічному, ринковому, економічному або правовому середовищі, у якому діє підприємство, упродовж звітного періоду; – збільшення / зменшення впродовж звітного періоду ринкових ставок відсотка або інших ринкових ставок доходу від інвестицій, що може вплинути на ставку дисконту й суттєво зменшити / збільшити суму очікуваного відшкодування активу; – суттєві зміни способу використання активу впродовж звітного періоду або такі очікувані зміни в наступному періоді, що негативно / позитивно вплинуть на діяльність підприємства

Продовження таблиці 3

Норма документа	Приклад застосування суттєвості
П. 20 П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів»	Суму очікуваного відшкодування активу неможливо визначити, якщо теперішня вартість майбутніх грошових надходжень від цього активу суттєво відрізняється від чистої вартості його реалізації та якщо актив самостійно не генерує надходження грошових коштів від його використання
П. 28 П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів»	У примітках до фінансової звітності розкривають інформацію про визнані втрати від зменшення корисності або вигоди від відновлення корисності окремого активу або групи активів, що генерує грошові потоки, якщо вони є суттєвими
Інформація за сегментами	
Пп. 7.2 П(С)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами»	Підприємство самостійно визначає ступінь деталізації географічних регіонів з огляду на необхідність розкриття суттєвої інформації
П. 11 П(С)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами»	Сегмент, який не відповідає зазначеним у п. 9 П(С)БО 29 критеріям, може бути визнаним звітним, якщо має важливе значення для підприємства загалом (забезпечує діяльність інших сегментів тощо) та інформація про нього є суттєвою
Біологічні активи (БА)	
Пп. 26.3 П(С)БО 30 «Біологічні активи»	У примітках до фінансової звітності наводять інформацію про методи й суттєві припущення, застосовані під час визначення справедливої вартості кожної групи сільськогосподарської продукції та кожної групи БА

Продовження таблиці 3

Норма документа	Приклад застосування суттєвості
Фінансові витрати	
П. 3 П(С)БО 31 «Фінансові витрати»	<i>Кваліфікаційний актив</i> – актив, що обов’язково потребує суттєвого часу для його створення
<i>Суттєвим</i> Міністерство фінансів пропонує вважати час, що становить більше ніж три місяці (див. п. 1.6 Методичних рекомендацій із бухгалтерського обліку фінансових витрат від 01.11.10 р. № 1300, <i>листи Мінфіну від 01.06.06 р. № 31-34000-10-5/11601 і від 16.02.11 р. № 31-34020-07-16/4220</i>)	
П. 11 П(С)БО 31	Капіталізація фінансових витрат призупиняється на період, у якому на суттєвий час зупинилось виконання робіт зі створення кваліфікаційного активу.
Інвестиційна нерухомість (ІН)	
Пп. 35.1 П(С)БО 32 «Інвестиційна нерухомість»	У примітках до фінансової звітності розкривають методи та суттєві припущення, застосовані під час визначення справедливої вартості ІН

Дослідивши суттєвість із точки зору бухгалтерського обліку й фінансової звітності зазначимо, що: суттєвою вважають інформацію, відсутність якої у фінансовій звітності може вплинути на ухвалення рішення користувачами такої звітності; суттєвість облікової інформації може бути заданою не лише кількісними критеріями, а і якісними характеристиками, значущими для користувачів фінансової звітності; суттєвість інформації визначена П(С)БО, іншими нормативно-правовими актами; для кожного з фінансових звітів вибирають окрему базу визначення кількісних критеріїв та якісних ознак суттєвості статей; інформацію за «несуттєвими» статтями вносять до статей, що розкривають інші складові класифікаційної

групи активів, зобов'язань, доходів і витрат, інших показників, виділених у фінансовій звітності; якщо національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку або міжнародними стандартами фінансової звітності не визначено критеріїв суттєвості інформації про господарські операції або статті фінансової звітності, суб'єкт господарювання має право самостійно встановити такі критерії, зазначивши їх у наказі про облікову політику.

Водночас в аудиторській практиці саме оцінювання суттєвості є предметом професійного судження аудитора. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості й супутніх послуг Міжнародної федерації бухгалтерів не містять конкретної методики визначення рівня суттєвості. Вони лише дають рекомендації, що повинен урахувувати аудитор, коли ухвалює рішення щодо суттєвості.

Згідно з Міжнародним стандартом аудиту 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту» метою аудиту є підвищення довіри користувачів до фінансової звітності. Її досягають висловленням аудиторської думки, чи складена фінансова звітність в усіх суттєвих аспектах відповідно до застосовної концептуальної основи фінансового звітування. У такому разі використовують формулювання «справедливо й достовірно відображає» або «відображає достовірно в усіх суттєвих аспектах», що є еквівалентними термінами. Аудит, проведений згідно з МСА й відповідними етичними вимогами, дає аудиторіві змогу формулювати таку думку.

Для обґрунтування аудиторської думки МСА 200 (§ 5) вимагають від них одержати аргументовану впевненість у тому, що фінансова звітність загалом не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки. Крім того, МСА 200 (§ 6) пояснює, що виявлені

аудитором викривлення, зокрема пропуски, вважають суттєвими, якщо можна обґрунтовано очікувати, що вони окремо або в сукупності впливатимуть на економічні рішення користувачів, ухвалені на основі фінансової звітності. Судження про суттєвість роблять з огляду на супутні обставини; на них впливає розуміння аудитором потреб користувачів фінансової звітності у фінансовій інформації, а також величина або характер викривлення чи їх поєднання. В аудиторській думці йдеться про фінансову звітність загалом, тому аудитор не несе відповідальності за виявлення викривлень, не суттєвих для фінансової звітності загалом.

Отже, поняття суттєвості є основоположним для цілей аудиту. Її необхідно враховувати під час виконання аудиту. Аудитор повинен оновлювати та змінювати загальну стратегію й план аудиту в разі потреби впродовж періоду аудиту (МСА 300 § A15).

Хоча суттєвість спочатку визначають на етапі планування, аудитори повинні бути уважними, оскільки під час аудиту можуть змінитися обставини або деякі з результатів перевірки. Це означає, що початкові оцінки суттєвості потрібно переоцінити.

У концептуальних основах фінансового звітування поняття суттєвості часто розглядають у контексті підготовки й подання фінансової звітності. Хоча в концептуальних основах фінансового звітування суттєвість можуть розглядати, використовуючи різну термінологію, зазвичай у них йдеться про викривлення, охоплюючи пропуски, які вважають суттєвими, якщо обґрунтовано очікують, що вони окремо або в сукупності можуть вплинути на економічні рішення користувачів, що ухвалюють на основі фінансової звітності. Судження щодо суттєвості роблять з урахуванням супутніх обставин залежно від розміру або характеру викривлення чи їх

поєднання, а щодо питань, які є суттєвими для користувачів фінансової звітності, – на основі розуміння загальних потреб у фінансовій інформації користувачів як групи. Імовірного впливу викривлень на окремих користувачів, потреби яких можуть значно відрізнитися, не розглядають (МСА 320).

У МСА 320 § 9 зазначено, що суттєвість для виконання аудиторських процедур (performance materiality) означає суму або суми, визначені аудитором на рівні, нижчому від суттєвості для фінансової звітності загалом, щоб знизити до прийнятно низького рівня ймовірність того, що сукупність не виправлених і не виявлених викривлень перевищить розмір суттєвості для фінансової звітності загалом. Якщо це застосовно, суттєвість для виконання аудиторських процедур також стосується суми або сум, визначених аудитором розміром, нижчим від рівня (рівнів) суттєвості для окремих класів операцій, залишків рахунків та розкриття інформації.

Можливо, це результат того, що принцип суттєвості – насамперед фінансова звітність, а не процедура аудиту. Зважаючи на це, кожна країна може самостійно тлумачити поняття суттєвості. Проте важливо, щоб аудитори в процесі проведення аудиту спирались на будь-яке конкретне тлумачення суттєвості в аудиті.

Кожний суб'єкт аудиторської діяльності повинен мати власні внутрішні стандарти (методику), за допомогою яких від оцінюватиме суттєвість під час аудиторської перевірки. Така методика буде своєрідною власною розробкою й утілюватиме накопичений практичний досвід роботи. Суттєвість оцінюють на всіх етапах проведення аудиту, починаючи з етапу укладання договору й завершуючи етапом проведення фінальної процедури – формування аудиторської думки.

Проте Міжнародні стандарти аудиту надають лише ключові терміни та визначення щодо суттєвості в контексті аудиту, якими повинні керуватися аудитори, а саме: помилки, що можуть впливати на рішення користувачів фінансової звітності; судження, зважаючи на обставини, розмір і характер викривлень; рішення, які ґрунтуються на загальних потребах користувачів.

Аудитор у процесі планування аудиторської перевірки повинен задокументувати: результат оцінювання викривлень; обґрунтування суттєвості та результат оцінювання викривлень.

Конкретної методики до встановлення суттєвості в жодному МСА не регламентовано, але на практиці він складається з таких кроків, як: вибір відповідного показника; визначення рівня (здебільшого, відсотка) цього показника; обґрунтування вибору.

У практичній діяльності перед аудитором постає завдання, як установити конкретний рівень суттєвості для окремих статей звітності, класів операцій або розкриття інформації.

У МСА 320 § А 4 зазначена низка чинників, що можуть вплинути на ідентифікацію відповідного показника. Це передбачає розгляд: елементів фінансової звітності суб'єкта господарювання; наявності статей, на яких будуть зосереджувати увагу користувачі фінансової звітності; характеру суб'єкта господарювання, галузі й економічного середовища, у якому працює суб'єкт господарювання; структури власності та способів фінансування.

У МСА 320 § А 5 наведений приклад контрольних показників, що можуть бути прийнятними залежно від умов діяльності суб'єкта господарювання: прибуток до оподаткування, сукупний дохід, валовий прибуток і сукупні витрати, сукупний капітал або вартість чистих активів.

У суб'єкта господарювання, який займається комерційною діяльністю, саме прибуток до оподаткування може бути основним показником для визначення рівня суттєвості. Проте, якщо цей показник є нестабільним, доречніше як приклад наводити валовий прибуток або сукупний дохід.

Використання того чи іншого показника для визначення суттєвості необхідно аналізувати за попередні періоди, інформацію щодо фінансових результатів і фінансового стану за поточний період та поточну дату, а також бюджети й прогнози на поточний період з урахуванням значних змін в умовах діяльності суб'єкта господарювання та відповідних змін у галузі або економічному середовищі, у якому він функціонує. Наприклад, якщо на початковій стадії суттєвість на рівні фінансової звітності загалом для певного суб'єкта господарювання визначають з огляду на відсоток прибутку до оподаткування від операцій, що продовжуються, обставини, які спричиняють виняткове зменшення або збільшення такого прибутку, можуть привести аудитора до висновку, що суттєвість на рівні фінансової звітності загалом можна більш точно визначити, використовуючи показник нормалізованого прибутку до оподаткування від операцій, які продовжуються, на основі результатів минулих періодів (МСА 320).

Необхідно зауважити, що однаковий показник не можна застосовувати для всіх суб'єктів господарювання. Для визначення відповідного показника аудиторіві потрібне своє професійне судження, яке повинно містити в собі не лише знання МСА, а й практичний досвід, водночас винятково свій, адже аудитори повинні постійно самовдосконалюватися, беручи участь у вебінарах, семінарах тощо. Показник, який вибере аудитор, повинен

бути виправданим, а обґрунтування – чітко зафіксованим у його робочих документах.

Якщо брати за основу прибуток, то він є важливим орієнтиром для бізнесу. Але це може викликати низку запитань в аудитора, особливо тоді, коли впродовж декількох періодів він є змінним. Особливо, якщо суб'єктом господарювання керує сам власник і більшу частину прибутку за допомогою винагород розподіляють керівництву або акціонерам чи навпаки, суб'єкт господарювання зазнає збитків. Трапляються випадки, за яких суб'єкт господарювання взагалі розорений упродовж звітного періоду.

Іноді нерозумно стверджувати, що статті балансу, що перетворюють прибуток на збиток або навпаки, повинні бути матеріальними. Якщо це буде доведено до логічного завершення, то в результаті аудитори такого бізнесу зіткнуться з низькою суттєвістю.

Деякі із зазначених питань можна вирішити шляхом застосування «скоригованого» прибутку, за якого аудиторам доведеться додавати виняткові позиції. У такому разі в аудиторів виникає запитання: який тип коригування й за яких обставин узагалі є доречним? Відповіддю є, чи дійсно користувачі такої фінансової звітності зосереджені на ньому. Раціональним вважають використання тих показників статей, що повинні бути висвітленими у фінансовій звітності як винятки з Концептуальної основи звітування, оскільки користувачі здебільшого орієнтовані на основні результати діяльності суб'єкта господарювання. Але часто аудиторам доцільно додавати такі статті витрат, як винагорода, яку виплачують керівникам або власникам (§ А 9 МСА 320).

Але використання середнього значення базового показника за декілька років може виправити ситуацію, що склалася. Зазвичай це справа самої професійності й

професійного судження аудитора, але аудитори повинні пояснити, чому було вибрано саме цей показник. Але якщо в суб'єкта господарювання відбулися зміни, то іноді сумнівно використовувати саме підхід усереднення для встановлення рівня суттєвості.

Якщо суттєвість відрізняється, незважаючи на те, що масштаб діяльності суб'єкта господарювання не змінився, аудитор мотивує погодження, що скоригований прибуток не є відповідним показником для визначення суттєвості. У такому разі йому необхідно знайти інший показник, наприклад загальний дохід.

Раніше під час визначення суттєвості аудитори дуже рідко використовували середнє значення з двох, трьох чи більше різних показників. На сьогодні ця методика стає поширеною переважно тому, що в МСА 320 не згадано про користування середніми показниками. Отже, це означає, що в МСА також немає інформації, що це недоречно. Але аргументом проти середнього показника є те, що аудитори не застосовують жодного з цих показників. Якщо, наприклад, користувачі фінансової звітності зосереджуються на прибутку, обороті та чистих активах, то використання суттєвості на середньому значенні цих показників може призвести до показника, занадто великого для хоча б одного з цих показників.

Самої методики визначення (установлення) рівня суттєвості в МСА 320 майже не зазначено, але постійно простежується акцент на професійне судження аудитора, тобто аудитор постійно ризикує у визначенні показника суттєвості. У самому стандарті § А 8 як приклад до показників прибутку до оподаткування й загальних доходів і витрат під час визначення загальної суттєвості, призначених для аудиту: виробничого бізнесу (5 % прибутку до оподаткування від діяльності, що продовжується); неприбуткової організації (1 % від

загального доходу або витрат). Зважаючи на це, робимо висновок, що і нижчі, і вищі відсотки можуть бути прийнятними, адже в стандарті це не заборонено.

Отже, кульмінацією є те, що аудитори можуть використовувати діапазон рівнів для кожного з показників, а використовувані діапазони є подібними.

Великі аудиторські фірми та мережі будуть прагнути користуватися різними діапазонами показників для суб'єктів господарювання, як зареєстрованих, так і не зареєстрованих на біржі. Це буде раціональним з огляду на те, що зацікавлені сторони часто різні й узагалі можуть мати різні переваги, на яких базуються їх економічні рішення.

Здебільшого аудиторські фірми та мережі аудиторських фірм видають вказівки (положення про визначення суттєвості), у яких написано, що рівень суттєвості визначають на рівні «до X %» чи «Y %» або менше. Водночас рівні орієнтування змінюватимуться залежно від обставин. Це потребує професійного судження аудитора. Проте регулярна критика з боку регуляторів полягає в тому, що вони бачать, що аудитори ухвалюють рішення «навмання», завжди використовуючи верхній кінець діапазону [12].

За певних умов конкретний залишок статті балансу, класу операцій або розкриття у фінансовій звітності гарантує нижчий рівень суттєвості, тому що користувачі можуть обґрунтовано очікувати на менше викривлення, ніж суттєвість на рівні фінансової звітності загалом. Повністю МСА 320 (§ A 11) пропонує аудиторів розглянути чинники, які варто врахувати під час визначення такої суттєвості, а саме:

- чи впливають законодавчі та нормативні акти або застосовна концептуальна основа фінансового звітування на очікування користувачів (наприклад, транзакції з пов'язаними сторонами) та винагороду директорів /

власників);

- ключові розкриття щодо галузі (наприклад, витрати на дослідження й розробки для фармацевтичної компанії);
- чи зосереджена увага на певному аспекті бізнесу, що окремо розкривають у фінансовій звітності (наприклад, розкриття щодо сегментів або значного поєднання бізнесу).

Іноді один показник для визначення суттєвості не здається достатнім. Хоча МСА 320 потребує визначення єдиної загальної суттєвості, здатність установити нижчий питомий рівень суттєвості для окремих залишків рахунків, класів операцій і розкриття інформації можуть допомогти в такому разі (приклад 1) [12].

Приклад 1. Визначення загальної та специфічної суттєвості

Загальна вартість інвестицій суб'єкта господарювання за звітний рік у пенсійні плани становить 4 млн грн, а загальна дебіторська заборгованість від активних членів пенсійної програми – лише 350 тис. грн. Застосування будь-якого розумного відсотка до попереднього пенсійного плану може перевищити всі показники (наприклад, звіту про фінансові результати) та інші залишки (наприклад, заборгованість дебіторів). Рішення полягає у визначенні загальної суттєвості на основі загальної вартості інвестицій і подальшому встановленні нижчої специфічної суттєвості для суми заборгованості щодо пенсійних планів, кредиторської заборгованості, інших витрат.

Суттєвість стосується фінансової звітності, щодо якої аудитор надає свій звіт. Якщо фінансову звітність готують за звітний період, більший або менший від дванадцяти місяців, як це може статися в разі новоствореного суб'єкта господарювання або зміни звітного періоду, суттєвість стосуватиметься фінансової звітності, підготовленої впродовж нього (МСА 320 § А 7).

Суттєвість для виконання аудиторських процедур (що за визначенням становить одну чи кілька величин) призначена для зменшення до прийнятно низького рівня ймовірності того, що сукупність не виправлених і не виявлених викривлень фінансової звітності перевищить суттєвість на рівні фінансової звітності загалом. Крім того, суттєвість для виконання аудиторських процедур, що належать до рівня суттєвості, визначеного для окремого класу операцій, залишків рахунків бо розкриття інформації, призначена для зменшення до прийнятно низького рівня ймовірності того, що сукупність не виправлених і не виявлених викривлень для певного класу операцій, залишків рахунків або розкриття інформації перевищить рівень суттєвості для цього класу операцій, залишків рахунків або розкриття інформації. Визначення суттєвості для виконання аудиторських процедур не є суто механічним розрахунком, а передбачає застосування професійного судження. Воно залежить від розуміння аудитором суб'єкта господарювання, доповненого під час виконання процедур оцінювання ризиків, характеру й розміру викривлень, ідентифікованих під час попередніх завдань з аудиту, та відповідно очікування аудитора щодо викривлень у поточному періоді (МСА 320 § A 13). Необхідно зауважити, що в такому разі ключовим словом буде «ризик». Тобто, установивши загальну суттєвість, необхідно зауважити, що суттєвість виконання завжди буде нижчою, але залежатиме від професійного судження аудитора. Як це може виглядати на практиці? Скажімо, є два майже однакових суб'єкти господарювання, що здійснюють свою діяльність в одній галузі та з подібним рівнем доходу. Але перше підприємство більше уваги приділяє системі внутрішнього контролю, застосовуючи для цього ефективні процедури. Друге, навпаки, покладається лише на систему бухгалтерського обліку. У такому разі загальна суттєвість

буде подібною. Водночас ризик суттєвого викривлення у другого суб'єкта господарювання буде вищим, а суттєвість виконання – нижчою.

Припустимо, що загальна суттєвість, визначена аудитором для суб'єкта господарювання, фінансову звітність якого перевіряють, становить 3 378 тис. грн, а суттєвість виконання була встановленою розміром 980 тис. грн. Для такої статті, як отримані передоплати (для перевірки ключових тверджень для аудиту), суттєвість виконання може змінюватися так, як показано в таблиці 4 [11].

Таблиця 4 – Зміна суттєвості виконання

№ пор.	Сума попередньої оплати, тис. грн	Плановий підхід
1.	800	Аудитор може нічого не робити, оскільки немає ризику суттєвих викривлень
2.	140	Сума більша за суттєвість виконання, а отже, можливо, аудиторам потрібно буде виконати певні аудиторські процедури. Цілком імовірно, що будуть проводити аналітичні процедури, які базуватимуться на очікуваних передплатах
3.	4 800	Оскільки ця сума значно більша, ніж загальна суттєвість, аудиторам необхідно зібрати більше достатніх і прийнятних доказів. Наприклад, аудиторам можуть вирішити застосувати зовнішні підтвердження, перевірку договорів тощо щодо особи, яка є дебітором

Установлення на практиці суттєвості виконання (табл. 5) на підставі наведеного вище прикладу [11].

Таблиця 5 – Установлення суттєвості виконання

№ пор.	Суттєвість та інші показники	2020 рік, тис. грн	2019 рік, тис. грн	2018 рік, тис. грн
1.	Суттєвість виконання	980	800	750
Оцінено ризик як середній (через кадрові зміни персоналу, який виконує облік і складає фінансову звітність), і тому визначено суттєвість виконання на рівні 65 % від загальної суттєвості відповідно до настанов мережі аудиторської фірми (або методології аудиту, конкретної аудиторської фірми)				
Установлення специфічної суттєвості для залишків із високим ризиком, класів операцій та розкриття інформації (за 2020 рік)			Суттєвість, %	Суттєвість виконання, %
2.	Операції з фізичними особами, які є пов'язаними сторонами		7	6
Ці операції чутливіші до невеликих змін				
3.	Вочевидь незначні помилки			
	Рівень, нижчий за який помилки вважають вочевидь незначними, становить 5 % від загальної суттєвості, тому це 169 тис. грн. Але варто зауважити, що помилки не можуть бути незначними через характер викривлень, навіть якщо вони менші за цей показник			

Суттєвість на рівні фінансової звітності загалом залишається на одному й тому самому рівні, але до моменту змін в обставинах, що відбулися впродовж проведення аудиту, якщо з'явилася нова інформація або зміни в розумінні аудитором суб'єкта господарювання в результаті виконання належних аудиторських процедур, наприклад інші фінансові результати, ніж очікували (у такому разі аудитор зобов'язаний переглянути суттєвість).

Упродовж проведення аудиту фінансової звітності аудитор виявляє викривлення й повинен оцінити вплив цих

невиправлених викривлень на фінансову звітність суб'єкта господарювання. Саме для оцінювання викривлень під час аудиту, а також розгляду відповідальності аудитора за оцінювання впливу не виправлених викривлень призначений МСА 450 «Оцінка викривлень, виявлених під час аудиту». Так само оцінювання виявлених викривлень потребує від аудиторів професійного судження. Аудиторам важливо враховувати розмір і характер виявлених викривлень, а також викривлень, що на перший погляд є невеликими або будуть суттєвими, зважаючи на їх характер.

Повністю МСА 450 § 5 наголошує, що аудитор повинен акумулювати викривлення, виявлені під час аудиту, крім тих, що є вочевидь незначними. Водночас у § А 2 та § А 3 цього самого МСА зазначено, що термін «вочевидь незначні» не є синонімом «несуттєві». Викривлення, що є вочевидь незначними, – це викривлення зовсім іншого (меншого) порядку або взагалі іншого характеру, ніж ті, які можна визнати «суттєвими», зокрема викривлення, узяті окремо або в сукупності, що явно не мають значних наслідків, якщо їх оцінювати за критеріями розміру, характеру або обставин. Якщо є хоч якась невпевненість у тому, чи є окреме або кілька викривлень вочевидь незначними, їх розглядають як такі, що не є вочевидь незначними. Аудитор може визначити суму, нижчу від якої викривлення сум в окремих звітах будуть вочевидь незначними, а необхідності в їх акумуляції не буде, оскільки він вважає, що накопичення цих сум істотно не впливатиме на фінансову звітність. Водночас викривлення сум, вищих від зазначеної, або які стосуються таких сум, можуть виявитися не вочевидь незначними, якщо розглядати їх з урахуванням критеріїв характеру чи обставин.

На практиці аудитори здебільшого розглядають суму на основі діапазону до 5 % від загальної суттєвості.

Знаходження викривлень у межах діапазону або чи може бути виправданою сума понад діапазон залежить від професійного судження аудиторів. Наприклад, якщо під час минулого аудиту суб'єкта господарювання було виявлено велику кількість викривлень у сумі, наближеній до нижньої межі діапазону, то аудиторам доречно в поточному році зменшити ризик того, що незначні викривлення (які не були б зафіксованими, якби поріг вочевидь незначних викривлень був установленим занадто високим), можуть дістатися рівня, про який варто повідомити керівництву та особам, наділеним найвищими повноваженнями [11].

Для допомоги аудиторів (МСА 350 § А 6) в оцінюванні впливу акумульованих у процесі аудиту викривлень та інформуванні управлінського персоналу й тих, кого наділено найвищими повноваженнями, щодо цих викривлень, може бути корисним поділ викривлень на фактичні, викривлення внаслідок судження та викривлення внаслідок прогнозу.

Фактичні викривлення – це викривлення, щодо яких немає ніяких сумнівів.

Викривлення внаслідок судження – це різниці, що виникають унаслідок судження управлінського персоналу, зокрема ті, що стосуються визнання, вимірювання, подання та розкриття інформації у фінансовій звітності (охоплюючи вибір та застосування облікової політики), яку аудитор вважає необґрунтованою або неналежною.

Викривлення внаслідок прогнозу – це найкраща можлива для аудитора оцінка викривлень у генеральних сукупностях включно з прогнозом викривлень, виявлених в аудиторських вибірках, на всі генеральні сукупності, з яких була взятою вибірка.

Прикладом є визначення аудитором резерву для списання запасів розміром від 150 000 грн до 200 000 грн. У резерв суб'єктом господарювання на відповідні цілі було

зарезервовано 100 000 грн. У результаті викривлення, установлені аудитором унаслідок судження, будуть становити 50 000 грн (150 000–100 000 грн).

Інколи ставлення керівництва суб'єкта господарювання упереджене, у такому разі аудитор повинен провести якісне оцінювання того, чи є фінансова звітність суттєво викривленою. Прикладом оцінювання викривлень фінансової звітності є ситуація, за якої аудитори розробили тести для дебіторської заборгованості (далі – ДЗ), що передбачають два методи вибору елементів для тестування (відповідно до параграфа А 52 МСА 500):

- 1) вибір окремих елементів для тестування (зважаючи на розмір та/або ризик);
- 2) аудиторську вибірку елементів із решти сукупності. Викривлення були виявленими як у визначених тестах, так і у вибірці.

Викривлення у вибірці прогнозували для визначення можливих не виправлених викривлень у сукупності: загальна сукупність ДЗ – 5 000 000 грн (456 елементів).

1 Вибір окремих елементів для тестування, попередньо відібраних до вибірки: 890 000 грн (10 елементів). Викривлення, виявлені шляхом тестування цих елементів, – 3 400 грн (це фактичні викривлення, і, оскільки для їх обчислення використовували вибірки, цей результат не доцільно екстраполювати на всю сукупність).

2 Вибірка: вартість елементів, що охоплює вибірка: 474 000 грн (100 елементів). Викривлення, виявлені у відібраних елементах, – 1 290 грн.

Викривлення внаслідок прогнозу – 9 895 грн.

Розрахунок:

$$1\,290 \div 474\,000 \cdot (5\,000\,000 - 890\,000 - 474\,000).$$

Для внесення до узагальнення викривлень у робочу документацію аудитора:

1) фактичні викривлення:

3 400 грн + 1 290 грн = 4 690 грн;

2) викривлення внаслідок прогнозу: 9 895 грн [11].

Аудитор повинен своєчасно повідомляти відповідний управлінський персонал про всі викривлення, акумульовані під час аудиту, якщо це не заборонено законом або нормативними актами, і вимагати від управлінського персоналу їх виправлення (МСА 450 § 8).

Необхідно переконати керівництво суб'єкта господарювання в тому, що фінансові звіти повинні бути «відкоригованими» в результаті ідентифікації викривлень унаслідок прогнозу, оскільки, беручи до уваги вибірковий ризик, не може бути впевненості, що прогнозовані викривлення надають справжні викривлення в сукупності. Якщо прогнозовані викривлення в поєднанні з іншими виявленими викривленнями, нижчими від загальної суттєвості, аудитор може констатувати, що фінансова звітність позбавлена суттєвих викривлень, а якщо навпаки, в аудитора виникає проблема щодо наявності суттєвого викривлення фінансової звітності суб'єкта господарювання. У такому разі аудитор повинен зробити запит до керівництва суб'єкта господарювання дослідити цю сукупність або провести ряд додаткових тестувань сукупності для спростування чи підтвердження своєї думки.

У результаті проведених процедур аудитор повинен визначити, чи є неправильні викривлення суттєвими самі собою або взяті сукупно. Водночас йому варто розглянути розмір і характер виправлень як щодо конкретних класів операцій, залишків рахунків або розкриття, так і щодо фінансової звітності загалом, а також особливі обставини їх виникнення; вплив невиправлених викривлень попередніх періодів як на конкретні класи операцій, залишки рахунків

або розкриття інформації, так і на фінансову звітність загалом. Водночас кожне окреме викривлення суми розглядають для оцінювання його впливу на відповідні класи операцій, залишки рахунків або розкриття інформації, зокрема чи не перевищено рівень суттєвості для конкретного класу операцій, залишків рахунків або розкриття (МСА 450).

Крім того, кожне окреме викривлення якісного розкриття розглядають для оцінювання його впливу на відповідне розкриття інформації (відповідні розкриття інформації) та його загального впливу на фінансову звітність. Визначення того, чи є суттєвим викривлення в якісному розкритті в контексті застосовної концептуальної основи фінансового звітування та конкретних обставин суб'єкта господарювання, є питанням, що потребує застосування професійного судження. Приклади, за яких викривлення можуть бути суттєвими, охоплюють: неточні або неповні описи інформації щодо цілей, політик і процесів управління капіталом для суб'єктів господарювання, зайнятих у страховій та банківській сферах; відсутність інформації щодо подій чи обставин, які призвели до збитків унаслідок знецінення (наприклад, значного довгострокового зниження попиту на метал чи конкретний товар), у суб'єкта господарювання, зайнятого у видобуванні корисних копалин; неправильний опис облікової політики стосовно важливої статті у звіті про фінансовий стан, звіті про прибутки та збитки, звіті про зміни в капіталі або звіті про грошові потоки; неналежний опис чутливості суб'єкта господарювання до валютного курсу у звіті суб'єкта господарювання, що займається міжнародною торгівлею (МСА 450). У МСА 450 § А 21 зазначено, що обставини деяких викривлень можуть змусити аудитора оцінити їх як суттєві окремо або разом з іншими викривленнями, акумульованими під час аудиту,

навіть якщо вони нижчі від рівня суттєвості для фінансової звітності загалом. Обставини, що можуть вплинути на оцінювання, охоплюють ступінь, до якого викривлення: впливає на додержання вимог законодавства; впливає на додержання боргових або інших контрактних умов; стосується неправильного вибору або застосування облікової політики, що не має суттєвого впливу на фінансову звітність поточного періоду, проте, вірогідно, істотно впливатиме на фінансову звітність майбутніх періодів; маскують зміни в доходах або інші тенденції, особливо в контексті загальної економічної ситуації або ситуації в галузі; впливає на коефіцієнти, використовуваної для оцінювання фінансового стану, результати діяльності або рух грошових коштів суб'єкта господарювання; впливає на інформацію щодо сегментів, що надають у фінансовій звітності (наприклад, значущість питання для сегмента або іншої частини бізнесу суб'єкта господарювання, які було виявлено як такі, що відіграють значну роль у роботі або прибутковості суб'єкта господарювання); приводить до підвищення компенсацій управлінському персоналу, забезпечуючи, наприклад, додержання вимог про виплату винагород, премій або інших заохочень; є значним для розуміння аудитором минулого повідомлення користувачів, наприклад щодо прогнозованої прибутковості; стосується статей, у яких задіяні конкретні сторони (наприклад, якщо зовнішні сторони в операціях мають родинні зв'язки з представниками управлінського персоналу); є пропуском інформації, якої конкретно не вимагає застосовна концептуальна основа фінансового звітування, але яка, на думку аудитора, є важливою для розуміння користувачем фінансового стану, фінансових результатів або потоків грошових коштів суб'єкта господарювання; впливає на іншу інформацію, унесену в річний звіт суб'єкта господарювання (наприклад, інформацію, яку наводять в

«Обговоренні та аналізі управлінського персоналу» або «Огляді операційних та фінансових показників»), і, як очікують, може вплинути на економічні рішення користувачів фінансовою звітністю.

Але в МСА зазначено не лише про відповідальність управлінського персоналу суб'єкта господарювання в разі виникнення суттєвих викривлень, а й про відповідальність аудитора МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності». У цьому стандарті розглянуто відповідальність аудитора, що стосується виявлених фактів шахрайства, у результаті аудиту фінансової звітності. Основна відповідальність за запобігання й виявлення шахрайства покладена як на тих, кого наділено найвищими повноваженнями, так і на управлінський персонал суб'єкта господарювання. Важливо, щоб управлінський персонал під наглядом тих, кого наділено найвищими повноваженнями, приділяв особливу увагу запобіганню шахрайства, що може зменшити можливості скоєння шахрайства та утримати від його вчинення, а також переконати працівників не вчиняти шахрайств через високу ймовірність їх виявлення та покарання. Це передбачає створення культури чесності та етичної поведінки, яку може укріпити активний нагляд тих, кого наділено найвищими повноваженнями. Нагляд тих, кого наділено найвищими повноваженнями, охоплює розгляд потенційної можливості уникнути заходів контролю або іншого неналежного впливу на процес фінансового звітування, наприклад спроби управлінського персоналу управляти доходами для впливу на розуміння аналітиками результатів діяльності й прибутковості суб'єкта господарювання.

Відповідно до МСА 200 аудитор, який проводить аудит згідно з МСА, несе відповідальність за отримання достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність

загалом не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки. Через властиві обмеження аудиту є неминучий ризик того, що деяких суттєвих викривлень фінансової звітності можна не виявити навіть тоді, коли аудит належно спланований і його виконують відповідно до МСА.

Потенційний вплив властивих обмежень є особливо значущим у разі викривлення внаслідок шахрайства. Ризик невиявлення суттєвого викривлення внаслідок шахрайства вищий, ніж ризик його невиявлення внаслідок помилки. Причина полягає в тому, що шахрайство може бути пов'язаним зі складними й ретельно організованими схемами, розробленими для його приховування, такими як підробка, навмисний пропуск запису операцій або навмисне неправильне тлумачення для аудитора. Такі спроби приховування виявити ще складніше, якщо вони супроводжуються змовою. Змова може змусити аудитора повірити, що аудиторські докази є переконливими, тоді як насправді вони хибні. Спроможність аудитора виявити шахрайство залежить від таких чинників, як досвідченість порушника, періодичність та обсяг маніпулювань, ступінь змови, порівняний розмір окремих сум, якими маніпулюють, а також посадовий рівень причетних осіб. Незважаючи на те, що аудитор може ідентифікувати потенційні можливості для вчинення шахрайства, йому складно визначити, спричинені викривлення в предметі судження, наприклад облікових оцінках, шахрайством або помилкою (МСА 200).

Крім того, у МСА 200 зазначено, що ризик невиявлення аудитором суттєвого викривлення внаслідок шахрайства управлінського персоналу вищий, ніж ризик унаслідок шахрайства працівників, оскільки управлінський персонал часто має можливість прямо або опосередковано маніпулювати обліковими записами, подавати неправдиву

фінансову інформацію або уникати процедур контролю, розроблених для запобігання подібним випадкам шахрайства з боку інших працівників.

Обґрунтовано переконуючись, аудитор несе відповідальність за збереження професійного скептицизму впродовж усього аудиту, розгляд можливості нехтування контролем управлінським персоналом і визнання того факту, що аудиторські процедури, ефективні для виявлення помилки, можуть бути неефективними для виявлення шахрайства. Вимоги цього МСА розроблені для допомоги аудиторів в ідентифікації й оцінюванні ризиків суттєвого викривлення внаслідок шахрайства та розробленні процедур для виявлення такого викривлення.

Для визначення суттєвості аудитори оцінюють якісні показники, як це наведено в МСА 450 (§ А 20). Можуть бути обставини, за яких аудитор дійде висновку, що викривлення класифікації не є суттєвим у контексті фінансових звітів, хоча воно й може перевищувати рівень або рівні суттєвості, прийняті під час оцінювання викривлень. Наприклад, неправильну класифікацію статей балансу можуть не вважати суттєвою в контексті фінансової звітності загалом, якщо сума неправильної класифікації незначна порівняно з розміром відповідних статей балансу, не впливає на звіт про фінансові результати або основні коефіцієнти. Якщо, наприклад, класифікація суми, що є помилковою, перевищує загальну суттєвість між двома рядками активу балансу, її можна вважати несуттєвою тоді, коли були несуттєвим відсотком для кожного з рядків. Але якщо ці рядки балансу були коштами на рахунках у банку, а показники цих статей використовували для розрахунку показника ліквідності, то цю суму потрібно вважати суттєвою, навіть якщо вона менша за загальну суттєвість.

За певних умов викривлення компенсують одне одного. Наприклад, одночасно було ідентифіковано

викривлення доходу та витрат, які перевищують загальну суттєвість. Вони не можуть бути прийнятими аудитором як несуттєві, тому що може вплинути на висновки користувачів фінансової звітності, якби доходи та витрати були відображеними без викривлень. Наприклад, інвестор ухвалює рішення щодо інвестування тощо.

У МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності» пояснено, як наслідки викривлення, що є або може бути результатом шахрайства, варто розглядати стосовно інших аспектів аудиту, навіть якщо сума викривлення не є суттєвою щодо фінансової звітності. Залежно від обставин викривлення в розкриттях інформації можуть також свідчити про шахрайство й виникати, наприклад, унаслідок: оманливих розкриттів, спричинених необ'єктивністю суджень управлінського персоналу або багатьох повторюваних чи неінформативних розкриттів, спрямованих на ускладнення правильного розуміння питань у фінансовій звітності. Розглядаючи можливі наслідки викривлень у класах операцій, залишках рахунків і розкриттях інформації, аудитор застосовує професійний скептицизм відповідно до МСА 200 «Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до міжнародних стандартів аудиту».

Оцінюючи викривлення, аудиторам необхідно постійно враховувати вплив викривлень, що виникли в попередніх періодах. Наприклад, якщо коригування має щорічний вплив (коригування скорочення випуску продукції), потрібно враховувати ефект попереднього року, що може привести до збільшення або зменшення загального рівня викривлень.

У МСА 450 (§ A 23) пояснено, що кумулятивний вплив несуттєвих не виправлених викривлень попередніх періодів може бути суттєвим для фінансової звітності

поточного періоду. Виділяють різні прийнятні підходи до оцінювання аудитором впливу таких не виправлених викривлень на фінансову звітність поточного періоду. Використання одного й того самого підходу до оцінювання забезпечує ефективну послідовність дій у різних періодах.

Під час визначення суттєвості доцільно враховувати не лише розмір викривлення, а і його характер. Зокрема, необхідно застосовувати професійне судження водночас із числовим оцінюванням суттєвості викривлення. Акумулюючи всю інформацію про суб'єкта господарювання та його контрагентів, аудиторіві потрібно передбачити, чи можуть виявлені під час аудиту фінансової звітності викривлення впливати на користувачів такої звітності, якщо вони залишаться не виправленими.

Аудитор повинен постійно аналізувати виявлені викривлення для визначення їх впливу на загальний план і програму аудиту, а саме: чому виникла помилка (через недосконалість функціонування системи контролю суб'єкта господарювання чи некомпетентність, халатність та неуважність його персоналу) тощо. Також йому потрібно оцінити ризик невиявлення викривлень і як ці викривлення можуть вплинути на фінансову звітність, якщо сукупність виявлених викривлень близька до суттєвості. Наприклад, аудитори визначили загальний рівень суттєвості 100 тис. грн. Під час проведення аудиту виявлено фактичні викривлення, що впливають на оподатковуваний прибуток, 50 тис. грн. Сума явно менша від загальної суттєвості, водночас не виявлено жодних упереджених дій (наміру) з боку управлінського персоналу суб'єкта господарювання. Здається, можна дійти висновку, що викривлення не є суттєвим. Але як можна бути впевненим, що немає інших викривлень? Як можемо помітити, застосування принципу суттєвості на етапі планування та проведення аудиту

підвищує ризик виявлення викривлень. Але аудиторам необхідно забезпечити хоча б виправлення фактичних виправлень, інакше до виявлених не виправлених викривлень можуть додатися не виявлені, що відповідно зумовить ще більше викривлення фінансової звітності суб'єкта господарювання в будь-яку сторону.

Якщо викривлення в сукупності наближаються до загальної суттєвості, аудитори можуть наполягати на їх виправленні, а також вимагати від керівництва суб'єкта господарювання додаткової перевірки на ділянках обліку, на яких було ідентифіковано викривлення, для з'ясування, чому це сталося.

Упродовж аудиту може виникнути ситуація, за якої знадобиться переглянути суттєвість виконання, установлену на початку перевірки, та переоцінити вплив на тестування. Зокрема, це може статися в разі виявлення значної кількості виправлень.

Як відомо, упродовж проведення аудиту аудитори повідомляють керівництво суб'єкта господарювання щодо суттєвості та виявлених викривлень, також про неї інформують осіб, наділених найвищими повноваженнями. Але практика таких повідомлень дуже різноманітна. Такі комунікації починаються вже на етапі планування, під час проведення аудиту, а також на його завершальному етапі.

Відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 1 серпня 2021 р. № 2258-VII від аудиторів вимагають повідомляти про рівень суттєвості під час обов'язкового аудиту підприємств, що становлять суспільний інтерес. У МСА 260 (§ A 13) зазначено, що інформація може охоплювати такі питання: як аудитор планує розглядати значні ризики суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки; як аудитор планує розглядати ділянки з вищими оціненими ризиками суттєвого викривлення; підхід

аудитора до внутрішнього контролю, що стосується аудиту; застосування концепції суттєвості в контексті аудиту; характер та обсяг спеціальних навичок або знань, потрібних для виконання запланованих аудиторських процедур або оцінювання результатів аудиту, зокрема використання роботи експерта аудитора; якщо застосовують МСА 701 «Повідомлення інформації з ключових питань аудиту в звіті незалежного аудитора», попередня точка зору аудитора щодо питань – потенційних сфер значної уваги аудитора під час аудиту, що можуть бути його ключовими питаннями; запланований аудитором підхід до розгляду індивідуальних звітів і розкриття інформації про будь-які значущі зміни в застосовній концептуальній основі фінансового звітування або бізнес-середовищі, фінансовому стані чи діяльності суб'єкта господарювання.

Аудитори можуть обговорювати рівень суттєвості та поріг незначних викривлень під час безпосереднього проведення аудиту для повідомлення про виявленні помилки відповідальних менеджерів суб'єкта господарювання. У такому разі особи, яким доручено керівництво, повинні погодитись із запропонованим рівнем суттєвості або аргументувати власний погляд на поріг суттєвості щодо повідомлення помилки.

Відповідальні за управління особи можуть обґрунтовано запропонувати аудиторам використання іншого рівня суттєвості. У разі запропонування нижчого рівня суттєвості в аудиторів буде менше проблем, якщо особи, відповідальні за управління, розуміють, що це збільшує обсяг роботи аудиторів і відповідно плату за аудит. Недоцільним буде, якщо особи, відповідальні за управління, навпаки, запропонують аудиторам підвищення рівня суттєвості, особливо в разі мотивації на зменшення вартості проведення аудиту.

Управлінський персонал суб'єкта господарювання може бути зацікавленим у виявленні викривлень іншого рівня, ніж поріг, установлений аудитором для накопичення викривлень. Якщо управлінський персонал зацікавлений у виявленні викривлень нижчого рівня, ніж визначений аудитором, аудиторам необхідно визначитися з можливістю накопичення цих викривлень на нижчому рівні. А якщо наділені управлінськими повноваженнями зацікавлені в повідомленні про викривлення на вищому рівні, ніж аудитор, то аудиторам доведеться повідомляти про всі викривлення.

Відповідно до МСА 450 (§ 8, 9) аудитор повинен своєчасно повідомляти відповідний управлінський персонал про всі викривлення, акумульовані під час аудиту, якщо це не заборонено законом або нормативними актами. Аудиторові потрібно вимагати від управлінського персоналу виправлення цих викривлень. Якщо управлінський персонал відмовляється виправляти певні або всі викривлення, про які йому повідомив аудитор, аудиторів варто розуміти підстави управлінського персоналу не робити виправлень і враховувати це розуміння, оцінюючи, чи не містить суттєвих викривлень фінансова звітність загалом.

На завершальному етапі проведення аудиту відповідно до МСА 450 (§ 12, 13) аудитор повинен повідомити тих, кого наділено найвищими повноваженнями, якщо це йому не заборонено законодавчими або нормативними актами, про невикорправлені викривлення та їх можливий вплив окремо або в сукупності на висновок у звіті незалежного аудитора. У повідомленні аудитор повинен зазначити кожне окреме суттєве невикорправлене викривлення. Аудитор повинен звернутися із запитом про виправлення невикорправлених викривлень, а також повідомити тих, кого наділено

найвищими повноваженнями, про вплив не виправлених викривлень попередніх періодів як на конкретні класи операцій, залишки рахунків або розкриття інформації, так і на фінансову звітність загалом.

Водночас необхідно звернути увагу на п. 14 МСА 450, згідно з яким аудитор повинен звернутися із запитом про надання письмового запевнення до управлінського персоналу та, якщо це доречно, тих, кого наділено найвищими повноваженнями, що він вважає, що вплив не виправлених викривлень, узятих окремо або в сукупності, на фінансову звітність загалом не є суттєвим. Перелік таких статей повинен бути внесеним до письмового запевнення або доданим до нього. Обґрунтованим не виправлення може бути лише тоді, коли відповідальні за управління особи вважають таке викривлення несуттєвим або не згодні щодо ідентифікованого аудитором викривлення.

Якщо викривлення в сукупності не впливають на фінансову звітність суб'єкта господарювання, то їх можна залишити не виправленими. За інших умов аудитори розглядають надання замовникові модифікованої аудиторської думки.

Відповідно до МСА 320 (п. 14) аудитор повинен унести до аудиторської документації такі суми, а також чинники, використані для їх визначення:

а) суттєвість на рівні фінансової звітності загалом;
б) якщо це застосовно, рівень або рівні суттєвості для окремих класів операцій, залишків рахунків і розкриття інформації;

в) суттєвість для виконання аудиторських процедур;
та

г) інформацію щодо будь-яких переглядів (а–в) під час виконання аудиту.

Документи аудитора можуть містити ділові папери, у яких визначено та обговорено суттєвість. Офіційного чи встановленого формату немає, документи аудитора повинні мати обґрунтування суттєвості, бути зареєстрованими тощо. Також аудитор документує процедури перегляду суттєвості, оцінює вплив рівня суттєвості на стратегію та план аудиту. Крім того, обсяг необхідної документації залежить від складності суджень аудитора: чим складніша ситуація, тим відповідно більше буде пояснень і документування.

Відповідно до МСА 450 (п. 15) аудитор повинен унести до аудиторської документації (див. параграф А 30):

- а) суму, нижчу за яку викривлення можна вважати вочевидь незначними;
- б) усі викривлення, акумульовані під час аудиту, та чи було їх виправлено;
- в) висновок аудитора щодо суттєвості не виправлених викривлень, узятих окремо або в сукупності, та основу такого висновку.

Наведемо приклади для розрахунку суттєвості й специфічної суттєвості для певних напрямів (приклади 1, 2) [13].

Приклад 1. Суб'єкт господарювання є компанією, що займається інвестиціями в нерухомість. Його стратегія полягає в розвитку об'єктів власності для отримання вигоди від зростання вартості цих активів. Крім того, він генерує доходи від оренди. Основний показник ефективності, за яким керівництво оцінює результати діяльності і який воно чітко розкриває в річному фінансовому звіті, – загальна сума поверненого майна, приріст капіталу, зокрема прибутки та збитки від розпорядження майном, орендна плата й пов'язані з нею витрати.

Отже, найважливіший показник для користувачів фінансової звітності – значення інвестиційної нерухомості.

У результаті аудитор вибирає вартість чистих активів як показник для розрахунку суттєвості та 1 % чистих активів для значення суттєвості. Аудитор обґрунтував цей показник, розглянувши якісні фактори, зокрема те, що основним фінансовим договором суб'єкта господарювання є позика. Це підсилює важливість чистих активів, але, ураховуючи загальні умови, аудитор упевнений, що 1 % чистих активів є відповідним показником для розрахунку суттєвості.

Акцентуючи увагу на справедливій вартості об'єктів нерухомості, користувачі фінансової звітності не нехтуватимуть фінансовими показниками щодо доходу від оренди та пов'язаних із нею витрат, оскільки вони становлять невелику частку загальної віддачі від використання інвестиційного майна. Відповідно аудитор застосує нижчу специфічну суттєвість для інших статей у звіті про прибутки та звіті про фінансовий стан, крім інвестиційної власності й руху справедливої вартості інвестиційної власності. Розрахунок буде ґрунтуватися вже на 5 % від доходу від оренди з вирахуванням супутніх витрат.

Суттєвість виконання становитиме 75 % від загальної, а вочевидь незначний поріг викривлень – 5 % від загальної суттєвості, оскільки їх було мало в попередніх аудитах.

Таблиця 6 – Оцінка суттєвості в документації

№ пор.	Показник	Сума, тис. грн
1	Чисті активи	42 056
2	Загальна суттєвість (1 %) (заокруглено)	400
3	Суттєвість виконання	300

Продовження таблиці 6

№ пор.	Показник	Сума, тис. грн
4	Нижча специфічна суттєвість для статей, крім інвестиційної нерухомості та зміни справедливої вартості інвестиційного майна	30
5	Сума, нижче за яку викривлення можна вважати вочевидь незначними	20

Приклад 2. Використання скоригованого прибутку до оподаткування як орієнтира для загальної суттєвості.

Суб'єкт господарювання – приватна компанія, орієнтована на прибуток. Загальна суттєвість була визначеною на основі 10 % прибутку до оподаткування (далі – ПДО) від діяльності, що триває.

Цей показник установлений як релевантний для користувачів фінансової звітності, таких як управління та власники, які зосереджуються на прибутку, оскільки це прямо чи опосередковано впливає на їх винагороду, дивіденди та здатність реінвестувати в розвиток бізнесу.

Повністю ПДО було скориговано на суму зменшення корисності активів. У результаті переоцінювання продажних цін за прогнозами руху грошових потоків було виявлено винятковий вплив на зменшення корисності активів цього року. Торік подібних зменшень не було й не очікували, що зменшення корисності повториться в майбутньому. Аудитор визначив, що під час розрахунку суттєвості не варто враховувати витрат на зменшення корисності, оскільки вважає, що користувачі фінансової звітності зосереджуватимуться на основних результатах діяльності підприємства. На думку аудитора, доцільно використовувати 10 % цієї скоригованої цифри, оскільки це

загально визнаний відсоток для ПДО для приватних компаній, доречний для використання з відкоригованим ПДО.

Отже, загальну суттєвість визначили так, як зазначено далі.

Таблиця 7 – Оцінка суттєвості в документації

№ пор.	Показник	Сума, тис. грн
1	ПДО	6 186
2	Витрати від знецінення	450
3	Скоригований ПДО	6 636
4	Загальна суттєвість (скоригована до цілих)	660

Ураховуючи потенційну чутливість, аудитор використовує нижчу специфічну суттєвість для витрат від знецінення розміром 45 000 грн. Суттєвість виконання становитиме 75 % від загальної, зважаючи на досвід аудитора щодо виявлення дуже малої кількості помилок у попередніх аудитах.

Під час підготовки аудиторської документації МСА 230 «Аудиторська документація» (§ 8) аудитор повинен скласти аудиторську документацію, достатню для давання змоги досвідченому аудиторові, який не брав участі в попередньому аудиті, зрозуміти: характер, час та обсяг аудиторських процедур, виконаних відповідно до вимог МСА, застосованих законодавчих і нормативних вимог; результати виконаних аудиторських процедур та одержання аудиторських доказів; значущі питання, виниклі під час аудиту; висновки, яких дійшли щодо цих питань, та значні професійні судження, висловлені під час формування цих висновків.

Отже, дослідивши методикау визначення суттєвості за міжнародними стандартами фінансової звітності та міжнародними стандартами аудиту, можна зазначити, що вся відповідальність покладена на професійні судження аудитора, а також може бути наведеною в обліковій політиці суб'єкта господарювання. Конкретної методики, що можна виразити у формулах, немає. У кожній державі аудитор самостійно, урахуваючи особливості національного законодавства, установлює загальний рівень суттєвості та в подальшому використовує його під час проведення аудиту.

Список використаних джерел

1. МСФЗ 1 «Перше застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності»: Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку від 01.01.2012 р. № 929004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929004>.

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

3. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 01.08.2021 р. № 2258-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>.

4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 Загальні вимоги до фінансової звітності : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>.

5. Щодо суттєвості у бухгалтерському обліку і звітності : Лист Міністерства фінансів України від 29.07.2003 р. № 04230-4108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

rada/show/v4108201-03#Text.

6. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства : Наказ Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text>.

7. Царевська Т. Суттєвість для бухобліку та фінзвітності. *Бухгалтерський тиждень*. № 36. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/bn/2017/september/issue-36/article-30177.html>.

8. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15>.

9. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів : Наказ Міністерства фінансів України від 30.09.2003 р. № 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0561201-03>.

10. Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку / Міністерство фінансів України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SH000099.html.

11. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг / Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhнародni-standarti-auditu>.

12. Згурська С. Й. Суттєвість в аудиті фінансової звітності: досвід застосування європейських практик. *Аудиторська палата України*. Ч. 1. URL: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/%D0%A1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%94%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%A71%D0%97%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%A1%D0%98%CC%86.pdf>

13. Згурська С. Й. Суттєвість в аудиті фінансової звітності: досвід застосування європейських практик. Аудиторська палата України. Ч. 2. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/%D0%A1%D1%83%D1%82%D1%82%D1%94%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%A72_%D0%97%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%A1.%D0%98%CC%86.pdf.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства ми можемо помітити, що воно стало інформаційно залежним. Головною метою залежності від інформації є здобуття нових знань, що можуть бути використаними в майбутньому для задоволення певних потреб. Для досягнення визначеної мети інформація повинна мати відповідні властивості, до яких належать корисність, достовірність та актуальність.

Сучасна національна економіка перебуває на етапі конвергенції – зближення, об'єднання національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку й міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту, системи бухгалтерського обліку.

У першій частині монографії зазначено, що глобалізаційні процеси у світовій економіці призводять до нестабільності фінансових систем країн. З огляду на це в закордонній практиці був створеним окремий сегмент фінансового ринку – ринок похідних фінансових інструментів. Із подальшим розвитком ринкових відносин в Україні й появою іноземного капіталу вітчизняні компанії все частіше виходять на міжнародні ринки товарів та послуг, починають взаємодіяти зі світовими фінансовими ринками, переймають досвід закордонних країн щодо ведення господарської діяльності, страхування різних ризиків і пошуку додаткових джерел отримання доходу. За таких умов особливо гостро постає питання обліку окремих операцій, методологію ведення яких українське законодавство розкриває лише в загальних аспектах. Саме до такого виду операцій належить діяльність із похідними фінансовими інструментами. Національне НП(С)БО 13 є недосконалим щодо регулювання обліку операцій із похідними фінансовими інструментами, а тому розглянуто

міжнародний досвід їх визнання, обліку та відображення у звітності.

У сучасних умовах похідні фінансові інструменти виконують в економічній системі дві важливі функції, створюючи, з одного боку, механізми для проведення операцій хеджування ризиків, а з іншого – даючи змогу спекулянтам гарантувати свої прогнози й здійснювати спекулятивні операції для отримання доходу в результаті різниці в цінах.

Моделі ціноутворення на основні види похідних фінансових інструментів залежать від виду інструмента. Зокрема, форвардну та ф'ючерсну ціни розраховують на основі спот-ціни базисного активу й ураховуючи рівень його дохідності; для оцінювання вартості опціонів застосовують біноміальну модель і модель Блека – Шоулза; а свопи обчислюють шляхом їх подання як поєднання двох облігацій – із твердим та плаваючим купонами.

У другій частині монографії розглянуто не менш важливе на сучасному етапі розвитку національної економіки питання – автоматизацію документування операцій на малих підприємствах. Адже саме малі підприємства, на наш погляд, узяли на себе основний тягар податкової складової національної економіки, у той час як великі підприємства зупиняються, закриваються тощо внаслідок суб'єктивних та об'єктивних причин. Незважаючи на широкий асортимент продуктів автоматизації бізнес-процесів, для мікропідприємств найбільш затребуваними залишаються продукти, що дають змогу забезпечити документальне оформлення торговельних операцій. Такий продукт вибирає власник з урахуванням його ключових потреб. Використання управлінських систем є більш бажаним для власника бізнесу, який планує перейти на новий рівень якісного

управління, хоче якісно систематизувати бізнес-процеси й бути конкурентоспроможним на ринку.

За всіх інших умов на вимогу забезпечення документування операцій власник бізнесу діє відповідно до потреб економії, особливо щодо синхронізації з ПРРО та іншим обладнанням.

У завершальній частині монографії розглянуто поняття суттєвості у фінансовій звітності суб'єкта господарювання, а також порядок її визначення та відповідальність аудитора за визначення загальної суттєвості.

Електронне наукове видання

Скорба Олег Анатолійович,
Бурденко Ірина Миколаївна,
Винниченко Наталія Володимирівна

**РОЗВИТОК ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
В УМОВАХ КОНВЕРГЕНЦІЇ ОБЛІКОВИХ СИСТЕМ**

Монографія

За загальною редакцією доцента О. А. Скорби

Художнє оформлення обкладинки О. А. Скорби
Редактор О. В. Федяй
Комп'ютерне верстання О. А. Скорби

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 8,84.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.